

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА:

ПРАВО ТА ЕКОНОМІКА

Науковий електронний журнал
Заснований у 2024 році

№ 1 (2) 2025

NATIONAL ACADEMY OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE

NATIONAL SECURITY:

LAW AND ECONOMICS

Scientific Electronic Journal
Founded in 2024

№ 1 (2) 2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Дмитро КАМЕНСЬКИЙ

— доктор юридичних наук, професор

Заступник головного редактора

Ігор ФЕДУН

— доктор економічних наук, професор

Члени редакційної колегії

Юридичні науки

Володимир БОНДАР

— кандидат юридичних наук,
професор

Оксана КНИЖЕНКО

— доктор юридичних наук, професор

Андрій ЛИСЕЮК

— кандидат юридичних наук, доцент

Віктор МУШЕНОК

— доктор юридичних наук, професор

Андрій ПРОЗОРОВ

— кандидат юридичних наук, доцент

Юрій РЕГА

— кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник

Олексій ШМОТКІН

— доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Рейчел ВанЛендінгем

— доктор юридичних наук, професор
(США)

Інга КАВКА

— доктор юридичних наук, професор
(Польща)

Економічні науки

Олег БОНДАРУК

— кандидат економічних наук

Людмила КУДИРКО

— кандидат економічних наук, професор

Володимир МАМЧУР

— доктор економічних наук, старший
дослідник

Іннола НОВИКОВА

— доктор економічних наук, професор

Наталя НОВИКОВА

— доктор економічних наук, професор

Микола ПУГАЧОВ

— доктор економічних наук, професор

Марія ЧЕХОВСЬКА

— доктор економічних наук, професор

Людмила ШЕМАЄВА

— доктор економічних наук, професор

Констанція ДАРВІДУ

— PhD економічних наук, ад'юнкт-
помічник професора (Греція)

Сіскос ЄВАНГЕЛОС

— доктор економічних наук (Греція)

Засновник і видавець Національна академія Служби безпеки України	Founder and Publisher National Academy of the Security Service of Ukraine
Адреса редакції Національна академія Служби безпеки України вул. М. Максимовича, 22, Київ, 03066 телефон: (044) 527-76-94 academy@ssu.gov.ua	Editorial address National Academy of the Security Service of Ukraine 22, M. Maksymovych St., Kyiv, 03066 Telephone number: (044) 527-76-94 academy@ssu.gov.ua
Офіційний сайт журналу https://security-journal.nasbu.edu.ua/index.php/nbpe	Official website of the journal https://security-journal.nasbu.edu.ua/index.php/nbpe
Журнал внесено до Реєстру суб'єктів у сфері медіа та присвоєно ідентифікатор медіа R40-05469 (рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 07.11.2024 № 3052) Журнал видається українською та англійською мовами Журнал виходить 2 рази на рік Матеріали публікуються за спеціальностями: 081 «Право», 051 «Економіка» <i>Рекомендовано до друку Вченою радою Національної академії Служби безпеки України (протокол № 08 від 28 серпня 2025 р.)</i> При використанні матеріалів посилання на журнал «Національна безпека: право та економіка» обов'язкове Редакція може не поділяти думок авторів. Відповідальність за зміст наданих матеріалів несуть автори	The journal included in the Register of Media Entities and assigned media identifier R40-05469 (decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting of 09.11.2024 No 3052) The journal is published in Ukrainian and English The journal is issued 2 times a year Materials are published by specialties: 081 «Law», 051 «Economics» <i>Recommended to printing by the Academic Council of the National Academy of the Security Service of Ukraine (Record № 08, August 28, 2025)</i> References to the information published in the journal «National Security: Law and Economics» are mandatory The editorial board may not share the opinions of the authors. The authors are responsible for the content of the materials provided.

ЗМІСТ:

ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Будко Т. Розпізнання завідомо неправдивої інформації у писемномовленнєвих повідомленнях (теоретико-прикладні аспекти)	6
Гребенюк А., Головка О. Тактичні операції з нейтралізації протидії розслідуванню з боку медіа	19
Каменський Д. Стратегія національної безпеки як потужний інструмент захисту державності: порівняльний аналіз українських та американських документів.....	37
Константинов С. Шляхи забезпечення якості вищої освіти у вищих військових навчальних закладах та закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.....	47
Письменський Є. Яким є правовий зміст поняття покарання за кримінальним законодавством України?	55
Радовецька Л., Бондаренко С. Stare decisis у конституційному судочинстві	64

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Мамчур В., Бей Р. Стратегічні пріоритети розвитку агропродовольчого ринку в контексті забезпечення продовольчої безпеки	75
Новікова Н., Шинькович А. Основні загрози фізичної доступності та якості продовольства в умовах воєнного стану	90

CONTENTS:

LEGAL ASPECTS OF THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Budko T. Theoretical and Applied Aspects of Recognizing Knowingly False Information in Written Speech Messages	6
Hrebenyuk A., Holovko O. Tactical operations to neutralize media counteraction to the investigation	19
Kamensky D. National Security Strategy as a Powerful Tool for Protecting the Statehood: Comparative Analyses of Ukrainian and American Documents	37
Konstantinov S. Ways of Ensuring the Quality of Higher Education in Higher Military Educational Institutions and Higher Educational Institutions with Specific Training Conditions	47
Pysmensky Y. What Is the Lawful Content of the Concept of Punishment Under the Criminal Law of Ukraine?	55
Radovetska L., Bondarenko S. Stare Decisis in Constitutional Justice	64

ECONOMIC ASPECTS OF THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Mamchur V., Bey R. Strategic Priorities for the Development of the Agri-Food Market in the Context of Ensuring Food Security	75
Novikova N., Shinkovich A. Key Threats to the Physical Availability and Quality of Food in the Conditions of Marital State	90

Тетяна БУДКО

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Національна академія Служби безпеки України
E-mail: budko2@ukr.net
ORCID: 0009-0008-3199-2774

РОЗПІЗНАННЯ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ПИСЕМНОМОВЛЕННЄВИХ ПОВІДОМЛЕННЯХ (ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ)

У статті розглядаються теоретичні та прикладні аспекти розпізнання завідомо неправдивої інформації (навмисної, свідомої брехні) у писемномовленнєвих повідомленнях. Аналізуються природа та сутність понять істини, істинності, хибності, правдивості, правдоподібності, достовірності, добросовісної оман, обману почуттів, викривлення чи спотворення істини, навмисної, свідомої брехні з позицій можливості встановлення даних категорій у змісті писемномовленнєвого повідомлення. Указується на принципову можливість створення методики розпізнання у писемномовленнєвому тексті факту відбиття мовної поведінки, яка є неадекватною до даної комунікативної ситуації. Наводиться приклад одного з реалізованих матеріалів, де на експертно-лінгвістичному рівні було встановлено, що у тексті міститься завідомо неправдива інформація (свідомо брехня).

Ключові слова: істина, правдивість, достовірність, добросовісна омана, викривлення істини, завідомо неправдива інформація, навмисна брехня.

Постановка проблеми. Коли слідчий чи оперативний працівник, прокурор чи адвокат починає аналізувати показання обвинуваченого, потерпілого, свідка, підозрюваного, анонімний документ, пояснення та інші мовленнєві текстуальні джерела інформації, якось пов'язані з провадженням, оперативною обстановкою в регіоні, особистістю підзахисного тощо, як правило, перше питання, що виникає, таке: наскільки достовірна інформація, яка міститься в цих джерелах?

Вочевидь буде йтися, насамперед, про основну інформацію, тобто відомості, які становлять зміст тексту повідомлення і які автор повідомлення, що аналізується, передає з певною комунікативною метою [1, с. 307].

Проблема встановлення достовірності інформації, що повідомляється у мовленнєвому тексті, є однією з найактуальніших у діяльності всіх правоохоронних органів, і водночас вона геть не розроблена на психолого-лінгвістичному рівні. Достовірність інформації, отриманої із тексту, перевіряється шляхом порівняння її з однотипними або асоційованими із нею даними з інших джерел, що не пов'язані зі складанням зазначеного тексту. Такими джерелами можуть бути покази, пояснення інших осіб чи складені тією ж самою особою, але в інших умовах, довідки, певні речові докази тощо. Вказана перевірка часто перетворюється на достатньо тривалий, трудомісткий і не завжди успішний процес. Іноді характер змістової

© Будко Т., 2025

сторони тексту взагалі не залишає часу на перевірку її достовірності, наприклад, анонімний лист, анонімні повідомлення телефоном, в електронній скриньці, у яких адресата попереджають про підриг чи вбивство, що готується тощо. Не слід скидати з рахунків і ті ситуації, коли слідчий, оперативний співробітник, експерт, аналітик і зовсім не володіє знаннями, необхідними для встановлення достовірності отриманої інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взагалі дослідження на цю тему здійснювалися вкрай фрагментарно, в основному в 90-х роках минулого століття та на початку нинішнього. До сьогодні науковці не дійшли консенсусу щодо терміна «достовірність». Зокрема, з точки зору М. Кондакова, достовірність – це правильне, точне, яке не викликає сумнівів, відображення думкою предметів, явищ оточуючого світу; перевірене практикою знання [6, с. 164]. На наш погляд, це визначення підмінює визначення істини як правильного відображення дійсності в думці, критерієм якого в кінцевому рахунку є практика [1, с. 308]. Достовірність також розглядається як переконання, що базується на знанні та виключає будь-який сумнів, та поділяється на суб'єктивну, об'єктивну, безпосередню та опосередковану [15, с. 143]. В Україні тривалий час дотримуються такого визначення достовірності: «об'єктивний ступінь можливості певної події в міру суб'єктивної впевненості в наявності чи можливості певного явища; ступінь істинності знання та усвідомлення її суб'єктом» [14, с. 318]. У сучасних електронних Вікі-словниках достовірність розглядається як властивість інформації бути правильно сприйнятою, ймовірність відсутності помилок, безсумнівна правильність наведених відомостей, які сприймає людина. У філософії науки достовір-

ність рівноцінна можливості перевірки спостереженням, експериментом.

В оперативно-розшуковій діяльності достовірність як критерій оцінювання істинності інформації виражає ступінь впевненості в тому, що інформація є істиною, відповідає дійсності. Для того, щоб зробити висновок щодо достовірності інформації, визначається дійсність джерела (його визначеність і доброякісність); надійність особи, яка отримує інформацію (її сумлінність та підготовленість); надійність процедури отримання та зберігання інформації; відповідність фактичних відомостей, що оцінюються, інформації, яку мають правоохоронні органи та яка певною мірою перевірена практикою.

Що спільного у цих визначеннях? Наявність фактора оцінювання чи оцінки (таке, що не викликає сумнівів; переконання, яке виключає будь-який сумнів; виражає ступінь впевненості; «в міру суб'єктивної впевненості», «усвідомлення її суб'єктом»); підтвердження істини щодо конкретного фрагмента дійсності; наявність у суб'єкта інших знань, які він вважає істинними і які відносяться до цього фрагмента дійсності. На нашу думку, у тому полі діяльності, що розглядається, достовірність доцільно визначати як критерій оцінювання нового знання (вужче – інформації), у межах якого встановлюється підтвердженість, представленість, можливість перевірки цього знання іншими знаннями, які перевіряються практикою і не викликають сумнівів у своїй істинності у суб'єкта пізнання.

Достовірність також визначається як форма існування істини, обґрунтованої певним способом (наприклад, експериментом, логічним доказом), для суб'єкта, який пізнає. Ми б не трактували достовірність однозначно як форму існування істини для суб'єкта, який пізнає. Приміром, і добросо-

вісна омана ґрунтується на впевненості, переконаності суб'єкта в істинності своїх уявлень, перевірених, з його точки зору, практикою, а об'єктивно – на недостатньому пізнавальному матеріалі, при його безладній обробці тощо. Достовірний зміст – зміст, що суб'єкт (який пізнає) сприймає як тотожний істинному відображенню матеріальної дійсності. Таким чином, аналіз викладеної в тексті інформації ставить на меті встановлення не достовірності, а істинності цієї інформації. Визначення достовірності відомостей – це, скоріше, проміжний етап дослідження, що може завершитися як необхідним або можливим ступенем наближення до об'єктивної істини, так і формуванням ненавмисної омани. Як критерій оцінювання інформації, про що говорилося вище, достовірність цілком вписується в оціночний процес у цілому, тому що, іншими словами, це і є характеристика змісту інформації користувачем з позицій його розуміння, чи є істинною відповідність між описом та фрагментом матеріальної дійсності.

Достовірність, як і характеристика істинності, належать до знань, думок, а не до самих речей та засобів їх мовного вираження [1, с. 309]. Але істинність – це об'єктивно правильне ідеальне відтворення дійсності у свідомості людини [6, с. 218]. Достовірність же – поняття більш опосередковане стосовно дійсності, ніж істинність, у більшому ступені суб'єктивоване. Звідси, як крайній полюс, поняття суб'єктивної достовірності у віросповіданнях. Щоб достовірність була максимально наближеною до істинності, необхідне жорстке дотримання умов об'єктивності, повноти, урахування діалектики тощо у процесі дослідження нового знання. Встановлення достовірності нового знання в цілому є процесом, завжди зворотним до формування цього знання та

часто таким, що не співпадає з його віхами, складовими, спирається на інші факти, явища дійсності та знання про них. Тому навіть істинне знання може бути не засвідчено або засвідчено лише частково.

У понятті «достовірність» є декілька моментів, які не зовсім застосовні до оцінки текстів під час дослідження їх на психолінгвістичному рівні. На цьому етапі розвитку науки ми не можемо оцінити правильність, точність реалізації в мовленнєвому відрізку знань про предмети, явища, які закарбувалися у свідомості адресанта, у порівнянні з цими предметами та явищами у дійсності. Ми також не в усіх випадках здатні визначити практичний досвід автора аналізованого мовленнєвого повідомлення відносно переданих ним знань. Як зазначає Б. Серебренніков, структура пізнавального апарату людини не пристосована до того, щоб одразу і цілком відтворити в ідеальній формі об'єкти в усій своїй складності. Пізнання завжди передбачає певний життєвий досвід, поступове накопичення знань [1, с. 310]. Якщо врахувати також складність, структурне різноманіття подій дійсності, багатоступінчастість і взаємопереплетіння процесу пізнання, індивідуальність людської психіки, свідомості, то, маючи справу з продуктом мовленнєвої діяльності людини (одним зі способів фіксації ідеального відображення дійсності), дослідник-лінгвіст здатен оцінити в принципі лише ступінь адекватності переданих у тексті знань знанням, які закарбувалися у свідомості адресанта. Окрім, звичайно, випадків опису аксіоматичних речей, загальновідомих фактів, фактів, відомих самому досліднику, до оцінки яких застосовна категорія достовірності. Таким чином, коли ми торкаємося сфери невідомих даних (інформації, відомостей, знань), які, власне, і перевіряються неспеціаліс-

том шляхом звіряння з іншими джерелами інформації, при спеціальному лінгвістичному аналізі коректніше казати не про встановлення достовірності таких відомостей, а про визначення адекватності мовленнєвої поведінки адресанта (автора) в конкретній комунікативній ситуації із поступовим виходом на засвідчення істинності.

Мета статті. Виходячи з висловленого, потрібний спеціальний інструментарій, який би дозволив із певним ступенем ймовірності визначати достовірність відомостей, що повідомляються в тексті, окрім порівняння їх з екстралінгвістичними факторами, які не стосуються умов складання певного тексту. Таким чином, кінцева мета, на перший погляд, чітка та ясна – встановлення достовірності інформації, що викладена у мовленнєвому текстуальному джерелі. Чи так це насправді? Щоб уточнити мету та запропонувати реальний шлях вирішення цієї проблеми, звернемося до базових понять.

Виклад основного матеріалу. Я ввела поняття адекватності мовленнєвої поведінки людини. У філософії адекватність розглядається в ракурсі процесу пізнання: будь-яке знання адекватне, тобто чомусь відповідає і в якомусь відношенні є прийнятним. Залежно від виду об'єкта та виду відповідності знання об'єктові слід розрізняти прагматичну, логічну й гносеологічну адекватність знання. Адекватність знання як гносеологічна відповідність об'єктивному світові є істинністю. Термін «гносеологічна» тут вживається у специфічному сенсі, що підкреслює обумовленість знання властивостями об'єкта безвідносно до засобів пізнання [2, с. 4–5, 21–22]. Далі прослідкуємо взаємозв'язок понять «істина» й «істинність». В. Будко писав, що істина, будучи знанням, концентрує в собі, поряд із відповідністю, схожістю, збігом з об'єктом,

і невідповідність, несхожість, розбіжність із ним, пов'язані з суб'єктивністю, ідеальністю, символічністю знання. Ясно, що стосовно істини істинність є лише одним із аспектів [2, с. 22]. Якщо перенести ці положення на аналіз змісту тексту, то в цілому зміст може бути істиною щодо результату пізнання конкретного фрагменту дійсності автором тексту, але не в усьому бути відповідним цьому фрагменту дійсності. Істинний зміст тексту може бути представлений неадекватно з позицій логіки, з порушенням законів і недотриманням правил логіки. Логічна непослідовність (недостатність підстав, пропуски у ланцюгах умовиводів) не обов'язково означає хибність, невідповідність об'єктивній ситуації. Окрім того, логічне слідування у формі матеріальної імплікації (яка допускає істинні умовиводи з будь-яких посилок) цілком уживається із використанням невизначеного знання та знання, яке неможливо перевірити. Психологічно логічне вираження знання в тексті, мовленні виглядає свідомим або неусвідомленим, навмисним чи ненавмисним дотриманням або порушенням вимог логіки. З урахуванням подвоєння змісту тексту (уявне відображення дійсності автором та представлений ним відбиток як зміст тексту) істинність свідомо чи неусвідомлено, навмисно чи ненавмисно підмінюється логічною та прагматичною адекватністю, що визначається цілями автора. Зокрема, той, хто розпізнає намір автора тексту, має справу, у першу чергу, з, так би мовити, семіотичною, визначальною адекватністю (відповідністю обраних мовленнєвих засобів загальноприйнятим, соціально значущим тощо або, що те ж саме, таким, які мають загальнозначущий смисл). З об'єктивною реальністю зміст тексту зіставляється у тому випадку, коли вона нам представлена незалежними

від тексту способами і знання про неї спеціаліст вважає достовірними. Зміст тексту (або основна інформація в тексті), насамперед, пов'язується відношенням відповідності чи невідповідності з фрагментом не матеріального, а ідеального буття – закарбованим у свідомості суб'єкта (автора тексту) результатом пізнання цим суб'єктом фрагменту матеріального буття.

У ситуації, що склалася, мені здається, з одного боку, вірніше відображає те, що відбувається, термін «встановлення адекватності» мовленнєвої поведінки суб'єкта (яка відбилася в тексті), достовірно відомому еталону мовленнєвої поведінки в комунікативній ситуації, що розглядається. А з іншого – установа адекватності мовленнєвої поведінки суб'єкта (яка відбилася в тексті), образу реальної комунікативної ситуації, яка закарбувалася у його свідомості. Останнє я б віднесла до встановлення правдивості автора [15, с. 357].

Констатація фахівцем факту правдивості викладеної в тексті інформації може означати як істинне відображення матеріальної дійсності, так і оману, а рівно й невизначеність. Омана тут розглядається як уявлення, думка чи хід думки, відносно яких хоча й існує впевненість, що вони правильні, тим не менш, вони не відповідають істині, фактичним обставинам або суперечать законам логіки [15, с. 161]; як вміст свідомості, який не відповідає реальності, але сприймається як істинний [13, с. 462].

Встановлення факту адекватності еталону мовленнєвої поведінки в зазначеній комунікативній ситуації може означати як правдивість автора та істинність змісту тексту стосовно об'єктивної реальності, так і навмисну професійну брехню з боку автора.

Ствердження факту неадекватності мовленнєвої поведінки автора еталону разом із правдивістю його

висловлювань може бути наслідком добросовісної омані автора, обману його почуттів (зокрема аномальних форм цього обману).

Констатація факту неадекватності мовленнєвої поведінки автора тексту еталону та факту неправдивості його слів дозволить зробити висновок про навмисну брехню з його боку.

У всіх цих випадках обов'язково передбачається, що еталон мовленнєвої поведінки у цій комунікативній ситуації є не тільки достовірним, а й істинним знанням. А, отже, збіг мовленнєвої поведінки автора тексту з цим еталоном виводить нас на саму реальну комунікативну ситуацію – фрагмент дійсності.

Виходячи з викладеного, на відміну від формально-логічного поняття брехні (що не є істинним, то є хибним), ми маємо справу з неістинним змістом, коли він невизначений, є оману, обманом почуттів або навмисною брехнею. Брехня тлумачиться по-різному у філософії, психології, логіці [6, с. 177, 321, 395; 11; 12; 14, с. 133; 15], але всюди (окрім формальної логіки) в понятті брехні виділяється аспект усвідомлення цього акту. У цілому я б приєдналася (об'єднавши їх в одне) до визначень брехні як свідомого викривлення істини [14, с. 133], коли мовець (пишучий) замовчує чи спотворює те, що він знає про речі, які розглядаються, або коли він знає щось інше, ніж те, що повідомляє [15, с. 247]. Специфічною рисою висловлювання брехні, на відміну від омані, є свідоме спотворення відомої індивіду істини [11].

Брехня як усвідомлюваний акт, на відміну від омані, обману почуттів, належить лише до результату пізнання суб'єктом фрагменту об'єктивної реальності, тобто брехня протиставляється суб'єктивній істинності сегменту ідеального буття, яку можна позначити в рамках мовленнєвого

повідомлення як правдивість адресата.

Перенесемося від логіки, психології та філософії в галузь семіотики. Брехня завжди передбачає наявність, принаймні, двох «персонажів». В силу певних причин S може прагнути, щоб у H склалося уявлення, що ситуація Z була іншою, ніж вона дійсно (точніше, в уявленні S) була. Тоді його текст, який нібито описує Z, буде неадекватним її описом – він буде описувати ситуацію Z-1, отриману із Z у результаті деяких перетворень. На думку Ю. Левіна, із певною долею умовності можна виокремити такі типи зазначених перетворень [1, с. 314–315]:

(1). Перетворення, що анулює (анулююче перетворення): Z-1 не містить жодних подій, які входять у Z. Перетворення, що анулює ситуацію, приводить до умовчувального опису. Звичайний вид умовчувального опису передбачає лише часткове анулювання. З'являється текст, який може бути охарактеризований як «напівправа»: не будучи прямою брехнею, він не містить ВСІЄЇ правди про ситуацію. Але властивість «зв'язності», яка притаманна ситуації, може призвести до того, що відповідний текст буде містити з'явлення чи лакуни, що потребують заповнення, – а це заповнення може відбуватися лише за рахунок введення «нових» (позаситуаційних) подій, і ми, таким чином, приходимо до необхідності наступного типу перетворення ситуації – фінгуючого;

(2). Фінгуюче: Z-1 містить події, що не входять у Z. Прагнення приховати (анулювати) наявну дійсність приводить до необхідності побудувати «нову», фіктивну дійсність;

(3). Інedefінізуюче: предмет, предикат або подія із Z замінюються більш узагальненим чи невизначеним;

(4). Модальне (у широкому сенсі) – таке, що змінює модус (спосіб існування) предмета, предиката чи події.

Зрозуміло, що різні перетворення можуть діяти одночасно. У цілому ж необхідність (чи бажаність) викривлення істини виникає у двох випадках: коли треба приховати наявну дійсність і коли треба побудувати «нову».

Такий багатообіцяючий початок повністю перекреслюється висновками Ю. Левіна. Завершуючи цей короткий огляд способів викривлення істини, він відмічає, що яку б докладну й ретельну класифікацію не використовувати, майже будь-який реальний текст, який містить викривлення істини, надасть нам зразки, що не підпадають (або лише приблизно підпадають) під цю класифікацію. Причини цього лежать як в онтологічній, так і чисто в мовній сфері. Що стосується «онтології», то суть полягає в тому, що насправді дійсність (та її модель у свідомості індивіду) не складається з чітко відмежованих один від іншого предметів, подій, ситуацій. Інша причина неадекватності будь-якої моделі викривлення істини (пов'язана, утім, із першою) корениться в тій загальноновідомій властивості мови, що вона, за рідкісними винятками, допускає лише надмірно узагальнений і нечіткий опис подій. У результаті часто про цей текст складно сказати, чи є він адекватним описом, а якщо ні, то в чому полягає неадекватність. До висловленого, що належить до об'єктивних обставин, слід додати наявність чисельних чисто мовних способів свідомого викривлення чи «затемнення» істини, які використовують об'єктивні особливості мови в її референтній, комунікативній або емотивній функції, – тема, яка заслуговує на спеціальний аналіз [1, с. 316].

У відповідь на зазначене, я б хотіла нагадати, що світ все ж таки пізнаваний, і якою б надскладною не здавалася нам на теперішньому етапі розвитку науки та чи інша проблема, треба крок за кроком йти уперед, знімаю-

чи всі нашарування, підбиратися до ядра-суті явища. Зокрема, «тема, яка заслуговує на спеціальний аналіз», мною вже достатньо глибоко була розкрита в 2000-ті роки під час дослідження текстів, складених із навмисним викривленням писемного мовлення [3], причому із розробкою цілої системи ознак (майже 300), які дають змогу диференціювати «багаточисельні чисто мовні способи свідомого викривлення чи “затемнення” істини».

Що ж стосується «онтологічної сфери», то: по-перше, різноманіття предметів, подій, ситуацій можна зв'язати, підпорядковуючи дослідження специфічним цілям, наприклад, розслідування кримінальних проваджень, аналіз повідомлень, що містять погрози життю, здоров'ю представників вищих органів влади тощо. При цьому існує принципова можливість побудови моделей цих ситуацій (багато з них уже побудовані – дивись, наприклад, криміналістичну характеристику та тактику розслідування окремих видів злочинів), зокрема й ситуацій створення й реалізації мовленнєвого повідомлення. По-друге, звісно, ми не завжди можемо за текстом відновити цілком і повністю відображений у ньому фрагмент матеріальної дійсності, але він і не обов'язково весь потрібний. Нас цікавлять лише ті деталі, які слугуватимуть знов-таки досягненню специфічних цілей нашої діяльності. А щоб з'ясувати, чи є істинним відображення цих деталей у свідомості, а потім і в тексті індивіда (словами Ю. Левіна «адекватним описом»), слід навчитися розмежовувати оману, обман почуттів і навмисну брехню.

І тут неможна сказати, що це нерозв'язне завдання: вже достатньо давно встановлюється факт психічної напруженості в момент складання тексту та наявності в автора патології мовленнєво-розумових процесів [8,

с. 132–161], що дозволить, за умов певного доопрацювання, коригувати висновки щодо об'єктивної істинності змісту тексту. Звернемося до лінгвістики та суміжних із нею галузей знання. Питання істинності відображення об'єктивної реальності в тексті тут, якщо і вирішувалося, то в основному через призму поняттєвих ланцюжків десигнат-денотат-сигніфікат, слово-значення-зміст, через граматики породження тексту тощо, а також від протилежного – через дослідження викривлення, спотворення картини світу під впливом станів психічної напруженості, різних патологій мовленнєво-розумових процесів. Є наукові роботи, які присвячені безпосередньо вивченню навмисно брехливих висловлювань, точніше – «альтернативних» [1, с. 317].

Виходячи з аналізу альтернативних повідомлень, який пропонується у цих роботах, можна вивести таку сукупність характеристик щодо породження навмисно брехливих висловлювань. Таке породження: 1) має ускладнену структуру; 2) відбувається в умовах чітко вираженої та підвищеної мотивації; 3) супроводжується актуалізацією лексичного словника, що складається зі слів, які мають мінімальне семантичне поле. За словами П. Екмана, брехуни схильні особливо ретельно підбирати слова [4, с. 59]; 4) характеризується спрощенням синтаксичного структурування; 5) супроводжується порушенням єдності денотату та десигнату; 6) супроводжується явищами парафазії; 7) в усному мовленні характеризується збільшенням числа хезитацій (пауз).

Виділені моменти мають досить широкий спектр за ступенем складності та глибини свого значення, за рівнем розробленості й можливості їх аналізу. Практично всі з них необхідно передбачають зіставлення з альтернативним матеріалом (власне, такою була початкова умова дослідження).

Аналогічні дослідження здійснювалися у ФБР США, де брехня встановлювалася в писемних показах за наявності зіставного матеріалу, зразків писемних текстів, де автори були правдивими. Аналіз базувався не на тому, що пишуть у тексті, тобто не на змістовій стороні, а на тому, як пишуть, зокрема, на дослідженні службових слів і займенників. Було встановлено, що тексти, які містять брехню, простіше, в них менше самовідсилань, більше заперечень і слів із негативною оцінністю [17].

На підтримку описаного вище Т. Литвинова та П. Середін, займаючись проблематикою встановлення брехні в писемних текстах, зазначають, що на сьогодні найбільш надійними є морфологічні парсери¹, певну точність надають синтаксичні парсери. Семантичні аналізатори призводять до багатьох помилок, тому були виключені з дослідження [9].

Експерти-лінгвісти, яких залучають до консультування, вирішення завдань судових, правоохоронних та правозахисних органів, у своїй діяльності зазвичай опиняються у ситуації, коли порівняльний («альтернативний») матеріал відсутній. Тому паралельно з розробкою методики розпізнання навмисної брехні в тексті за умов повного компонентного складу дослідження (за наявності зіставного матеріалу) треба особливу увагу приділити вирішенню аналогічного завдання в умовах відсутності зразків мовлення.

Брехня належить до групи понять, які широко використовуються в науці, у педагогічній та соціальній практиці, а також у повсякденному житті людини. Широке застосування цього поняття неминуче розмиває його зміст, порушує семантичні межі його обсягу [11]. Але в юриспруденції брехня одно-

значно трактується як навмисна [1, с. 318; 7, с. 84–85; 16, с. 588 та ін.], свідомо брехня та протиставляється добросовісній омані, а також, звісно, істині у справі.

Виявлення брехні, наприклад, у показаннях свідка чи обвинуваченого зазвичай відбувається при зіставленні останніх із версією розслідування та системою доказів, зібраних у справі. Надзвичайно рідко зустрічається брехня, яка охоплює всі пункти предмета допиту. Зазвичай, брехливі повідомлення стосуються окремих фактів, обставин і пов'язані з позицією особи, яку допитують, її ставленням до обвинуваченого, власним статусом у справі, з результатом розгляду справи в суді. Тому брехню можна виявити у тих випадках, коли слідчий достатньо підготовлений до допиту, орієнтується в доказах, зібраних у справі [7, с. 84–85]. Така брехня передбачає підміну дійсного стану речей вигаданим, замовчування певних знань, виклад їх з іншим відтінком модальності тощо. Як бачимо, тут простежується чіткий взаємозв'язок із семіотичною класифікацією ймовірних викривлень істини, що була запропонована Ю. Левіним.

Підведемо попередні підсумки. Насамперед, я виходжу з того, що існує принципова можливість встановлення об'єктивної істини щодо комунікативної ситуації, у якій створювався текст мовленнєвого повідомлення. Первинними необхідними етапами цього процесу є: 1) установлення правдивості або навмисної, свідомої брехні з боку автора тексту; 2) встановлення / заперечення його добросовісної омани, обману почуттів тощо; 3) виокремлення достовірно відомих фактів зі змісту тексту; 4) виявлення невизначених, з точки зору істинності, сегментів змісту тексту.

¹ Тут морфологічні маркери, за якими збирають і систематизують інформацію.

Стосовно першого етапу хотілося б процитувати видатного філософа, кримінолога Дж. Бентама: «...люди взагалі схильні до спокійного стану, а створювати брехню набагато складніше, ніж говорити правду, тому передбачається, що у самій природі людській закладена схильність до правдивого, такого, що відповідає дійсності, викладу побаченого та почутого» [5, с. 3]. Брехня, свідоме приховування чи викривлення, спотворення істини, ускладнює хід мовленнєво-розумових процесів у мовця чи пишучого в момент повідомлення брехливої інформації та часто супроводжується станом психічної напруженості, причому проконтролювати до кінця ці процеси людина не може, у них завжди присутня зона неусвідомленого. Тому наявність навмисно викривленої (брехливої) інформації, як різновид відхилення від норм протікання вказаних процесів, може встановлюватися не лише шляхом зіставлення з іншими фактичними даними у справі, а й через вивчення мовного оформлення писемного тексту, а також усного – безпосередньо під час допиту, у ході розмови, або шляхом аналізу їх фонограм.

На сьогодні для розпізнання свідомої брехні в усному мовленні використовують дані про зміну психофізіологічного стану мовця, а в писемному мовленні звертають увагу на смислові суперечності, і все це порівнюється з доказами, зібраними у справі. Однак стан психічної напруженості може бути викликаний не навмисною брехнею, а іншими факторами. Що ж стосується смислових суперечностей, то вони можуть і не проявитися в тексті.

Відсутність ознак навмисної, свідомої брехні в тексті буде свідчити про правдивість автора.

Другий етап. Припустимо, ми встановили, що в тексті відсутні ознаки навмисної, свідомої брехні, але цей висновок ще не свідчить про істин-

ність змісту тексту, тому що можливе викривлення, спотворення істини, яке не усвідомлюється автором і яке ми називатимемо оманю, незалежно від природи останньої. У сучасних умовах розвитку науки вже можна розробити методичні рекомендації щодо розпізнання певних видів омани, викликаних станом психічної напруженості, знаючи при цьому, який рівень мовленнєвого породження деформується в цьому стані, а відповідно і який саме шар смислів, значень тощо. Зокрема у стані емоційної напруженості у процесі мовленнєвого породження руйнуються найскладніші, розгалуженіші ланцюжки смислів, а тому в тексті може виявитися незавершеною чи пропущеною якась думка, знижений ступінь деталізації опису тощо. Чисельні праці в галузі патопсихолінгвістики виводять на реальний рівень можливість розробки, спільно з психіатрами, методичних рекомендацій щодо діагностики різних видів омани, спричинених певними патологіями мовленнєво-розумових процесів. Великий досвід людства в дослідженнях із логіки (хоча б формальної) вже давно дає можливість створити систему ознак формально-логічних навичок мовлення та розпізнавати логічні помилки, які призводять до омани (логічний аспект адекватності змісту). Тут знов-таки необхідний спільний творчий підхід – логіка та лінгвістика.

Досить перспективним для вирішення питання діагностики омани я вважаю і створення спільно з психологами інструментарію для визначення за мовленням акцентуйованих типів особистості. Тоді, наприклад, розпізнання в авторі істеричної особистості захистить нас від ймовірної помилки оцінити правдивість такого автора як свідчення істинності змісту тексту.

Третій етап. Виокремлення достовірно відомих фактів зі змісту тексту,

зокрема: загальновідомих, аксіоматичних знань, фактів, відомостей, про які знає слідчий, даних, які можна об'єктивно перевірити шляхом доступних спеціалісту консультацій тощо. Наприклад, проконсультуватися у фахівця в галузі вибухотехнічної експертизи, чи дійсно названої у повідомленні кількості тротилу достатньо, щоб підірвати під'їзд будинку.

Останній, четвертий етап. Виявлення невизначених, із точки зору істинності, моментів, які не мають ознак брехні, омани і не можуть бути засвідчені доступними для спеціаліста засобами. В той же час ці відомості можуть «вписуватися» в наявні ідеальні моделі поведінки людини, а отже, гіпотетично вони, будучи правдивими, наближуються до істинних. Однак категорично це стверджувати спеціаліст не береться, і, на мою думку, тут доцільним буде ввести таку суб'єктивну оцінку, як «правдоподібність» інформації, яка має використовуватися лише в розділі ймовірних висновків або додаткових, необов'язкових повідомлень у висновках експертизи чи експертних досліджень.

Перелічені етапи дослідження тексту на предмет виявлення адекватності його змісту розглядаються тут як компоненти майбутньої методики, які мають стати першочерговими необхідними умовами у процесі вказаного дослідження тексту.

Таким чином, ми дійшли висновку, що спеціаліст-лінгвіст під час дослідження тексту наприкінці має на меті не встановлення достовірності викладеної інформації, а встановлення адекватності цієї інформації (змісту тексту), зокрема істинності в гносеологічному аспекті знання, закарбованого у свідомості. На сьогодні у спеціалістів поки що немає на озброєнні апробованої методики для досягнення поставленої мети. Завдання встановлення достовірності вирішують слід-

чі, оперативні співробітники, аналітики й інші через зіставлення нових відомостей у тексті з достовірно їм відомими. Посередньо до істини прямують спеціалісти методом від протилежного: через спробу розпізнання брехні та омани. Зроблені при цьому висновки ще не можуть переконливо обґрунтувати істину, але й вони часто є суттєвою підмогою в розробці співробітниками правоохоронних органів тактики слідчих дій, проведення оперативно-розшукових заходів, побудови версій тощо.

Наведу приклад із реального висновку експерта, де ставилося питання про наявність у явці з повинною свідомої, навмисної брехні.

У під'їзді власного будинку двома пострілами в голову та тулуб було вбито прокурора району Б. Невдовзі за підозрою у вбивстві було затримано громадянина Р. У ході слідчих дій Р., не закінчивши власноручну явку з повинною, нібито покінчив життя самогубством у приміщенні районного відділу МВС України. Під час дослідження тексту зазначеної явки з повинною я звернула увагу на моменти, які в цілому можна охарактеризувати як неадекватну мовленнєву поведінку в комунікативній ситуації, що розглядається, а саме:

– неадекватне емоційне забарвлення лексико-стилістичних засобів при описі вбивства (вжиті засоби характеризуються нейтральним забарвленням). Справа в тому, що використане автором слово стає «своїм» тоді, коли воно сполучене з естетичними й емоційними переживаннями [10, с. 94]. Якщо вжите слово позбавлене емоційних індексацій, відповідних обставинам, то його смисл не відбиває реальну ситуацію;

– передавання наявних емоційних переживань через мовленнєві штампи, зокрема канцеляризми, у лексичному плані, а також шляхом викорис-

тання складних розгалужених конструкцій у синтаксичному плані (*«Тоді я ще не знав яку страшну роль вони відводять мені у своїх планах. Коли я узнав, що вони планують моїми руками здійснити вбивство прокурора Б., я був шокований такою запланованою акцією і почав відмовлятися»*). У цьому випадку, за словами Пола Екмана, можна дійти висновку, що слова погано продумані або емоції не відповідають словам [4, с. 59];

– унаслідок відсутності релевантного емоційного забарвлення фрагментів, де говориться про погрозу з боку громадянина Павла С. розправитися з родиною автора явки з повинною громадянина Р., вказані фрагменти сприймаються як заздалегідь продумане логічне обґрунтування вбивства, яке описується у кінці тексту (*«Тоді Паша став погрожувати мені розправою над моєю родиною – жінкою та шестирічним сином. Я знав, що вони з його матір'ю ведуть різні кримінальні справи у тому числі й по вбивствах. Також я знав про те, що у них багато знайомих як серед різних начальників, так і серед бандитів. Також я знав, що для досягнення своїх цілей вони не зупиняться ні перед чим. Тому у мене були реальні підстави побоюватися за життя своєї родини»*);

– відсутність оціночних суджень в адресу мати й сина С., їхніх вчинків, хоча, виходячи із викладених фактів, саме вони змусили громадянина Р. вчинити вбивство. Більше того, Р. називає Павла С. – *«Пашою»*;

– за наявності детального, послідовного, зримо вимальованого опису поїздки до місця вбивства – відсутній опис зовнішності вбитого (окрім *«кремезний чоловік, одягнений у форму»*), відсутній опис використаної зброї (*«здійснив постріл із пістолету»* і все), а також відсутність даних про теперішнє місце знаходження цієї зброї. Виходячи із попереднього контексту, гро-

мадянин Р. мав би добре запам'ятати зовнішність прокурора Б., щоб згодом вбити саме його, тому наявний опис зовнішності останнього сприймається як занадто схематичний, контурний, нібито людину бачили здалека і не вдивлялися в нього. Враховуючи при цьому явну неординарність ситуації (вбивство), зовнішність убитого повинна була закарбуватися в пам'яті Р. чітко і надовго. Щодо зброї, яка була використана під час убивства, мовлення поведінка Р., який закінчив військове училище, вбачається взагалі неадекватною ситуації;

– семантичне протиріччя (о 23 годині Р. та Павло С. *«випробували»* пістолет, поставивши на сніг пластикову пляшку, при цьому пляшку Р. роздивився добре, щоб вистрілити по ній, а от марку пістолету, який тримав у руках, будучи військовим і збираючись використовувати його для вбивства, Р. у темряві не зміг розгледіти);

– семантична невідповідність викладених фактів головній цільовій установці – вчиненню вбивства (*«Паша... сказав... Потім я повинен буду вистрелити у нього два рази»* – чому саме два рази, а якщо після двох здійснених пострілів жертва залишиться живою? *«...з льоту здійснив постріл у спину. Після... я... здійснив прицільний постріл у шию»* – зазвичай за таких обставин здійснюється прицільний (контрольний) постріл у голову. Таке враження, що розповідь про постріли йде від наявного трупу з вогнепальними пораненнями) тощо.

Виокремлені моменти неадекватної мовленнєвої поведінки на фоні відсутності в тексті ознак стану емоційної напруженості значного ступеню та патології мовленнєво-розумових процесів, відсутності логічних помилок можуть свідчити про передачу свідомо, навмисно брехливої інформації з приводу подій, що описуються, та/або про виклад цих подій

особою, яка не брала участі в убивстві та недостатньо обізнана в тому, що відбувалося насправді. Останнє також можна назвати свідомою брехнею, тому що ця особа представляє все у світлі безпосередньої участі громадянина Р. у вказаних подіях. Надалі було встановлено, що вбивство прокурора Б. вчинила дійсно інша особа.

Висновки та перспективи подальших розробок. На основі проведеного дослідження можна підкреслити такі важливі аспекти: 1) при цільовій установці на розпізнання свідомо навмисно брехливої інформації аналіз поволі розділяє текст на включення брехливої інформації та правдиві відомості, але невизначені в плані своєї істинності для експерта, спеціаліста; 2) констатація відсутності ознак стану емоційної напруженості та патології мовленнєво-розумових процесів у автора при чіткій логіці викладу дозволяє виключити ймовірність оцінки неадекватної мовленнєвої поведінки в окремих сегментах тексту як результат добросовісної оманни; 3) виявлені ознаки є складними утвореннями-протиставленнями, з одного боку, ознак мовленнєвих навичок, які виявляють у тексті, стандартним ознакам, за умовчанням, що мають відбитися в конкретному фрагменті (аспекті) комунікативної ситуації, з іншого боку. Йдеться, напри-

клад, про ситуацію вбивства в широкому сенсі, ситуацію стосунків з людьми, які примусили вчинити вбивство, ситуацію участі особи у вбивстві тощо; 4) висновок, до якого доходить експерт, не встановлює істинний стан речей, але, наприклад, у випадку проаналізованої вище явки з повинною дає змогу слідчому поставити під сумнів винуватість громадянина Р. у вбивстві прокурора Б., і як наслідок, скоригувати наявні версії чи висунути нові у цьому провадженні. А в подальшому з такими висновками цього дослідження, як створення тексту у співавторстві з особою, яка володіє навичками відбору показань, як наявність фрагментів, виконаних під диктування, а також незавершеність явки з повинною, – висновок про навмисно, свідомо брехливу інформацію наводить на думку і щодо повторної перевірки «факту» самогубства громадянина Р.; 5) діагностика правдивості або навмисної, свідомої брехні має коригуватися з урахуванням кількості учасників складання та виконання мовленнєвого повідомлення.

У цілому ж, як можна побачити, існує принципова можливість розпізнавати навмисно свідомо брехливу інформацію не лише в усному мовленні за допомогою поліграфа, а й у писемному мовленні експертно-лінгвістичними методами.

Список використаних джерел:

1. Будко Т. В. Теорія та практика дослідження мовленнєвих текстуальних джерел інформації в діяльності СБ України : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2007. 449 с.
2. Будко В. В. Проблема адекватності наукового пізнання : дис. ... д-ра філософ. наук. Харків, 1991. 322 с.
3. Гомон (Будко) Т. В. Судебно-автореведческая экспертиза текстов, составленных с намеренным искажением письмен-

ной речи : дис. ... канд. юрид. наук / ВНИИСЭ. М., 1992. 239 с.

4. Екман Пол. Теорія брехні... URL: <https://ru.scribd.com> (дата звернення: 10.12.2025).

5. Канторович Я. А. Психология свидетельских показаний. Харьков, 1925. 25 с.

6. Коновалова В. О. Правова психологія : навч. посіб. Харків: Консум, 1997. 157 с.

7. Литвин (Будко) Т. В. Неідентифікаційні дослідження у судово-лінгвістичній

експертизі писемного мовлення. Київ, 1995. 395 с.

9. Литвинова Т. А., Середін П. В. Пошук ознак брехні у писемному тексті: сучасні методи та підходи. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 55–61.

10. Медведєва І. Л., Насонова А. В. Використання методів самоспостереження у вивченні особливостей формування лексикону білінгва URL: <https://cyberleninka.ru> (дата звернення: 10.12.2025).

11. Поваренков Ю. П., Черноморець Є. Г. Брехня як об'єкт філософського та психологічного аналізу. URL: <http://vestnik.yspu.org> (дата звернення: 10.12.2025).

12. Свинцов В. И. Заблуждение, ложь, дезинформация (соотношение понятий и терминов). *Философские науки*. 1982. № 1. С. 76–84.

13. Спіркін О. Г. Філософія : підручник. URL: <https://urss.ru> (дата звернення: 25.10.2024 р.).

14. Український енциклопедичний словник : у 3 т. 2-е вид. Київ : Головна ред. Української Радянської Енциклопедії, 1986. Т. 1. 752 с.

15. Філософський енциклопедичний словник. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 10.12.2025).

16. Юридичний словник-довідник / за ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ : Феміна, 1996. 695 с.

17. Newman M. L., Pennebaker J. W., Berry D. S., Richards J. M. Lying words: Predicting deception from linguistic style. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2003. № 29. P. 665–675.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2025

Т. Будко

THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS OF RECOGNIZING KNOWINGLY FALSE INFORMATION IN WRITTEN SPEECH MESSAGES

The article explores both theoretical and practical aspects of recognizing deliberately false information in written speech messages. It examines the nature and essence of concepts such as truth, truthfulness, falsehood, credibility, and deception, analyzing how these elements manifest in written communication. The study highlights the possibility of developing a methodology to identify linguistic behavior that is inconsistent with a given communicative situation. A specific case is presented, demonstrating how linguistic expertise can establish the presence of deliberately false information in a text.

The research emphasizes the challenges faced by law enforcement, legal professionals, and forensic experts in verifying the authenticity of written statements, testimonies, and anonymous documents. The complexity of distinguishing between deliberate deception, honest mistakes, and distortions of reality is discussed, underscoring the need for interdisciplinary approaches that combine linguistic analysis with legal and psychological expertise. The article reviews existing methods for detecting deception and proposes a structured approach to evaluating the adequacy of speech behavior in written texts.

Additionally, the study addresses the implications of false information in legal proceedings, highlighting the role of forensic linguistic analysis in criminal investigations. By identifying inconsistencies, contradictions, and stylistic anomalies in written statements, experts can assess whether a text reflects genuine knowledge or deliberate manipulation. The findings contribute to the broader field of forensic linguistics and legal psychology, offering insights into the mechanisms of deception in written communication.

The author points out the fundamental possibility of creating a method for recognizing the fact of speech behavior that is inadequate to a given communicative situation from a written speech text. An example of one of the implemented materials is given, where it was established at the expert-linguistic level that the text contains knowingly false information (deliberate lies).

Keywords: *verity, validity/falsehood, truthfulness, plausibility, credibility, honest mistake, deceptions of feelings, distortion of reality, deliberate lie, objective content of the text, anonymous document, oral and written speech, language tools, cognition.*

Анна ГРЕБЕНЮК

старший викладач кафедри

Навчально-наукового інституту державної безпеки,

Національна академія Служби безпеки України

ORCID: 0000-0002-9494-2642

Олександр ГОЛОВКО

кандидат наук з державного управління, завідувач кафедри

Навчально-наукового інституту державної безпеки,

Національна академія Служби безпеки України

ORCID: 0009-0004-9576-7737

ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ З НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ З БОКУ МЕДІА

Проблема протидії розслідуванню кримінальних правопорушень останнім часом набула особливої актуальності та гостроти через зростаючий масштаб організованих форм злочинної діяльності. Все частіше злочинці чинять серйозну протидію виявленню, розкриттю та розслідуванню, а також судовому розгляду кримінальних правопорушень, вони приховують, маскують, фальсифікують достовірну криміналістично значущу інформацію та її джерела. З цією метою інколи використовуються медіа.

Працюючи в місцях збройних конфліктів, учинення терористичних актів, при ліквідації небезпечних кримінально протиправних груп, журналіст (учасник творчої групи) зобов'язаний не розголошувати плани спеціальних підрозділів, відомостей, що є таємницею досудового розслідування, не допускати фактичної пропаганди дій терористів та інших кримінально протиправних груп, їхніх вчинків і заяв, спеціально інспірованих для медіа, не виступати в ролі арбітра, не втручатися в інцидент, не створювати штучної психологічної напруженості в суспільстві. Однак сучасні медіа не завжди дотримуються таких приписів чинного законодавства України.

Метою цього дослідження є визначення складових тактичних операцій із нейтралізації протидії розслідуванню з боку медіа та вироблення криміналістичних рекомендацій щодо проведення таких тактичних засобів.

Авторами запропоновані конкретні заходи, складові тактичної операції, які можуть реалізовуватися комплексно, спрямовуючись на досягнення конкретної мети, з урахуванням факторів, що зумовили виниклу слідчу ситуацію.

Ключові слова: протидія розслідуванню, тактична операція, протиправні дії медіа, протидія засобів масової інформації, таємниця досудового розслідування, психологічна напруга в суспільстві.

Постановка проблеми. Сьогодні все частіше медіа розуміють як засоби передавання, зберігання та відтворення інформації, а також як технічні засоби та канали комунікації (радіо, телебачення, інтернет тощо), завдяки яким формується особливе середовище комунікації. Сучасні електронні

медіа, що розвинені завдяки комп'ютерним і мережним технологіям, іноді називають – «новими медіа».

Діяльність медіа регламентується наступними нормативно-правовими актами: Конституцією України, законами України «Про медіа», «Про електронні комунікації», «Про забезпечен-

ня функціонування української мови як державної», «Про кінематографію», «Про рекламу», «Про суспільні медіа України», «Про інформацію», «Про систему іномовлення України», «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста», інших законів України, а також низкою міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У Законі України «Про медіа» поняття «медіа» (засіб масової інформації) визначено як засіб поширення масової інформації у будь-якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою (ст. 1).

А в преамбулі Закону України «Про медіа», крім іншого, зазначено, що цей нормативний акт спрямований на забезпечення реалізації права на свободу вираження поглядів, права на отримання різнобічної, достовірної та оперативної інформації, на забезпечення плюралізму думок і вільного поширення інформації, на захист національних інтересів України та прав користувачів медіа-сервісів, регулювання діяльності у сфері медіа відповідно до принципів прозорості, справедливості та неупередженості, стимулювання конкурентного середовища, рівноправності та незалежності медіа.

Сучасні медіа застосовуються задля інформування, освіти, розваг, переконання, спостереження, інтерпретації, зв'язку, соціалізації.

Основними завданнями медіа є передавання та обмін інформацією. Сучасні медіа надають широкій аудиторії достовірні та своєчасні факти, думки щодо різних подій і ситуацій. Володіння певною інформацією зумовлює відповідну діяльність. Це може бути власна, об'єктивна, суб'єктивна, первинна або вторинна інформація.

Аудиторія може встановити правду про навколишні події завдяки інформаційним функціям медіа, які передають інформацію здебільшого через новини по радіо, телебаченню та колонки газет або журналів, які поширюються як в друкованій, так і цифровій формі.

Медіа впливають на способи мислення людей, їхнє ставлення до явищ і спільнот, змінюють світогляд і спонукають до певної діяльності. Крім іншого, ідеї є основним напрямом сучасних медіа. Адже вони можуть використовуватися для переконання аудиторії, хоча нерідко медійний маніпулізм спонукає до несвідомих дій, приховуючи факти маніпуляцій з інформацією.

Медіа не просто передають факти та відомості, вони також дають пояснення й інтерпретації подіям і ситуаціям, адже вони включають коментарі, редакційні статті, аналізи новин, колонки тощо. Крім того, завдяки сучасним медіа користувачі можуть точно та постійно збирати інформацію про природу й суспільство, попереджати небажані явища та зменшувати ризики.

Отже, сучасні медіа в українському суспільстві є вкрай важливим соціальним інститутом, значення якого постійно зростає в процесах масової комунікації та втілення гнучких форм інформаційного соціального контролю. Функції і місце медіа в суспільстві визначились як засіб інформування громадськості, як спосіб контролю суспільства за діяльністю влади. Сучасні медіа стали індикатором нового мислення, вони формують нову суспільну свідомість.

Зміни соціально-економічних і політичних умов життя суспільства, якісні зміни злочинності потребують суттєвої зміни форм, засобів і методів протидії їй. Це, зокрема, стосується можливостей і характеру використан-

ня допомоги медіа в діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. А також проблем, що виникають у разі чинення протидії такій законній діяльності, з використанням сучасних медіа. Це й зумовлює нагальну актуальність розгляду зазначених проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання медіа в діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень розглядали у своїх дослідженнях В. Бахін [1], І. Грицюк [5], А. Гельвіг [4]; Г. Гросс [6], К. Гутнік [7]; А. Даніель [8], Н. Карпов [9], В. Кузьмічов [11], М. Ляшенко [12], В. Малюга [13], О. Старченко [14], Ю. Стеценко [15] й інші науковці.

Безпосередньо питання використання засобів криміналістичної тактики з метою нейтралізації протидії розслідуванню з боку медіа досліджували В. Бахін [1, с. 214, 221–222], В. Берназ [2, с. 430–431], А. Волобуєв [3, с. 109], І. Грицюк [5, с. 192–198], К. Гутнік [7, с. 27–28, 31, 43, 55, 66, 82, 106–107], М. Проценко [3, с. 109], М. Салтєвський [2, с. 430–431], С. Чернявський [16, с. 483], Б. Щур [18, с. 14, 230], інші вчені та практики.

Метою статті є визначення складових тактичних операцій із нейтралізації протидії розслідуванню з боку медіа та вироблення криміналістичних рекомендацій щодо проведення таких тактико-криміналістичних засобів.

Методологія дослідження. Для досягнення поставленої мети в дослідженні застосовано методи наукового пізнання: спостереження, порівняння, абстрагування, аналіз, синтез, моделювання тощо.

Виклад основного матеріалу. Ще на початку минулого століття засновник наукової криміналістики Г. Гросс писав, що «тісний зв'язок між судовим слідчим і повсякденною пресою

полягає у спільності їхніх завдань. Перше, це протидії злочинам і тому, що з ними нерозривно пов'язано, що породжує їх. Щоденна преса переважно переслідує ту саму мету» [6, с. 345]. Погоджуючись з цією думкою, відомий німецький криміналіст А. Гельвіг зазначав, що «друк може надавати криміналісту дуже цінні послуги. Ганс Гросс радить усім криміналістам із взаємних інтересів бути в добрих стосунках з пресою, тому що розшуки та преса постійно є вкрай корисними один одному. Тільки завдяки вмілому використанню преси вдавалося у низці випадків знайти важливих свідків, знайти сліди безвісно відсутніх, розшукати викрадені речі та взагалі отримати інші відомості, які б рішуче впливали на перебіг кримінального розслідування. У разі невмілого використання преси можна, навпаки, зашкодити справі, головним чином через те, що злочинець одержує таким шляхом застереження» [4, с. 21].

Однак на початку цього століття В. Бахін застерігав правоохоронців, що у «зв'язку з існуванням цільової дезінформації з боку засобів масової інформації та їх господарів (так званої «інформаційної підтримки»), постає питання про можливість використання цього засобу правоохоронними органами у боротьбі зі злочинністю» [1, с. 221–222]. І все ж до напрямів взаємодії із засобами масової інформації з питань забезпечення діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень він відносив: інформування населення про вчинені кримінальні правопорушення; запобігання та спростування чуток і дезінформації; отримання інформації про обставини кримінальних правопорушень, що розслідуються; використання допомоги громадян у розшуку злочинців; повідомлення з профілактичною метою про прийоми та способи дій правопорушників; дез-

інформація злочинців щодо планів та можливостей дій правоохоронних органів; внесення розладу та невпевненості у кримінальне середовище з метою «розкладання» злочинних угруповань; створення сприятливих умов для виконання інших слідчих та оперативних завдань [1, с. 214].

Ширше розглядаючи окремі з цих напрямів К. Гутнік зазначає, що деякі медіа, прагнучи до сенсаційності подачі матеріалу, односторонньо орієнтують населення переважно на негативний досвід. Інформація про вчинення певних кримінальних правопорушень нерідко «супроводжується “геройзацією” особи злочинця, підспудно складається враження про безпеку вчинення опору. Громадяни починають відчувати себе беззахисними перед злочинцями, не вірять у ефективну роботу правоохоронних органів». На думку К. В. Гутнік, висвітлення медіа «позитивного досвіду роботи слідчих буде сприяти створенню об’єктивного уявлення про можливості правоохоронної системи зміцнити довіру до себе, у тому числі і слідчих органів, що входить у цю систему» [7, с. 55].

На думку С. Чернявського, «останніми роками трапляється чимало випадків використання можливостей засобів масової інформації як засобу зовнішньої протидії розслідуванню. Сучасна організована злочинність може контролювати або мати власні канали на телебаченні, ті чи інші органи преси. Досить ефективними є “замовні” телерепортажі, газетні статті з афішуванням “упередженого” розслідування щодо “невинного”, а також огріхів і помилок, що трапляються в роботі слідчих. Ця інформація може мати неправдивий характер, дезінформувати населення, створювати негативний імідж правоохоронним органам» [16, с. 483].

Не можна не погодитись, що проявляючись на соціально-психологіч-

ному й поведінковому рівні, «соціальна напруженість» тісно пов’язана з динамікою суспільної думки та суспільних настроїв, безпосередній наймогутніший вплив на які здатні чинити засоби масової інформації [7, с. 43]. На думку К. Гутнік, «суспільний резонанс» щодо розслідування кримінальних правопорушень можна визначити як підвищену увагу й реакцію з боку громадськості до факту вчинення правопорушення та процесу його розслідування, що зумовлені існуючою «соціальною напруженістю» в певній сфері життєдіяльності суспільства або штучно створеним зацікавленням певних осіб за допомогою взаємодії з засобами масової інформації (комунікації). Такі «засоби комунікації» мають значні можливості впливу на суспільну думку, від якої «часом може залежати не тільки вирішення ключових моментів розслідування (доцільність здійснення необхідних слідчих дій, обрання запобіжного заходу, накладення арешту на майно, банківські рахунки), але й доля всієї справи» [7, с. 55].

Поява в сучасних медіа публікацій відомостей про перебіг і стан розслідування деяких кримінальних правопорушень нерідко поєднується із «виправданням дій» фігурантів кримінального провадження, дискредитацією перед громадськістю слідчих і співробітників оперативних підрозділів, зокрема їх активних дій (допитів, обшуків, затримань тощо). Усе це зазвичай, здійснюється з метою створення так званого «громадського резонансу та ажіотажу» навколо досудового розслідування у конкретному кримінальному провадженні.

Нерідко такі «популістські» дії медіа супроводжуються оприлюдненням відомостей про хід і результати досудового розслідування кримінального провадження, вказуванням персональних даних і відомостей про місце перебування потерпілих, свідків,

зокрема й щодо яких застосовуються заходи захисту, слідчого, експерта, якому доручено проведення експертиз тощо. Поряд із цим, намагаючись вплинути на громадську думку шляхом використання медіа, зацікавлені особи нерідко створюють «суспільний резонанс» щодо законності початку досудового розслідування, притягнення окремих осіб до кримінальної відповідальності, обрання запобіжного заходу, намагаючись подати дії слідчого, співробітників оперативних підрозділів як певну помсту за принциповість, політичну чи громадську позицію, як наявний конфлікт між державними структурами та правоохоронними органами тощо. Не можна не погодитися із Б. Щур, який, аналізуючи думки дослідників, зазначає, що стосунки між органами розслідування та медіа часто є вкрай конфліктними, вирізняються суперництвом і непримиримістю. Поширений у медіа тон критики правоохоронних органів без належного аналізу їх діяльності, інколи й юридична безграмотність багатьох представників медіа, їхнє намагання одержати інформацію шляхом сенсації не сприяють досягненню взаєморозуміння між медіа та правоохоронцями. На думку Б. Щур, дія принципу гласності не суперечить існуванню й функціонуванню інституту таємниці досудового розслідування. І все ж інтереси правосуддя при розслідуванні та судовому розгляді кримінальних проваджень нерідко передбачають збереження в таємниці певної криміналістично значущої інформації. Медіа інколи відверто неправдиво витлумачують право на інформацію та «ганяються» за сенсаціями, діючи, таким чином, усупереч рекомендаціям світового співтовариства. При цьому працівники медіа вважають за можливе (необхідне) повідомляти будь-яку інформацію про вчинені кримінальні правопорушен-

ня (особливо це стосується тяжких, особливо тяжких і «резонансних» злочинів). Але, на думку науковця, мова повинна йти не про протидію з боку медіа, а про необхідність їх належної взаємодії з правоохоронними органами, у публікаціях уже висловлені конструктивні пропозиції щодо необхідності розроблення спеціальних програм такої взаємодії [18, с. 230].

Стаття 34 Конституції України гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Однак здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя.

Статтею 26 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» зазначено обов'язки журналіста, серед яких зокрема: дотримуватися програми діяльності друкованого засобу масової інформації, з редакцією якого він перебуває у трудових або інших договірних відносинах, керуватися положеннями статуту редакції; подавати для публікації об'єктивну і достовірну інформацію; задовольняти прохання осіб, які надають інформацію, щодо їх авторства або збереження таємниці авторства; відмовлятися від доручення редактора (головного редактора) чи редакції, якщо воно не може бути виконано без порушення закону; виконувати обов'язки учасника інформаційних відносин.

Працюючи в місцях збройних конфліктів, учинення терористичних актів, при ліквідації небезпечних кримінально протиправних груп, журналіст (учасник творчої групи) зобов'язаний дотримуватися вимог щодо нерозголошення планів спеціальних підрозділів, відомостей, що є таємницею досудового розслідування, не допускати фактичної пропаганди дій терористів та інших кримінально протиправних груп, їхніх вчинків і заяв, спеціально інспірованих для медіа, не виступати в ролі арбітра, не втручатися в інцидент, не створювати штучної психологічної напруженості в суспільстві (ч. 5 ст. 15 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23.09.1997 № 540/97-ВР зі змінами).

За порушення цих вимог журналіст (учасник творчої групи) несе відповідальність відповідно до законодавства України.

За наявності умислу настає відповідальність журналіста за поширення ним недостовірної, неповної або упередженої інформації. Умислом журналіста та/або службової особи засобу масової інформації є таке їх / її ставлення до поширення інформації, коли журналіст та/або службова особа засобу масової інформації усвідомлювали недостовірність інформації та передбачали її суспільно небезпечні наслідки (ч. 5 ст. 17 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23.09.1997 № 540/97-ВР зі змінами).

На журналістів також поширюються статті 27, 28 Закону України «Про інформацію», відповідно до яких порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України; ін-

формація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини.

Окремі положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII передбачають у статті 8 можливість втручання в діяльність медіа та обмеження поширення певної інформації. Закон України «Про затвердження Указу Президента України “Про введення воєнного стану в Україні”» від 24.02.2022 № 2102-IX та відповідний Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 передбачають обмеження свободи слова, визначені ст. 34 Конституції України.

Обмеження журналістської діяльності передбачені щодо поширення інформації про сили та засоби оборони країни. Наказ головнокомандувача Збройних сил України від 03.03.2022 № 73 «Про організацію взаємодії між Збройними силами України, іншими складовими сил оборони та представниками медіа на час дії правового режиму воєнного стану» (із змінами, наказ від 03.02.2024 № 51) визначає перелік інформації, яка обмежується до оприлюднення, а також встановлює особливості оприлюднення інформації про воєнні злочини.

Чинний Кодекс етики українського журналіста містить окремі застереження, що стосуються: приватного життя людини; висвітлення судових процесів; об'єктивності викладення інформації; спростування поширеної неправдивої інформації; використання незаконних методів отримання інформації; незаконного отримання матеріальної винагороди [10].

У статті 19 цього кодексу зазначено, що «свідоме порушення норм журналістської етики є абсолютно несумісним з професійною журналістикою».

Однак нерідко в процесі досудового розслідування працівники медіа, незважаючи на встановлені законодавством обмеження на розголошення певних даних, висвітлюють діяльність органів досудового розслідування, включаючи подання інформації як про конкретних окремих громадян, так і про методи їх роботи, на свій розсуд, керуючись при цьому «як необхідністю встановлення вищої справедливості, так і особистими, не завжди високими, інтересами окремих журналістів» [7, с. 107].

На думку С. Чернявського, «витікання» із правоохоронних органів відомостей про доказову інформацію через пресу та телебачення викликає сьогодні обґрунтовану тривогу. Така криміналістично значуща інформація розголошується зазвичай, працівниками правоохоронних органів, які причетні до розслідування кримінальних правопорушень. Існує проблема визначення меж для медіа у висвітленні подій, пов'язаних із розслідуванням кримінальних правопорушень, тобто які відомості та в якому обсязі можна повідомляти по телебаченню, у пресі або інших медіа. Як, коли і чи взагалі є потреба в ознайомленні широкого загалу з прізвищами підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, чи існує необхідність повідомляти населення про можливі версії того, що відбулося тощо [16, с. 483].

Інші науковці вважають, що надмірно «вільна» діяльність деяких медіа нерідко заподіює реальну шкоду розслідуванню конкретних кримінальних правопорушень, утрудняє встановлення істини у справі, не сприяє викриттю винних. Розслідування резонансних кримінальних проваджень,

у розкритті яких зацікавлені деякі працівники медіа, опиняється під пильною увагою журналістів і, в остаточному підсумку, громадськості. При цьому такими публікаціями як джерелом інформації про обставини справи користуються не тільки представники слідства. Часом навіть «розгортаються рівнобіжні “журналістські розслідування”, що заважають ходу основного слідства і дезінформують громадськість» [7, с. 55].

Отже, доцільність обмеження гласності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень може зумовлюватися низкою цілком об'єктивних причин: (1) неможливість ефективного формування доказів у кримінальному провадженні, коли розголошення даних про них може значно ускладнити або зробити неможливим отримання інших доказів; (2) захист репутації та огороження від чуток громадян, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, але ці підозри можуть і не підтвердитись, захист інших інтересів підозрюваного до винесення обвинувального вироку суду; (3) запобігання можливості розголошення деяких інтимних обставин особистого життя учасників розслідування; (4) охорона безпеки таких учасників тощо.

Досліджуючи слідчу практику, К. Гутнік установила, що представники засобів масової інформації у 23,1 % випадків протидіяли розслідуванню [7, с. 27]. Вивчення думки респондентів дало можливість дослідниці з'ясувати частоту використання певних способів протидії, серед яких: використання засобів медіа для створення «потрібної» суспільної думки щодо певних подій, діянь окремих осіб тощо зустрічалось у 34,6 % опитаних; використання засобів масової інформації для створення негативної суспільної думки з метою дискредитації правоохоронного органу (працівників, які

займаються розслідуванням злочину) – у 27 % [7, с. 31].

Вивчення думки слідчих, здійснене Б. Щур, показало, що 24 % опитаних зустрічалися у практиці з такою формою протидії розслідуванню, як негативне використання засобів масової інформації [17, с. 14].

Щодо суб'єктів «зовнішньої» протидії розслідуванню, то їх зазвичай у криміналістиці поділяють на дві групи (з урахуванням мотивів їх дій та переслідуваних ними цілей): перша група – особи, що мають особисті корисливі й інші цілі, які усвідомлюють протиправність своїх дій; друга група – особи, що діють під впливом сумлінної помилки щодо обставин кримінального правопорушення, особи винного та дій органу розслідування, а також ті, які не переслідують особистих цілей.

Медіа, які протидіють розслідуванню кримінального правопорушення, можуть належати до суб'єктів другої групи, тобто таких, які не переслідують особистих і протизаконних інтересів, а протидіючи розслідуванню, сумлінно помиляються щодо особи винного або його дій і їх правової оцінки. Така протидія розслідуванню може здійснюватися під впливом неправильної чи спотвореної інформації про дії слідчого, мотиви та вчинки свідків чи потерпілих. При цьому медіа можуть керуватися почуттям гуманності, жалості та співчуття до винного, корпоративної спільноти тощо. Такі суб'єкти протидії можуть прагнути своїми публікаціями створити негативну думку про потерпілого або свідка, часом здійснити некваліфіковану оцінку їхньої поведінки, дій слідчого тощо. При цьому протидія з боку медіа може спрямовуватися: на процес розслідування, виконання його процесуальних або тактичних завдань, умови проведення розслідування кримінального правопорушення; на особу, яка

проводить таке розслідування – слідчого (дізнавача), співробітника оперативного підрозділу; на носіїв доказової інформації – свідків, потерпілих, і навіть пов'язаних із ними осіб, тобто друзів, товаришів по роботі, рідних тощо.

Протидія досудовому розслідуванню з використанням медіа може здійснюватися і недобросовісним адвокатом. Відомі непоодинокі випадки, коли адвокати вчиняли активні дії спрямовані на «розвал» кримінальних проваджень, брали участь у підкупі та шантажі потерпілих чи свідків, чинили психологічний тиск на слідчих через окремі медіа.

Явними ознаками прояву активності представників медіа, коли вони, зловживаючи свободою поширення інформації, протидіють розслідуванню кримінальних правопорушень, є: 1) публікація відомостей, що дискредитують діяльність правоохоронних органів, які займаються розслідуванням конкретного кримінального правопорушення (слідчих, співробітників оперативного підрозділу, експертів) в очах населення; 2) розголошення конфіденційних відомостей (адреси проживання, місце праці, стосунки в родині, місця навчання дітей тощо) стосовно свідків, потерпілих; 3) публікація відомостей, що містять інформацію про особу, яка ймовірно вчинила кримінальне правопорушення, або звинувачується в учиненні правопорушення, щодо взагалі непричетних осіб; 4) публікація відомостей, які провокують населення на вчинення протизаконних дій або пропагують способи та методи вчинення окремих кримінальних правопорушень [7, с. 67].

Залежно від змісту протидії розслідуванню виокремлюють її форми: «інформаційна (інтелектуальна)» і «фізична (силова)». Зокрема, до «інформаційної» протидії розслідуванню належать такі способи її реалізації, як:

використання медіа для створення негативної суспільної думки з метою дискредитації правоохоронного органу та працівників, що займаються розслідуванням кримінального правопорушення: обвинувачення в «каральних методах роботи», у національній або якій-небудь іншій дискримінації, у тому, що орган діє за вказівкою певних політичних та інших сил; створення «потрібної» суспільної думки щодо певних подій, діянь окремих осіб тощо; вплив на слідчого (дізнавача) (залякування, погрози, шантаж, підкуп, наклеп з метою дискредитації, психічний вплив на членів родини) [7, с. 28].

У публікаціях зазначається, що використання зацікавленими особами ресурсів медіа є можливим як «у сліпу», тобто не розкриваючи представникам цих медіа кінцевої мети публікації, так і за безпосереднім «свідомим» сприянням представників медіа суб'єктам протидії. У цьому контексті розрізняють «ненавмисне» та «навмисно обумовлене» сприяння медіа.

Перший варіант – «ненавмисна участь», має місце тоді, коли комунікатор ставить пряму мету акту масової комунікації, без набуття незаконної вигоди задовольнити, наприклад, право громадян на певну інформацію про соціальні події. Це може мати як ціннісний, так і антиціннісний характер для деяких верств населення, окремих індивідів або самого комунікатора.

«Навмисна» особиста участь представників медіа в протидії розслідуванню кримінальних правопорушень пов'язана зі зловживанням свободою масової інформації. Під таким «зловживанням» зазвичай розуміють використання наданих журналістам прав всупереч їх призначенню. У такому разі носії свободи масової інформації, що реалізують свої права (отримувати, створювати та поширювати ін-

формацію), не виконують належним чином соціально необхідні функції. При цьому журналіст або редакція медіа, реалізуючи свої права, не виконують покладених на них обов'язків. На думку К. В. Гутник: «зловживання “процвітає” тоді, коли право не кореспондує обов'язок» [7, с. 66].

У публікаціях науковців і практиків організовувати опір протидії досудовому розслідуванню з боку медіа, які формують негативну громадську думку щодо слідчого та розслідування загалом, пропонується різними шляхами. Так, вплив на громадськість «замовних статей», що містять «викриття діяльності слідчого, слідчих груп», пропонують нейтралізовувати шляхом публікації в офіційних місцевих виданнях відомостей, без згадування деталей, про найважливіші результати розслідування (наприклад, про значну вартість вилучених при обшуку викрадених цінностей, результати проведених експертиз, деякі показання підозрюваних тощо). При цьому вказують на важливість обрання найбільш вигідного для мети розслідування моменту, а також утримання від коментарів і ухилення від усних повідомлень і заяв у засобах медіа, які можна безсоромно й безкарно перекрутити.

Ретельній оцінці з боку слідчого мають піддаватися медіа, які публікують інформацію про перебіг досудового розслідування кримінального правопорушення, адже у цьому випадку є ризики оголошення певної інформації, що може становити слідчу таємницю, зокрема про хід, результати та учасників розслідування, особливо у випадку ситуації «громадського резонансу та ажіотажу» навколо події. У такому випадку правоохоронцями мають здійснюватися дії з метою доведення достовірної інформації про те, що відбувається до громадськості, представників медіа задля зниження негативного резонансу, поширення чуток і

відомостей, що безпідставно дискредитують органи досудового розслідування. Однак у цій ситуації необхідно враховувати, що створення навколо конкретного розслідування подібного громадського ажіотажу може мати й навмисний характер, будучи спрямованим саме на отримання відомостей про хід і плани подальших дій слідчого, щоб надалі використати ці відомості у протидії нормальному ходу досудового розслідування.

Щодо безпосередніх заходів подолання протидії розслідуванню, що чиниться з використанням медіа, то правоохоронцям необхідно вживати заходи, спрямовані на забезпечення нерозголошення інформації, яка стосується розслідування кримінального правопорушення [7, с. 82].

Одним із дієвих тактичних засобів нейтралізації протидії розслідуванню, що чиниться з боку медіа, є проведення тактичних операцій як цілісного криміналістичного комплексу.

Так, А. Волобуєв і М. ВПроценко пропонують проведення тактичної операції «Засоби масової інформації», спрямованої на попередження намагання організованих злочинців протидіяти розслідуванню шляхом публікації замовлених статей, телепередач, у яких ставиться під сумнів законність початку досудового розслідування та ведення слідства стосовно окремих осіб. Чим правопорушники намагаються «створити негативну суспільну атмосферу навколо діяльності правоохоронних органів і тим самим дати підстави для втручання корумпованих представників влади» [3, с. 109]. На думку науковців, тиск на слідство через медіа нейтралізується, якщо правоохоронці випереджають корумпованих осіб у наданні громадськості офіційної інформації про найважливіші результати розслідування, але без подробиць. При цьому правоохоронці мають заздалегідь планувати тактич-

ну операцію «Засоби масової інформації» з використанням усіх можливостей щодо інформування суспільства [3, с. 109].

На думку В. Берназа та М. Салтевського, тактичну операцію слід проводити, коли організовані злочинці протидіють розслідуванню з використанням медіа, створюючи таким чином несприятливі зовнішні умови для досудового розслідування. Під тактичною операцією «Засоби масової інформації» вони розуміють «комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів щодо нейтралізації тиску на слідство через засоби масової інформації» [2, с. 430–431].

Висновки. Ми пропонуємо складові тактичної операції, яку доцільно проводити з метою нейтралізації (подолання) впливу на хід розслідування кримінального правопорушення, що здійснює конкретне медіа. При цьому ми вважаємо за доцільне виходити з двох основних можливих слідчих ситуацій: (1) коли у правоохоронців є інформація про те, що деяке медіа з метою впливу на хід розслідування кримінального правопорушення готується оприлюднити певну інформацію, і (2) ситуації, коли така інформація медіа оприлюднена, і певними особами очікується результат використання конкретного медіа з протиправною метою.

Коли виникла *слідча ситуація 1* «Конкретне медіа готує оприлюднення інформації (зокрема, яка становить таємницю слідства) з метою впливу на хід розслідування кримінального правопорушення», до складу тактичної операції доцільно включати такі заходи:

– превентивне інформування правоохоронцями (конкретного) медіа про те, що згідно з ч. 5 ст. 15 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» його працівники, працюючи в місцях збройних

конфліктів, вчинення терористичних актів, при ліквідації небезпечних кримінально протиправних груп, зобов'язані дотримуватися вимог щодо нерозголошення планів спеціальних підрозділів, відомостей, що є таємницею досудового розслідування, не допускати фактичної пропаганди дій терористів та інших кримінально протиправних груп, їхніх вчинків і заяв, спеціально інспірованих для медіа, не виступати в ролі арбітра, не втручатися в інцидент, не створювати штучної психологічної напруженості в суспільстві;

– превентивне інформування правоохоронцями (конкретного) медіа про те, що за наявності умислу настає відповідальність журналіста за поширення ним недостовірної, неповної або упередженої інформації (ч. 5 ст. 17 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів») (конкретизація якої), при цьому умислом журналіста та/або службової особи засобу масової інформації є таке їх / її ставлення до поширення інформації, коли журналіст та/або службова особа засобу масової інформації усвідомлювали недостовірність інформації та передбачали її суспільно небезпечні наслідки;

– превентивне інформування правоохоронцями (конкретного) медіа про те, що на журналістів також поширюються статті 27, 28 Закону України «Про інформацію», відповідно до яких порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України; інформація не може бути використана для насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини (із зазначенням протиправ-

ності розголошення конкретних відомостей кримінального провадження);

– превентивне інформування правоохоронцями (конкретного) медіа про те, що Кодекс етики українського журналіста містить окремі застереження, що стосуються висвітлення судових процесів («висвітлення судових процесів має бути неупередженим щодо звинувачених», «журналіст не може називати людину злочинцем до відповідного рішення суду», «неприпустимим є розповсюдження інформації, що містить упередженість чи необґрунтовані звинувачення», «журналіст має бути особливо обережним при висвітленні питань, пов'язаних із дітьми», «журналіст та редактор повинні мати обґрунтовані підстави для висвітлення приватного життя неповнолітньої особи (осіб) та дозвіл на це від її батьків чи опікунів», «неприпустимим є розкриття імен неповнолітніх (або вказування ознак, за якими їх можна розпізнати), які мали відношення до протизаконних дій, стали учасниками подій, пов'язаних із насильством») (із зазначенням протиправності розголошення конкретних відомостей кримінального провадження);

– превентивне інформування правоохоронцями (конкретного) медіа про те, що діючий Кодекс етики українського журналіста містить окремі застереження, що стосуються приватного життя людини («журналіст має з повагою ставитися до приватного життя людини») (із зазначенням протиправності розголошення конкретних відомостей кримінального провадження);

– превентивне інформування правоохоронцями (конкретного) медіа про те, що Кодекс етики українського журналіста містить окремі застереження, що стосуються використання незаконних методів отримання інформації («журналіст не повинен використовувати незаконні методи отримання інформації»);

мання інформації») (із зазначенням протиправності розголошення конкретних відомостей кримінального провадження);

– превентивне інформування правоохоронцями (конкретного) медіа про те, що Кодекс етики українського журналіста містить окремі застереження, що стосуються незаконного отримання матеріальної винагороди («незаконне отримання журналістом матеріальної винагороди чи будь-яких пілг за виконаний чи невиконаний журналістський матеріал є несумісним із званням журналіста»; «журналіст не повинен використовувати службове становище в особистих цілях, з метою наживи, самореклами, у кар'єристських цілях та керуючись прагненням догодити певним силам чи особам» (із зазначенням протиправності розголошення конкретних відомостей кримінального провадження);

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про неприпустимість розголошення без дозволу слідчого, прокурора, суду (конкретних) відомостей, які стали відомі медіа від (конкретного) учасника кримінального провадження і які становлять охоронювану законом таємницю;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що відомості досудового розслідування у (конкретному) кримінальному провадженні можна розголошувати лише з письмового дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим, згідно із ст. 222 КПК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що незаконне розголошення відомостей досудового розслідування у (конкретному) кримінальному провадженні тягне за собою кримінальну відповідальність встановлену законом, згідно зі ст. 222 КПК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що негласні слідчі (розшукові) дії у (конкретному) кримінальному провадженні є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт і методи проведення яких, згідно з ч. 1 ст. 246 КПК України не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що відомості про факт та методи проведення у (конкретному) кримінальному провадженні негласних слідчих (розшукових) дій, про осіб, які їх проводять, а також інформація отримана в результаті їх проведення, не підлягають розголошенню, що передбачено ч. 1 ст. 254 КПК України (у разі, якщо представникам медіа такі відомості стали відомі від осіб, котрі в законному порядку ознайомлені з такими відомостями);

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що досудове розслідування та судове провадження у (конкретному) кримінальному провадженні містять відомості, що становлять державну таємницю, і проводяться з дотриманням вимог режиму секретності, розголошення медіа відомостей, що становлять державну таємницю, тягне за собою кримінальну відповідальність, яку передбачено ч. 1 ст. 517 КПК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що досудове розслідування та судове провадження у (конкретному) кримінальному провадженні, містить інформацію про приватне (особисте і сімейне) життя конкретної особи та ця інформація не може бути використана інакше як для виконання завдань кримінального провадження, що передбачено ст. 15 КПК України.

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що особа,

яка стала очевидцем проведення у (конкретному) кримінальному провадженні процесуальних дій під час досудового розслідування, зобов'язана на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії, що передбачено ч. 3 ст. 66 КПК України (у разі якщо представник медіа став очевидцем проведення процесуальної дії);

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що конкретна особа, від якої медіа отримала відомості, є попередженою в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати дані оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування у (конкретному) кримінальному провадженні без письмового дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила оперативно-розшукову діяльність і протиправна діяльність такої особи тягне за собою кримінальну відповідальність, зокрема за ч. 1 ст. 387 КК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що (конкретна) особа з метою отримання (конкретних) відомостей, які стали доступні медіа, порушила таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, які передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, що тягне за собою кримінальну відповідальність, зокрема за ст. 163 КК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що ним всупереч законодавства, підготовлені для оприлюднення (конкретні) відомості про таємницю фінансового моніторингу або факт обміну інформацією про фінансову операцію, що тягне за собою кримінальну відповідальність за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансу-

ванню розповсюдження зброї масового знищення, згідно з ч. 2 ст. 209-1 КК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що підготовлені ними для оприлюднення (конкретні) відомості становлять державну таємницю і їх розголошення тягне за собою кримінальну відповідальність, зокрема за статтями 328, 422 КК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що підготовлені ними для оприлюднення (конкретні) відомості із втрачених матеріалів кримінального провадження, містять державну таємницю і їх розголошення тягне за собою кримінальну відповідальність, зокрема за статтями 328, 422 КК України;

– превентивне інформування правоохоронцями медіа про те, що підготовлені для оприлюднення ними (конкретні) відомості є професійною таємницею захисника чи представника особи у (конкретному) кримінальному провадженні, що тягне за собою кримінальну відповідальність, зокрема за ч. 1 ст. 397 КК України;

– превентивне інформування правоохоронцями представника іноземного медіа про те, що (конкретні) відомості, які підготовлені ними для оприлюднення, становлять державну таємницю і їх збирання та розголошення тягне за собою кримінальну відповідальність, зокрема за ст. 114 КК України;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа інформації про хід кримінального провадження в тактично вигідному для слідства контексті, в якій наперед спростовується можливе оприлюднення недостовірної інформації;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа інформації про підготовку до розголошення конкретним медіа недостовірної інформації про хід кримінального провадження;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа інформації про виявлені в ході досудового розслідування у кримінальному провадженні корупційні зв'язки (певного, без конкретизації) підозрюваного, незаконно нажите ним майно, знайдені у нього речі, що заборонені для обігу;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа інформації про підготовку конкретним медіа розголошення недостовірної інформації про хід кримінального провадження з метою неправомірного впливу на правоохоронців для схвалення їх до упередженого (необ'єктивного) розслідування;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної правоохоронцям інформації про (конкретних) осіб, які намагаються використати певне медіа з метою протидії досудовому розслідуванню в певному кримінальному провадженні;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної правоохоронцям інформації, яка формує інше (протилежне від дійсного) уявлення про хід досудового розслідування у певному кримінальному провадженні;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної правоохоронцям інформації, яка спонукає певних осіб змінити своє уявлення про хід досудового розслідування в певному кримінальному провадженні;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної інформації, яка формує потрібне для правоохоронців уявлення про хід досудового розслідування, яка нібито отримана в ході журналістського розслідування;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної інформації, що ґрунтується виключно на цитуванні матеріалів (окремих протоколів) кримінального провадження, що створює уявлення про достовір-

ність відомостей наданих правоохоронцями;

– превентивна подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної правоохоронцям інформації, що ґрунтується виключно на цитуванні матеріалів (окремих протоколів процесуальних дій) кримінального провадження, подачі фото та відео протиправної події, процесуальних дій, інфографіки, що створює підвищене уявлення про достовірність відомостей наданих правоохоронцями;

– превентивна комплексна подача тактично вигідної правоохоронцям інформації в ході прес-конференції, брифінгу, зустрічі із журналістами з наступним широким оприлюдненням цих подій іншими медіа;

– інформування медіа про те, що слідчим внесено інформацію до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) та розпочато досудове розслідування за готування (замах на вчинення) кримінального правопорушення передбаченого ч. 1 ст. 387 КК України проти конкретної особи, яка будучи попередженою в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати дані оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування у (конкретному) кримінальному провадженні без письмового дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила оперативно-розшукову діяльність, намагається їх розголосити шляхом використання можливостей (конкретного) медіа;

– інформування медіа про те, що слідчим внесено інформацію до ЄРДР та розпочато досудове розслідування за готування (замах на вчинення) кримінального правопорушення передбаченого ст. 163 КК України конкретної особи, яка протиправно отримала (конкретні) відомості, порушивши таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'яз-

ку або через комп'ютер і намагається їх оприлюднити з використанням (конкретного) медіа;

– інформування (конкретного) медіа про те, що слідчим внесено інформацію до ЄРДР і розпочато досудове розслідування за готування (замах на вчинення) оприлюднення інформації про таємницю фінансового моніторингу або факт обміну інформацією про фінансову операцію, що тягне за собою кримінальну відповідальність за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення згідно з ч. 2 ст. 209-1 КК України;

– інформування (конкретного) медіа про те, що за фактом підготовки до розголошення (оприлюднення) (конкретних) відомостей, які становлять державну таємницю, слідчим внесено інформацію до ЄРДР та розпочато досудове розслідування за готування (замах на вчинення) кримінального правопорушення, передбаченого статтями 328, 422 КК України;

– інформування (конкретного) медіа про те, що за фактом підготовки до розголошення (оприлюднення) (конкретних) відомостей із втрачених матеріалів кримінального провадження, які становлять державну таємницю, слідчим внесено інформацію до ЄРДР та розпочато досудове розслідування за готування (замах на вчинення) кримінального правопорушення передбаченого статтями 328, 422 КК України;

– інформування (конкретного) медіа про те, що за фактом підготовки до розголошення (оприлюднення) (конкретних) відомостей, які є професійною таємницею захисника чи представника особи у (конкретному) кримінальному провадженні, слідчим внесено інформацію до ЄРДР та розпо-

чато досудове розслідування за готування (замах на вчинення) кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 397 КК України;

– інформування (конкретного) іноземного медіа про те, що за фактом підготовки до розголошення (оприлюднення) (конкретних) відомостей, які є державною таємницею, слідчим внесено інформацію до ЄРДР та розпочато досудове розслідування за готування (замах на вчинення) кримінального правопорушення, передбаченого ст. 114 КК України.

Метою проведення тактичної операції у разі виникнення першої слідчої ситуації є недопущення її переходу до другої слідчої ситуації, коли конкретне медіа оприлюднює інформацію (зокрема, яка становить таємницю слідства) з метою впливу на хід розслідування кримінального правопорушення.

У разі виникнення *слідчої ситуації 2* «Конкретне медіа оприлюднило інформацію (зокрема, яка становить таємницю слідства) з метою впливу на хід розслідування кримінального правопорушення» до складу тактичної операції включаються такі заходи:

– подача в іншому (інших) медіа розлогої інформації про хід кримінального провадження в тактично вигідному для слідства контексті, у якій спростовується оприлюднена певним медіа недостовірна інформація;

– подача в іншому (інших) медіа розлогої інформації про виявлені в ході досудового розслідування у кримінальному провадженні корупційні зв'язки (певного, без конкретизації) підозрюваного, незаконно нажите ним майно, знайдені у нього речі, що заборонені для обігу;

– подача в іншому (інших) медіа інформації про розголошення конкретним медіа недостовірної інформації про хід кримінального провадження з метою неправомірного впливу на

правоохоронців для схилення їх до упередженого (необ'єктивного) розслідування;

– подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної правоохоронцям інформації про (конкретних) осіб, які намагаються використати певне медіа з метою протидії досудовому розслідуванню в певному кримінальному провадженні;

– подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної правоохоронцям інформації, яка формує інше (протилежне від дійсного) уявлення про хід досудового розслідування в певному кримінальному провадженні;

– подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної правоохоронцям інформації, яка спонукає певних осіб змінити своє уявлення про хід досудового розслідування у певному кримінальному провадженні;

– подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної інформації, яка формує потрібне для правоохоронців уявлення про хід досудового розслідування, яка нібито отримана в процесі журналістського розслідування;

– подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної інформації, що ґрунтується виключно на цитуванні матеріалів (окремих протоколів) кримінального провадження, що створює стійке уявлення про достовірність відомостей наданих правоохоронцями;

– подача в іншому (інших) медіа тактично вигідної правоохоронцям інформації, що ґрунтується виключно на цитуванні матеріалів (окремих протоколів процесуальних дій) кримінального провадження, з використанням фото та відео протиправної події, процесуальних дій, інфографіки, що створює стійке уявлення про достовірність відомостей наданих правоохоронцями;

– комплексна подача тактично вигідної правоохоронцям інформації в ході пресконференції, брифінгу, зустрічі із журналістами з наступним широ-

ким оприлюдненням цих подій іншими медіа;

– інформування правоохоронцями (конкретного) медіа про те, що Кодекс етики українського журналіста містить окремі застереження, що стосуються спростування поширеної неправдивої інформації («журналіст зобов'язаний зробити все можливе для виправлення будь-якої поширеної інформації, якщо виявилось, що вона не відповідає дійсності») (із зазначенням протиправності розголошення конкретних відомостей кримінального провадження);

– інформування правоохоронцями (інших) медіа про те, що всупереч Кодексу етики українського журналіста, який містить окремі застереження, що стосуються незаконного отримання матеріальної винагороди («незаконне отримання журналістом матеріальної винагороди чи будь-яких пільг за виконаний чи невиконаний журналістський матеріал є несумісним із званням журналіста»; «журналіст не повинен використовувати службове становище в особистих цілях з метою наживи, самореклами, у кар'єристських цілях та керуючись прагненням догодити певним силам чи особам», представниками (конкретного) медіа протиправно оприлюднена інформація, що стосується державної таємниці, професійною таємницею захисника чи представника особи у (конкретному) кримінальному провадженні, приватного життя особи, упередженого висвітлення судових процесів щодо звинувачених тощо);

– внесення слідчим інформації до ЄРДР та початок досудового розслідування за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 387 КК України, проти конкретної особи, яка будучи попередженою в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати дані оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідуван-

ня у (конкретному) кримінальному провадженні без письмового дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила оперативно-розшукову діяльність, розголосила їх шляхом використання можливостей (конкретного) медіа;

– внесення слідчим інформації до ЄРДР і початок досудового розслідування за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 163 КК України, проти (конкретної) особи, яка протиправно отримала (конкретні) відомості порушивши таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер та оприлюднила їх з використанням (конкретного) медіа;

– внесення слідчим інформації до ЄРДР та початок досудового розслідування за фактом оприлюднення інформації про таємницю фінансового моніторингу або факт обміну інформацією про фінансову операцію, за що передбачена кримінальна відповідальність за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення згідно з ч. 2 ст. 209-1 КК України;

– внесення слідчим інформації до ЄРДР (попередня кваліфікація – статті 328, 422 КК України) та початок досу-

дового розслідування за розголошення (оприлюднення) в (конкретному) медіа (конкретних) відомостей, які становлять державну таємницю;

– внесення слідчим інформації до ЄРДР (попередня кваліфікація – ст. 422 КК України) та початок досудового розслідування за розголошення (оприлюднення) в (конкретному) медіа (конкретних) відомостей із втрачених матеріалів кримінального провадження, які становлять державну таємницю;

– внесення слідчим інформації до ЄРДР (попередня кваліфікація – ч. 1 ст. 397 КК України) та початок досудового розслідування за фактом розголошення (оприлюднення) (конкретними) медіа (конкретних) відомостей, які є професійною таємницею захисника чи представника особи у (конкретному) кримінальному провадженні;

– внесення слідчим інформації до ЄРДР (попередня кваліфікація – ст. 114 КК України) та початок досудового розслідування за розголошення (оприлюднення) в (конкретному) іноземному медіа (конкретних) відомостей, які становлять державну таємницю.

Запропоновані заходи у складі тактичної операції мають використовуватися комплексно, спрямовуючись на досягнення конкретної мети, з урахуванням факторів, що зумовили виниклу слідчу ситуацію.

Список використаних джерел:

1. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002) : монографія. Киев, 2002. 268 с.

2. Берназ В. Д., Салтевський М. В. Криміналістика : навч. посіб. Одеса : ОДУВС, 2010. 460 с.

3. Волобуев А. Ф., Проценко М. В. Тактичні операції при розслідуванні злочинів, учинених організованими групами. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 40. С. 103–111.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2008_40_17 (дата звернення: 19.03.2025).

4. Гельвиг А. Современная криминалистика (методы расследования преступлений). Москва : Право и Жизнь, 1925. 99 с.

5. Грицюк І. В. Протидія розслідуванню кримінальних правопорушень у сфері оподаткування: теорія та практика : монографія. Ірпінь : НУДПСУ, 2015. 286 с.

6. Гросс Г. Руководство для судебных следователей, как система криминалистики. С-Петербург : Типография М. Меркушева, 1908. 1040 с.

7. Гутнік К. В. Розслідування злочинів в умовах протидії, яка чиниться з використанням соціальної напруженості : дис. ... канд. юрид. наук. Харків. 2010. 248 с.

8. Даніель А. В. Використання можливостей електронних засобів масової інформації у розслідуванні кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2019. 192 с.

9. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності: дис. ... канд. д-ра юрид. наук. Київ, 2008 827 с.

10. Кодекс етики українського журналіста. Комісія з журналістської етики : офіційний сайт (<https://cje.org.ua>). URL: <https://cje.org.ua/ethics-codex/> (дата звернення: 19.03.2025).

11. Кузьмічов В. С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення : автореф. дис. ... канд. д-ра юрид. наук. Київ, 1996. 36 с.

12. Ляшенко М. М. Криміналістична профілактика економічних злочинів : дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2013. 215 с.

13. Малюга В. М. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами в системі методики розслідування злочинів : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 289 с.

14. Старченко О. В. Місце та роль зовнішньої взаємодії у слідчій діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 222 с.

15. Стеценко Ю. В. Науково-методичні засади використання засобів масової інформації при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 238 с.

16. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.

17. Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами : монографія. Харків : Гриф, 2005. 176 с.

18. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 407 с.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2025

A. Hrebenyuk, O. Holovko

TACTICAL OPERATIONS TO NEUTRALIZE MEDIA COUNTERACTION TO THE INVESTIGATION

The problem of counteraction to the investigation of criminal offenses has recently become particularly urgent and acute due to the growing scale of organized forms of criminal activity. More and more often, criminals seriously oppose the detection, disclosure and investigation, as well as the trial of criminal offenses, they hide, mask, falsify reliable forensically significant information and its sources. The media are sometimes used for this purpose.

Working in places of armed conflicts, terrorist acts, and when liquidating dangerous criminally unlawful groups, a journalist (a member of a creative group) is obliged not to disclose the plans of special units, information that is a secret of the pre-trial investigation, not to allow actual propaganda of the actions of terrorists and other criminally unlawful groups, their actions and statements specially inspired for the media, not to act as an arbitrator, not to interfere in the incident, not to create artificial psychological tension in society. However, modern media do not always adhere to such prescriptions of the current legislation of Ukraine.

It has been established that modern media in Ukrainian society is an extremely important social institution, the importance of which is constantly growing in the processes of mass communication and the implementation of flexible forms of informational social control. The

functions and place of the media in society have been determined as a means of informing the public and as a way of society's control over the activities of the authorities. Media have become an indicator of new thinking, they form a new type of social consciousness.

The purpose of this study is to determine the components of tactical operations to neutralize the media's resistance to the investigation and to develop forensic recommendations for conducting such tactical means.

The authors proposed specific measures, components of a tactical operation, which can be implemented comprehensively, aimed at achieving a specific goal, taking into account the factors that caused the investigative situation that arose.

Keywords: *opposition to the investigation, tactical operation, illegal actions of the media, opposition of the mass media, secrecy of the pre-trial investigation, psychological tension in society.*

DOI: <http://doi.org/10.51369/3083-5917-2025-2-3>

УДК 351.746.1(477)

Dmytro KAMENSKY

Doctor of Law, Professor,

Professor of the Department of Criminal Law and Criminology,

National Academy of the Security Service of Ukraine

E-mail: dm.kamensky@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3610-2514

NATIONAL SECURITY STRATEGY AS A POWERFUL TOOL FOR PROTECTING THE STATEHOOD: COMPARATIVE ANALYSES OF UKRAINIAN AND AMERICAN DOCUMENTS

This paper explores the National Security Strategy (NSS) as a pivotal tool for safeguarding a nation's sovereignty and advancing its interests while focusing on a comparative analysis of Ukrainian and American approaches. The Ukrainian NSS, notably the 2020 document "Human Security – Country Security," prioritizes peace, sovereignty restoration, and countering Russian aggression through deterrence, stability, and cooperation. It emphasizes cybersecurity, digitalization, and coordinated responses to threats such as propaganda, terrorism, and separatism. Contrarily, the U.S. NSS, regularly updated with each administration, provides a strategic vision mandated by law and emphasizes integrated deterrence, alliances, innovation, and inclusive growth.

Historical analyses of Ukraine's NSSs revealed shifts in focus from geopolitical strategy under President V. Yushchenko (2007) to the Euro-Atlantic integration under President P. Poroshenko (2015), culminating in the comprehensive defense under President V. Zelenskyy (2020). American NSSs, such as the 2022 version, highlight strategic competition with powers like China and Russia and transnational issues like climate change. While Ukraine's NSS aims for actionable governance frameworks, the U.S. NSS serves as a declaratory document which guides policy and legislative efforts.

This study identifies challenges in both nations' NSS implementations, including bureaucratic inefficiencies and alignment of strategies with resources. The analysis underscores the evolving nature of NSSs as adaptive responses to global and regional dynamics. Drawing on

Ukrainian and American practices, the research offers insights into crafting effective strategies that align with national and international objectives.

The study also calls for enhanced interdisciplinary collaboration among legal, economic, and policy experts to refine Ukraine's NSS in line with European integration aspirations. It advocates a comparative evaluation of European NSSs to inform Ukraine's future strategies. Overall, the paper emphasizes the role of the Strategy as both a roadmap for national development and a signal of strategic priorities on the global stage.

Keywords: *National Security Strategy, world order, national interests, sovereignty, comparative analyses.*

Statement of the problem. Nowadays, probably in any nation, a National Security Strategy (NSS) is recognized as a comprehensive document prepared by a government to outline its approach to ensuring the security and well-being of its citizens and safeguarding national interests both domestically and internationally. NSS is a guiding framework for how a nation will respond to challenges and opportunities in a dynamic global environment. With today's globally changing security architecture, such an understanding of NSS is more relevant than ever.

NSS encompasses military, economic, political, and diplomatic dimensions. It also includes domestic policies and international relations. NSS often addresses long-term issues like economic stability, energy security, and technological innovation. This document also has strategic elements, such as: 1) threat assessment – identifies risks such as hostile nations, global conflicts, or environmental crises; 2) goals – sets priorities, like protecting citizens, maintaining a competitive economy, or promoting democracy; 3) comprehensive approach – explains how resources (military, economic, diplomatic) will be used to achieve these important goals.

Thus, NSS is an important legal document that helps a nation navigate its security challenges while projecting its core values and objectives on the global stage. It serves as both a roadmap for policymakers and a signal to the international community about the nation's

top priorities and strategies for some future period of time.

Analysis of recent research and publications. Due to the ongoing war in Ukraine, many Ukrainian scholars have dedicated their research to the legal issues of National Security. They also have been interpreting various key issues of the National Security Strategy in Ukraine. In contrast, American commentators have been not so active in the area of NSS research, unlike their scholarship in the field of American national security in general. This paper will refer to research results by authors from both sides of the Atlantic.

Purpose of the research. This research paper will discuss the overall concept and some key legal issues of the National Security Strategies in Ukraine and the United States in a critical comparative mode.

Presentation of the main material. “1. A person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are the highest social values in Ukraine. The implementation of this provision of the Constitution of Ukraine is the key goal of the state policy of national security.

2. We are creating Ukraine as a free, prosperous, safe state, where the law reigns, where the state protects citizens and society, where everyone can realize their talents and abilities, where people breathe clean air, drink clean water and with which our children and grandchildren will connect their fate.

3. Ukraine strives for peace. Peace is the key to the development of Ukraine.

Establishing peace, restoring the sovereignty and territorial integrity of Ukraine within its internationally recognized state border is the state's highest priority."

Such key provisions start the official text of the National Security Strategy of Ukraine, promulgated by the Decree of the President of Ukraine № 392/2020 of September 14, 2020 [1].

Among its key points, the Strategy emphasizes creation of a national cybersecurity system and build up-to-date capabilities of cybersecurity and cyber defense actors, strengthening their coordination system. One of the main tasks in the area of military security is to inflict unacceptable losses in cyberspace on the enemy.

In addition, the Strategy outlines several non-military threats. The following measures are proposed to overcome them:

- countering reconnaissance and subversive activities, special information operations and cyberattacks, Russian and other subversive propaganda;
- prevention, detection and suppression of separatism, terrorism, extremism, suppression of illegal armed groups, politically motivated violence and other encroachments on the constitutional order;
- obtaining complete and reliable advance information about the situation in Ukraine and the world, countering external threats to Ukraine's national security, and promoting the realization of Ukraine's national interests.

The strategy also addresses the topic of Ukrainian society's digitalization. Thus, Ukraine will provide administrative services through a secure "single window" using modern information technologies and promoting digital literacy. At the same time, digital transformation involves cyber resilience and cybersecurity of the national information structure. In particular, one of the key areas of activity is the prevention of international terrorism, international cri-

me, and foreign-fueled separatism in cyberspace.

Also, to implement the National Security Strategy completely and effectively, it is designed by the national Legislature to develop specialized strategies in key areas of activity. The document provides for the adoption of the following Strategies: Human Development Strategy; Military Security Strategy of Ukraine; Public Security and Civil Protection Strategy of Ukraine; Strategy for the Development of the Defense-Industrial Complex of Ukraine; Economic Security Strategy; Energy Security Strategy; Strategy for Environmental Security and Climate Change Adaptation; Strategy for Biosafety and Biological Protection; Information Security Strategy; Cybersecurity Strategy of Ukraine; Foreign Policy Strategy; Strategy for Ensuring State Security; Integrated Border Management Strategy; Food Security Strategy; National Intelligence Program.

A few of these program documents have been implemented already, and thus, they serve as road maps in key segments of public life and official business. Moreover, similar strategies in Western partner states influence the national approach to adopting these program documents.

For example, as I have written in one of my prior research papers, correctly understanding of the direct substantive connections between the concepts of national security and economic security of Ukraine is extremely important. Obviously, economic security is one of the integrated components of national security, which is a more universal, multi-element phenomenon. Thus, only combination of professional efforts of Ukrainian researchers, both lawyers and economists, will allow developing an improved doctrinal interpretation of the national security of our state, its strategic priorities, comparing the national secu-

rity strategy of our state with similar program documents in various partner states. Such an approach corresponds to the global trends of the 21st century and will also empower us to respond to regional and global threats and conflicts, in the epicenter of one of which Ukraine has unfortunately found itself these days [2, p. 14–21].

Within this paper, I will refer to the pragmatic and educational experience of the United States of America in the implementation of National Security Strategies. Comparative reference to American and Ukrainian legislative approaches and practical implementation will be conducted as part of this research.

One striking contrast feature is that unlike in Ukraine, where the National Security Strategy is adopted for an indefinite period, the American Strategy is regularly updated – actually, each new Presidential Administration elaborates on such Strategic document for several years. The document is based on outlining key challenges to the American security and various responses to them.

I will start with brief historical reference to three National Security Strategies in Ukraine. While doing this, I will use materials from the research paper by M. Spivak, who has successfully compared three National Security Strategies adopted during the newest period of Ukrainian sovereignty [3, p. 1051–1053].

The first period was characterized by the adoption of the National Security Strategy of Ukraine “Ukraine in a Changing World” approved on February 12, 2007 by then President Viktor Yushchenko [4]. Prior to this, Ukraine never had a comprehensive national security strategy, nor a clear geopolitical strategy. The main goal of the Strategy was to establish a level of national security that would guarantee the progressive development of Ukraine, its competitiveness, ensuring human and citizen rights and freedoms, and further strengthening the internatio-

nal positions and authority of the Ukrainian state in the modern world.

The second period was characterized by the adoption of the National Security Strategy of Ukraine, approved on May 26, 2015 by then President Petro Poroshenko [5]. This document recognized the work of the Ministry of Defense of Ukraine on organizing a comprehensive review of the security and defense sector of Ukraine as insufficiently effective. The Cabinet of Ministers of Ukraine was tasked with implementing measures for a thorough review of the security and defense sector of Ukraine; developing proposals for reforming the security and defense sector bodies of Ukraine; ensuring public involvement in the preparation of draft strategic documents on the reform of the Armed Forces of Ukraine, other military formations and law enforcement agencies of the state established in accordance with the laws of Ukraine; ensuring the consistent rearmament of the Armed Forces of Ukraine and other military formations with new models of weapons and military equipment of the draft concept of the State Targeted Defense Program for the Development of Armaments and Military Equipment for the period 2016–2020; approving a new version of the Naval Doctrine of Ukraine; improving legislation in the field of security and defense of Ukraine, taking into account the new National Security Strategy of Ukraine; preparing, together with the National Institute for Strategic Studies, proposals for a system of indicators (pointers) of the state of national security. The 2015 strategy was characterized by integration into the European Union, a special partnership with NATO, and ensuring national security in the foreign policy sphere, economic security, energy security, information security, cyber security and security of information resources, security of critical infrastructure, and environmental security.

According to Ukrainian commentator O. Shevchenko, among the reasons for the low-level implementation of the 2015 NSS in Ukraine were: a certain distortion of the main mechanisms of public administration, which were supposed to ensure the rule of law and strict compliance with the legislation; to some extent, low responsibility of the subjects of ensuring the national security of Ukraine for the fulfillment of the tasks assigned to them; possible opacity of the main areas of expenditure on national security and defense; also, lack of effective control in the field of national security with the involvement of civil society institutions, including over the use of financial and material resources, etc. [6, p. 157] Indeed, that period was not some exception – every NSS meets its own bureaucratic and security challenges, which have to be addressed.

Finally, the third period was characterized by the National Security Strategy of Ukraine “Human Security – Country Security” approved by Volodymyr Zelenskyy on September 14, 2020 [7]. The main difference between the 2020 Strategy and the previous ones is that it is based on such fundamental principles as deterrence, stability, and interaction. The implementation of priorities is ensured in the following areas: restoring peace, territorial integrity and state sovereignty in the temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk regions of Ukraine on the basis of international law; implementing international legal, political and diplomatic, security, humanitarian and economic measures aimed at ending the illegal occupation of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol by the Russian Federation; continuing to implement defense and deterrence measures, actively using negotiation formats and consolidating international pressure on the Russian Federation as a guarantee of preventing escalation of the conflict

by Russia, reducing tensions and stopping armed aggression by the Russian Federation; using all available mechanisms of the UN, the Council of Europe, the OSCE, and other international organizations to consolidate international support for Ukraine in countering Russian aggression, restoring the territorial integrity and state sovereignty of Ukraine; developing relations with the United States of America, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, Canada, the Federal Republic of Germany, the French Republic, neighboring and other states, as well as with international organizations to ensure international security and counter common challenges and threats, minimize their impact on Ukraine, etc.

Understanding the historical evolution of Ukrainian national security doctrines is extremely important in the context of better interpretation of the current NSS, its research, and practical implementation in various spheres of national development.

Overall, NSS outlines a nation’s comprehensive plan for utilizing all instruments of state power – both military and non-military – to protect and advance its national interests.

Today, almost every country has such strategy, whether explicitly articulated or implicitly observed. Implicit strategy refers to the patterns and behaviors a nation exhibits over time in response to its security environment, including interactions with other countries and forces that may pose threats or challenges to its objectives. This form of strategy is open to interpretation as analysts observe and infer a nation’s underlying approach. For instance, most scholars agree that the United States’ security strategy during the Cold War was primarily focused on deterrence. Since the Cold War’s conclusion, however, there has been less agreement in America on a cohesive strategic direction.

Explicit strategy, on the other hand, involves formal, public declarations by a government detailing how it intends to achieve its security goals within the international arena. These strategies are often documented in official publications, commonly called “white papers” on defense in many nations.

National security strategies are just documents. Thus, they need “an institutional guardian.” In the United States, the prime candidate to perform this important function is the national security advisor to the President and the National Security Council (NSC) staff [8, p. 145–148].

As American expert R. Doyle points out, the NSC and its interagency process play a key role in developing and managing the National Security Strategy. The NSC, led by the national security advisor and supported by the Executive Secretariat, ensures the strategy is coherent and aligns with the president’s vision.

Effective NSS development requires top-down thinking and coordination among key federal agencies like Defense, State, and Homeland Security, which often have competing priorities. Obviously, each administration customizes the process based on its priorities, timing, and political objectives. New presidents may use the NSS to signal shifts in policy, while outgoing presidents might focus on consolidating achievements. This is a very important observation – it demonstrates that the NSS is a “live” document, which is a result of think-tank-style collaboration between the policymakers and a pool of various experts on the issue [9, p. 622–623].

In order to demonstrate the complexity of the NSC structure within any given Presidential administration, which can be changed significantly over time, I will refer here to the structure of President Bush’s NSC in 1992 [10].

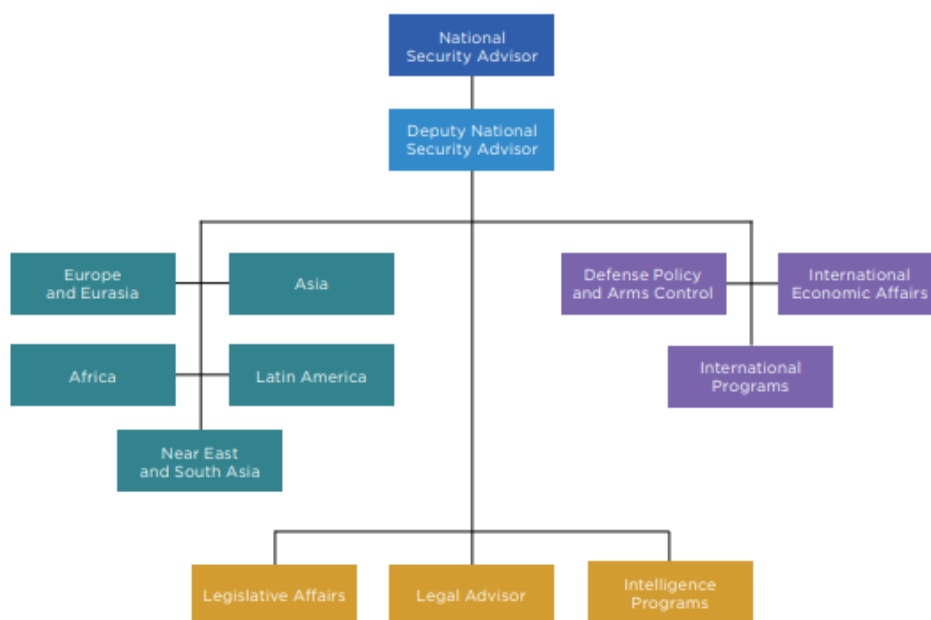

Figure 1. National Security Council Staff Structure (End of George H.W. Bush administration), 1992

The current U.S. National Security Strategy was adopted in October 2022 by the Biden administration. Unlike in Ukra-

ine, where National Security Strategy is a programmatic (or visionary) document, the American document has different

legal nature and meaning. American NSS is a report mandated by Section 603 of the Goldwater-Nichols Department of Defense Reorganization Act of 1986 (Public Law 99-433). The NSS has been transmitted annually since 1987, but frequently reports come in late or not at all. Usually, NSS is adopted every three to four years. To this date, eighteen such strategies have been adopted altogether, with the first one starting with the Reagan administration in 1987 and the last one dated October 2022, created by the Joe Biden Administration [11].

By its legislative design, the NSS has to be sent from the President to Congress in order to communicate the executive branch's national security vision to the legislative branch. The NSS provides a discussion on proposed uses of all facets of U.S. power needed to achieve the nation's security goals. The report must include a discussion of the United States' international interests, commitments, objectives, and policies, along with defense capabilities necessary to deter threats and also to implement U.S. security plans.

I will provide an example to the point at hand. The current 2022 NSS outlines the Biden-Harris Administration's approach to safeguarding U.S. interests in a rapidly changing global landscape. It emphasizes strategic competition with major powers, particularly China and Russia, and addresses transnational challenges such as climate change, pandemics, and economic inequality. The broad strategic approach reflected in the document is based on four key points.

- Integrated Deterrence: combining military capabilities with diplomatic and economic tools to prevent aggression;
- Strengthening Alliances: reinforcing partnerships with NATO, the European Union, and Indo-Pacific allies to address shared security concerns;
- Investing in Innovation: advancing technological development in areas like

artificial intelligence and quantum computing to maintain strategic advantages;

- Promoting Inclusive Growth: ensuring that economic benefits are broadly shared, both domestically and internationally.

The current American NSS underscores the interconnectedness of domestic strength and global leadership, while asserting that investments at home bolster the U.S. position abroad. It calls for a comprehensive approach that leverages all aspects of national power to navigate the complexities of the XXI century security environment [12].

In the conclusive part of the 2022 NSS, an emphasis is placed on the provision that the United States, with its allies and partners, is committed to establishing a free, open, prosperous, and secure global order. The national strategy addresses two key challenges: competing with rivals to shape the international order and addressing shared global issues like climate change, pandemic preparedness, and food security. The goal is to strengthen democracy, modernize multilateral institutions, and set fair technology, cybersecurity, trade, and economics rules.

By the end of the current decade, the U.S. aims to strengthen its economy, democracy, and global credibility largely by investing in industry, people, and advanced technologies. Deepened diplomacy with allies and partners will foster cooperation and shape favorable competition with rivals. Military modernization and collective action will, as expected, enhance national defense, tackle global challenges, and promote a secure, prosperous world. America is determined to act swiftly to achieve these goals.

As a reader can see from the text above, this document is primarily declaratory in nature, it does not provide any specifics or authorize any government agencies to take any specific actions. This probably makes sense, since NSS is

just a roadmap – other national stakeholders have to consider it in their policymaking and specific law enforcement initiatives.

The research paper “Strategic Analysis of Ukraine’s Security Environment” by O. Reznikova, published by the National Institute for Strategic Studies (NISS), offers a comprehensive evaluation of Ukraine’s current and future security challenges. Using SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) analysis, it highlights Ukraine’s strategic environment, focusing on internal and external factors affecting its security. The research presents the findings of a strategic analysis of Ukraine’s security environment utilizing a SWOT framework. It examines the security landscape on the eve of Russia’s large-scale invasion of Ukraine in February 2022 and its subsequent evolution. The author forecasts post-war trends in Ukraine’s security by identifying key threats, vulnerabilities, strengths, and opportunities for state and societal development under new conditions. The study predicts that the sources of major threats to Ukraine’s national security will transform in the post-war period.

The author emphasizes that timely identification of existing and potential threats, coupled with an understanding of national strengths and opportunities, is crucial for protecting Ukraine’s interests. By analyzing trends in the security environment, this approach lays the groundwork for defining strategic goals and priorities in the national security policy.

The research concludes that Ukraine’s primary strategic goal is to develop sufficient domestic capabilities in order to ensure security and resilience. Key policy directions for the post-war period include enhancing defense capacity, improving crisis response readiness, securing external guarantees beyond NATO, strengthening bilateral relations with strategic partners, revitalizing economic

and human development, and increasing public governance efficiency.

The mentioned strategic analysis underscores the importance of a multi-dimensional approach to strengthen Ukraine’s security framework in a rapidly changing geopolitical landscape [13].

Overall, any unbiased reader can observe that the number of written scholarly works on the issues of national security is much higher in Ukraine than it is in the United States. It is even more the case now, during the active phase of the ongoing war. In contrast, American commentators refer to the Presidential NSSs much less regularly. This is probably because, in America, this is more of a declaratory document, which does not trigger any legal obligations.

Conclusions. Several key observations should be reflected here based on the results of my analyses.

To evaluate if a National Security Strategy is the “right” one, such as meets both the national goals and challenges, the President, the Parliament, or other policymakers should consider two key elements: process and resources.

1. *Process.* A flawed process, such as excluding key participants, often leads to a flawed strategy. However, the lack of transparency in formulating the NSS makes assessing this difficult. Typically, at least in the American official environment, the NSS emerges from complex, opaque negotiations among security leaders, led by the national security advisor and the NSC.

2. *Resources.* A strategy needs adequate financial support and other resources to succeed. While the NSS rarely addresses affordability directly, aligning its objectives with the government’s budget is essential here. Comparing the NSS’s goals with budget allocations is critical in assessing its feasibility.

As for the Ukrainian part of my analyses above, when understanding the nature and content of the 2020 Strategy,

we see that ensuring national security is based on an understanding of the key issue, which is the need to ensure (achieve) national security through the fight against various outside threats and dangers. The key objective of the National Security Strategy of Ukraine is a well-prepared and comprehensively provided defense of Ukraine on the principles of deterrence, stability and cooperation, which ensures military security, sovereignty and territorial integrity of the state in accordance with the Constitution of Ukraine and within the state border of Ukraine, promotes Ukraine's integration into the Euro-Atlantic security space and acquisition of NATO membership, and provides for active participation in international peace and security operations.

Deterrence in the context of Ukraine's comprehensive defense at the current stage of statehood development involves the readiness of the Ukrainian defense forces, the national economy, the population, and the entire state to repel armed aggression against Ukraine, increase the capabilities of the air defense

system, create an integrated territorial defense system, take preventive measures to counter military threats, achieve and maintain the capabilities to inflict unacceptable political, economic, military, and other losses on the enemy, because of which he will be forced to abandon escalation or stop armed aggression against Ukraine.

The Ukrainian Government and Ukrainian citizens have already done a lot in the direction of developing a comprehensive model of National Security. Still, a lot has to be done shortly.

As I envision it, the new promising vector of future research in national security development will be comparing Ukrainian NSS doctrine with those in several European jurisdictions. Such academic endeavor seems even more promising when considering Ukraine's aspirations for European integration. The author of these lines has already made some first research steps in this direction [14].

References:

1. National Security Strategy of Ukraine. Human Security – Country Security. Decree of the President of Ukraine dated September 14, 2020. No. 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (access date: 22.12.2024).
2. Kamensky D., Voznyuk A. National and economic security: relationship of concepts at the modern stage of development of Ukrainian statehood. *National Security: Law and Economics*. 2024. № 1. P. 14–22. DOI: <https://doi.org/10.51369/3083-5917-2024-1-2>.
3. Spivak M. V. National Security Strategies of Ukraine: Comparative Analysis. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. P. 1049–1056. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6350/13386-1?inline=1> (access date: 22.12.2024).
4. On the National Security Strategy of Ukraine. Decree of the President of Ukraine. No. 105/2007. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1052007-5496> (access date: 22.12.2024).
5. On the National Security Strategy of Ukraine. Decision of the National Security Council of Ukraine of May 6, 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-15#Text> (access date: 22.12.2024).
6. Shevchenko O. Evolution of Ukrainian national security strategies during the years of independence through the prism of ensuring the economic security of the state. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*. 2021. Vol. 65. P. 152–159. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.28>.

7. National Security Strategy of Ukraine. Human Security – Country Security. Decree of the President of Ukraine dated September 14, 2020. No. 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (access date: 22.12.2024).
8. Lord C. Strategy and Organization at the National Level. In: *Grand Strategy and the Decisionmaking Process*. Edited by James C. Gaston. Washington, DC: National Defense University Press, 1993. P. 141–159.
9. Doyle R. (2007). The U.S. National Security Strategy: Policy, Process, Problems. *Public Administration Review*. 2007. № 67. P. 624–629. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2007.00748.x>
10. Crocker C., Levin D., Miller Jr. D., Pickering T. The National Security Council Reform Project. A Foundational Proposal for The Next Administration. *Atlantic Council*. 2016. URL: https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2016/06/A_Foundational_Proposal_for_the_Next_Administration_web_0623.pdf (access date: 22.12.2024).
11. National Security Strategy. *Historical Office, Office of the Secretary of Defense*. URL: <https://history.defense.gov/Historical-Sources/National-Security-Strategy/> (access date: 22.12.2024).
12. National Security Strategy. October 2022. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf> (access date: 22.12.2024).
13. Reznikova O. Strategic analysis of Ukraine's security environment. *National Institute for Strategic Studies*. September, 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/stratichnyy-analiz-bezpekovoho-seredovyscha-ukrayiny> (access date: 22.12.2024).
14. Kamensky D. V. Public health as a component of public security: the experience of the European Union and Ukraine. *Analytical and comparative law*. 2023. No. 5. P. 335–340. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.60> (access date: 22.12.2024).

*The article was submitted
to the editorial office 22.04.2025*

Д. Каменський

СТРАТЕГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ПОТУЖНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ ТА АМЕРИКАНСЬКИХ ДОКУМЕНТІВ

У статті досліджено Стратегію національної безпеки (СНБ) як основний інструмент для захисту суверенітету нації та просування її інтересів, зосереджуючись на порівняльному аналізі підходів України та Америки. У РНБО України, зокрема в документі 2020 року «Безпека людини – безпека країни», пріоритетами є мир, відновлення суверенітету та протидія російській агресії через стримування, стабільність і співпрацю. Він наголошує на кібербезпеці, цифровізації та скоординованій відповіді на такі загрози, як пропаганда, тероризм і сепаратизм. Навпаки, СНБ США, яка регулярно оновлюється кожною адміністрацією, забезпечує стратегічне бачення, передбачене законом, і наголошує на інтегрованому стримуванні, альянсах, інноваціях та інклюзивному зростанні.

Історичний аналіз СНБ України демонструє поступову зміну фокусу: від геополітичної стратегії за Президента В. Ющенка (2007) до євроатлантичної інтеграції за Президента П. Порошенка (2015), кульмінацією якої стала комплексна оборона за Президента В. Зеленського (2020). Американські СУБ, як-от версія 2022 року, висвітлюють стратегічну конкуренцію з такими державами, як Китай і Росія, і транснаціональні проблеми, такі як зміна клімату. Визначено, що в той час як СНБ України націлена на дієві рамки управління, СНБ США є декларативним документом, який спрямовує політичні та законодавчі зусилля.

У цьому дослідженні визначено проблеми в упровадженні NSS в обох країнах, включаючи бюрократичну неефективність і узгодження стратегій з ресурсами. Аналіз

підкреслює еволюцію СНБ як адаптивної реакції на глобальну та регіональну динаміку. Спираючись на український та американський досвід, дослідження пропонує розуміння того, як потрібно розроблювати ефективні стратегії, які відповідають національним та міжнародним цілям.

Дослідження також закликає до посилення міждисциплінарної співпраці між експертами з права, економіки та політики для вдосконалення СНБ України відповідно до євроінтеграційних прагнень. На завершення він виступає за порівняльну оцінку європейських СНБ для інформування про майбутні стратегії України. Загалом у документі підкреслюється роль Стратегії як дорожньої карти національного розвитку та сигналу стратегічних пріоритетів на глобальній арені.

Ключові слова: Стратегія національної безпеки, світовий порядок, національні інтереси, суверенітет, порівняльний аналіз.

DOI: <http://doi.org/10.51369/3083-5917-2025-2-4>

УДК 378.147(045)

Сергій КОНСТАНТИНОВ

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальноправових дисциплін,
Національна академія Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-1192-2345

ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ТА ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Вища освіта, особливо у військових навчальних закладах і закладах зі специфічними умовами навчання, відіграє ключову роль у формуванні професійних здібностей та особистісного розвитку курсантів. Забезпечення якості освіти в таких установах є пріоритетним завданням, оскільки воно впливає на підготовку фахівців, які призначені для виконання важливих функцій у суспільстві та обороні України.

Організація системи забезпечення якості включає розроблення та впровадження стандартів, які відповідають специфіці вищої військової освіти або освіти зі специфічними умовами, забезпечує однаковий рівень якості навчання, проведення систематичних внутрішніх і зовнішніх оцінювань, що допомагає виявляти сильні та слабкі сторони освітнього процесу й шукати шляхи його вдосконалення, постійне підвищення кваліфікації та актуалізації практичних навичок науково-педагогічного складу, залучення стейкхолдерів і курсантів до процесу оцінки якості навчання через опитування. Обговорення та участь у робочих групах дає змогу отримати об'єктивні відгуки та пропозиції щодо покращення освітнього процесу. Врахування вимог роботодавців до майбутніх фахівців дозволяє адаптувати програми підготовки здобувачів вищої освіти до потреб ринку праці.

Використання сучасних інформаційних технологій у навчальному процесі сприяє підвищенню ефективності та доступності освіти. Залучення курсантів до реальних умов несення служби та симуляційних вправ допомагає розвивати їхні практичні навички та

© Константіннов С., 2025

уміння працювати в команді. Тому забезпечення якості вищої освіти у вищих військових навчальних закладах і закладах зі специфічними умовами навчання є складним і багатограним процесом, який вимагає системного підходу та постійного вдосконалення.

Шляхи, описані у статті, можуть слугувати основою для розробки ефективних стратегій управління якістю освіти та підвищення її ефективності.

Ключові слова: *якість освіти, спеціалізована освіта, система забезпечення якості навчання у вищих військових навчальних закладах і закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.*

Постановка проблеми. Якість у вищій освіті, особливо у військових навчальних закладах та закладах із специфічними умовами навчання, має важливе значення для розвитку професійних навичок та особистісного зростання курсантів, які готуються до служби у Збройних Силах України (ЗСУ), Службі безпеки України (СБУ), Державній прикордонній службі України (ДПСУ), Державній службі з надзвичайних ситуацій (ДСНС) та Міністерстві внутрішніх справ України (МВС). Забезпечення якості освіти в таких установах є головним завданням, оскільки воно впливає на готовність фахівців, які призначені для виконання важливих правоохоронних та оборонних завдань у суспільстві та захисту України. Згідно із законодавством України про вищу освіту, поняття «якості вищої освіти» визначається як відповідність умов проведення навчальної діяльності та результатів навчання вимогам законодавства та стандартів вищої освіти, професійним та (або) міжнародним стандартам (якщо вони існують), а також потребам зацікавлених сторін і суспільства. Це досягається через впровадження відповідних процедур внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням забезпечення якості освіти присвячували свої дослідження В. Авер'янов, О. Бандурка, О. Банчук, Я. Болюбаш, В. Бевзенко, І. Бородін, Г. Бребан, В. Галуцько, В. Грищенко, В. Грохольський, Т. Гуржій, Е. Демський, В. Денисенко,

С. Діденко, Є. Додін, Л. Коваль, М. Ковалів, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кузьменко, В. Курило, В. Литвиненко, Д. Лук'янець, С. Овчарук, О. Остапенко, С. Петков, Ю. Похолков, В. Слюсаренко, В. Стефанюк, В. Теремецький, В. Телелим, М. Тищенко, Ю. Шемшученко, В. Шкарупа.

Мета і завдання дослідження. Дослідження має на меті ідентифікувати проблеми забезпечення якості вищої освіти у вищих військових навчальних закладах і закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Результати дослідження можуть служити основою для подальших реформ у цій сфері та сприяти покращенню якості спеціалізованої освіти. Завдання полягає у формуванні сучасних напрямів забезпечення якості вищої освіти у вищих військових навчальних закладах і закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що напрацьовано окремі аспекти розвитку адміністрування у сфері вищої освіти, які спрямовані на удосконалення забезпечення якості вищої освіти у вищих військових навчальних закладах та закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Виклад основного матеріалу. У вищій освіті України існують різні складові системи забезпечення якості, а саме:

– внутрішня система забезпечення якості, яка діє у вищих навчальних закладах і спрямована на забезпечен-

ня якості освітньої діяльності та вищої освіти;

- зовнішня система забезпечення якості, яка контролює якість освітньої діяльності та вищої освіти в навчальних закладах ззовні;

- система забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти та незалежних установ, які проводять оцінювання та забезпечення якості вищої освіти [1].

Загалом, у закладах вищої освіти внутрішня система забезпечення якості, яка діє в межах самого закладу, включає наступні кроки:

- встановлення принципів і процедур, які гарантують якість вищої освіти;

- проведення постійного моніторингу та перегляду освітніх програм із певною регулярністю;

- організація щорічного оцінювання студентів, викладачів та науково-педагогічних працівників, і публікація результатів на офіційних вебсайтах закладу, на інформаційних дошках тощо;

- забезпечення можливостей для підвищення кваліфікації фахівців, які здійснюють освітній процес;

- гарантування наявності необхідних ресурсів для навчання та самостійної роботи студентів;

- впровадження інформаційних систем для ефективного управління освітнім процесом;

- забезпечення публічності інформації про навчальні програми, академічні ступені та кваліфікації;

- розроблення ефективних заходів для запобігання академічному плагіату та виявлення його в наукових роботах працівників і студентів.

Національне агентство для забезпечення якості вищої освіти або його акредитовані партнери оцінюють, наскільки ефективно заклад вищої освіти впорався із системою, що забез-

печує якість навчання. Оцінка проводиться згідно з критеріями, затвердженими самим агентством.

Зовнішня система забезпечення якості вищої освіти має такі компоненти:

1. Забезпечення ефективності процесів і процедур внутрішнього контролю якості навчальної діяльності в університетах та якості самої освіти.

2. Встановлення системи процедур зовнішнього контролю якості.

3. Розроблення публічних критеріїв для прийняття рішень відповідно до стандартів і рекомендацій європейського простору вищої освіти.

4. Впровадження доступного й зрозумілого звітування.

5. Проведення регулярних оглядів роботи систем забезпечення якості та механізмів реагування на отримані рекомендації й інші дії.

Система забезпечення якості в Національному агентстві забезпечення якості вищої освіти та незалежних оцінювальних установ включає в себе наступне:

1. Забезпечення наявності та ефективності процесів і процедур контролю якості зовнішнього планування вищої освіти.

2. Забезпечення належних і збалансованих ресурсів для здійснення контрольних процедур якості вищої освіти.

3. Гарантування незалежності в діяльності Національного агентства забезпечення якості вищої освіти й незалежних установ оцінювання та контролю якості вищої освіти.

4. Покладення відповідальності та здійснення інших необхідних заходів та процедур [1].

У міжнародному стандарті якості ISO:9000 (Міжнародна організація зі стандартизації) надається таке визначення поняття «якості»: це ступінь, до якого сукупність характеристик об'єкта відповідає визначеним вимогам.

Іншими словами, якість – це комбінація властивостей об'єкта та міра їхньої відповідності певним вимогам [2].

Цей підхід до розуміння «якості» вповні можна використовувати у сфері освіти. Освіта, подібно до будь-якого іншого процесу або результату людської діяльності, має свою визначену якість, що охоплює різні аспекти соціокультурної практики, організовану систему, процес і його результати. Важливими є ідея та філософія якості в освіті, наукове вивчення цієї проблеми, розуміння ролі особистісної свідомості, що включає в себе бажання до саморозвитку, культуру й методику мислення, здатність до реалізації інновацій і адаптації власної діяльності, а також світоглядних і соціальних позицій. В ідеальному випадку освіта визначається сучасним рівнем знань і мислення, не залежить від конкретних умов часу, країни або епохи, є ресурсом для будь-якого розвитку, виходячи за межі миттєвих потреб суспільства.

Щодо якості вищої освіти існує багато різноманітних тлумачень. У педагогічній літературі вже накопичилася значна кількість визначень цього поняття, яка перевищує кілька десятків. Виникають нові тлумачення, які відображають різні підходи, включаючи історичний контекст розвитку вищої освіти, потреби зацікавлених сторін (держави, роботодавців, студентів, викладачів тощо). Крім того, різні інтерпретації цього поняття потребують уточнення їх змісту.

У академічній літературі спостерігається тенденція до розробки складних моделей якості вищої освіти. Наприклад, дуже популярною є загальна модель L. Harvey і D. Green, у якій висвітлюються такі аспекти якості вищої освіти:

– вища якість (прагнення до перевершення порівняно з іншими);

– відмінність або стабільність, відповідність конкретним цілям (відповідність вимогам замовника, потребам або побажанням);

– взаємозв'язок між якістю й вартістю (можливість і строк повернення інвестицій у вищу освіту) [3, с. 12].

Близькою до їх підходу є модель Ж. Перрі, який додатково виокремлює якість вищої освіти як атрибут, що характеризує постійний розвиток [4, с. 108].

З позиції компетентнісного підходу якість вищої освіти розглядає Ю. Похолков [5], який вважає, що якість освіти – це комплекс характеристик освітнього процесу, котрий визначає послідовне та практично ефективне формування компетентності та професійної свідомості.

Я. Болюбаш та інші вчені трактують поняття «якість вищої освіти», як: ...сукупність якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість та зумовлює здатність задовольняти як особисті духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства [6, с. 6].

Дещо інше змістове наповнення має поняття – якість підготовки фахівців. Так, на думку О. Субетто, якість підготовки фахівців – це інтегральний показник стану навчання і рівня знань студентів, який включає комплекс ознак (компетентностей), що характеризує оволодіння системою знань і вміння використовувати їх у процесі діяльності [7, с. 71].

Отже, існує різноманітність підходів до тлумачення поняття «якість освіти», які відрізняються врахуванням різних аспектів освітнього процесу, увагою до компетентностей фахівця та його здатності застосовувати їх на практиці та іншими факторами. Ці підходи можна узагальнити за такими критеріями:

– результативність (якість освіти як результат навчально-виховного процесу);

– процесуальність (якість освіти як сукупність характеристик освітнього процесу);

– комплексність (якість освіти як процес і результат досягнення запланованого навчання);

– ефективність (якість освіти як відношення результату навчання до витрат на його досягнення). Важливо зазначити, що якість освіти може відповідати сучасним потребам, але також може бути спрямована на майбутні вимоги.

Забезпечення якості має враховувати еволюцію освіти, де виразніше виявляються як сучасні характеристики та потреби освіти, так і її перспективи.

Відповідно до підпункту 6 пункту 1 статті 1 Закону України «Про вищу освіту» вищий військовий навчальний заклад – це заклад вищої освіти, що перебуває в державній власності та забезпечує підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів на різних рівнях вищої освіти для подальшої служби у рядах офіцерського (сержантського і старшинського) корпусу для виконання потреб Збройних Сил України, інших створених відповідно до українських законів військових формувань, центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, інших розвідувальних органів України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону.

Згідно з пунктом 4 статті 13 Закону України «Про вищу освіту», державні органи, які мають відповідальність за управління вищими військовими навчальними закладами, закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання та військовими

навчальними підрозділами закладів вищої освіти, мають право встановлювати особливі вимоги стосовно:

– керівництва зазначеними закладами та організації освітнього процесу в них;

– діяльності й повноважень органів управління та громадського самоврядування у цих закладах;

– кандидатів на керівні посади у відповідних закладах;

– призначення та звільнення керівників;

– додаткових компетентностей і програмних результатів навчання;

– спеціалізацій підготовки;

– кандидатів на педагогічні, науково-педагогічні та наукові посади;

– прав і обов'язків педагогічних, науково-педагогічних працівників та студентів;

– відрахування, переривання навчання, поновлення та переведення студентів;

– підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів;

– нормативів чисельності студентів на одну посаду науково-педагогічного працівника;

– підготовки кандидатів наук;

– складання індивідуальних навчальних планів та освітніх траєкторій;

– практичної підготовки студентів.

Разом з тим нормативно-правові акти, розроблені ЗВО, затверджуються за погодженням із Міністерством освіти і науки України.

Особливу увагу слід приділити забезпеченню вищих військових навчальних закладів України гарантіями освітньої програми. Ці заклади мають вирішальне значення у підготовці кваліфікованих кадрів для Збройних Сил України. Забезпечення якості та актуальності освітніх програм у них є важливим завданням і реалізується за допомогою спеціальних гарантій.

Гарантування освітніх програм у вищих військових навчальних закладах починається з процесу їх розробки. Цей процес зазвичай включає аналіз потреб Збройних Сил, вивчення сучасних тенденцій у військовій галузі, а також участь експертів і представників військових структур у розробці програм.

Після розробки освітніх програм вони проходять експертну оцінку та процедуру акредитації. Експертне оцінювання зазвичай проводиться спеціалістами з військового та освітнього секторів. Під час акредитації програми оцінюються на відповідність вимогам Збройних Сил, їх актуальність і практичне значення.

Гарант освітньої програми передбачає постійне оновлення та вдосконалення програм з урахуванням змін у військовій сфері, технологічного прогресу та вимог ринку праці. Цей процес може включати регулярні огляди та апробації програм, а також залучення новітніх наукових досягнень до їх розробки.

Гарант освітньої програми у вищих військових навчальних закладах України – це складна система заходів, спрямованих на забезпечення якості та актуальності військової освіти. Ці гарантії дають змогу закладам забезпечувати підготовку висококваліфікованих кадрів, які відповідають сучасним викликам та потребам Збройних Сил.

Висновки. На законодавчому рівні в Україні встановлена система забезпечення якості вищої освіти, що має дві підсистеми: внутрішнє забезпечення та зовнішнє забезпечення якості вищої освіти. Ця система також включає забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти та незалежних установ.

Проте система забезпечення якості освіти повинна адаптуватися до

особливостей підготовки фахівців у вищих військових навчальних закладах і закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Наразі в системі професійної спеціалізованої (військової, поліцейської) освіти відсутній механізм (модель) щодо проведення ліцензійної експертизи та акредитації освітніх програм, які використовуються для підготовки військово-службовців чи поліцейських.

Слід відзначити, що створення моделі забезпечення якості професійної військової (поліцейської) освіти пов'язане, передусім, із акцентом на вирішенні актуальних проблем, необхідних для забезпечення ефективної роботи існуючої системи спеціалізованої освіти загалом. Наразі основні виклики включають:

- потребу в уточненні професій «поліцейський» і «військовий» у чинному Класифікаторі професій;
- відсутність визначеного порядку та процедур оцінювання професійних кваліфікацій;
- недостатня увага до оцінки професійних кваліфікацій у положеннях щодо існуючих установ (наприклад, НАЗЯВО) у сфері якості спеціалізованої освіти, або їх часткове врахування;
- формування системи моніторингу й оцінки якості спеціалізованої освіти, яка перебуває на етапі становлення і потребує окремого підходу.

У рамках запропонованих змін, вирішення питання інституційного забезпечення оцінювання професійних кваліфікацій передбачається здійснювати в межах моделі системи оцінювання професійних кваліфікацій. Це можливо здійснити шляхом створення в системі спеціалізованої освіти незалежного органу для оцінювання професійних кваліфікацій.

Основне завдання в цьому процесі полягає в пошуку та визначенні такої моделі забезпечення якості, яка най-

кращим чином відображатиме конкретні потреби та вимоги організації. Ця модель має належним чином поєднувати структуру та цілі діяльності з отриманими результатами, включаючи стратегічну перспективу.

Вибір конкретної моделі забезпечення якості визначається комплексом факторів, які безпосередньо впливають на вибір найпридатнішої моделі для цього виду діяльності. Це має забезпечити досягнення високого рівня якості кінцевих результатів.

Розв'язання проблеми впровадження системи якості спеціалізованої освіти буде сприяти задоволенню основних потреб Збройних Сил, Служби безпеки України, Служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Міністерства внутрішніх справ, Державної служби з надзвичайних ситуацій, Державної прикордонної служби України та інших складових сил безпеки та правопорядку в забезпеченні їх кваліфікованими фахівцями в умовах можливого військового вторгнення Російської Федерації на територію України. Це додає актуальності завданню створення сучасної професійної, бойової, мобільної армії, де одним із пріоритетів є вдосконалення системи військової освіти як історично сформованого соціального інституту, відповідального за передачу, накопичення та розповсюдження наукових знань у військовій і правоохоронній галузях. Цій системі, яка є своєрідним цілісним утворенням, притаманні конкретні цілі та завдання щодо подальшого вдосконалення, закономірності, прин-

ципи і суперечності розвитку тощо. Її основною місією є забезпечення та гарантування якості навчання й підготовки спеціалізованих фахівців.

Ураховуючи зазначене, вищі військові навчальні заклади зобов'язані дотримуватися загального законодавства у сфері освіти щодо отримання ліцензій на освітню діяльність і акредитації освітніх програм. Однак у їх статутах і положеннях, що регулюють освітні процеси, можуть бути встановлені додаткові вимоги (окремі положення), затверджені спільно з Міністерством освіти і науки України. При цьому особлива увага має бути зосереджена на тому, що вищі військові навчальні заклади та заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання повинні мати повну автономію в таких аспектах як:

- розроблення та затвердження освітніх програм;

- формування переліку спеціалізацій підготовки здобувачів спеціалізованої освіти;

- встановлення нормативів щодо кількості курсантів, слухачів, ад'юнктів (аспірантів), які навчаються у вищих військових навчальних закладах, закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, на одну посаду науково-педагогічного працівника;

- формування індивідуальних навчальних планів та індивідуальних освітніх траєкторій, вибору способів практичної підготовки здобувачів вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page2.848-VIII> (дата звернення: 26.02.2025).

2. Міжнародний стандарт ISO:9000. Система менеджменту якості. Основні положення та словник. URL: <http://www.pqm-online.com/assets/files/pubs/translations/std/>

iso-9000-2015-(ua).pdf (дата звернення: 26.02.2025).

3. Harvey L., Green D. Defining quality. *Assessment and Evaluation in Higher Education*. 1993. V. 18 (1). P. 9–34.

4. NATO military police centre of excellence quality. URL: https://www.google.com.ua/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://mpcoe.org/uploads/FOR_WEB/quality_assurance/2016_NATO_MPCOE_QA_Policy.pdf&ved=2ahUKEwjBz6bs2YD-AhXX_ioKNaHBQsQFnoECAoQAg&usg=AOvVaw3Ux_QznlraRjdFC_GN1bA2 (дата звернення: 26.02.2025).

5. Похолков Ю. П. Управління якістю інженерної освіти. *Університетське управління: практика та аналіз*. 2004. № 5–6. С. 121–125.

6. Болюбаш Я. Я. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти / укладачі: Я. Я. Болюбаш, К. М. Левківський, В. Л. Гуло та ін. Київ : МОН України, ІТЗО, 2007. 76 с.

7. Субетто А. І. Категорія якості та ефективності в теорії педагогічних систем.

Управління якості підготовки спеціалістів у вищій школі. 127 с.

8. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 286-р // Верховна Рада України / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-r#Text> (дата звернення: 26.02.2025).

9. Концепція трансформації системи військової освіти : затверджена постановою Кабінету Міністрів України 15 грудня 1997 р. № 1410 : в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1490 // Верховна Рада України / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1490-2022-r#Text> (дата звернення: 26.02.2025).

10. Зельницький А. М., Заболотний О. А., Васильєв О. М., Шабатіна Н. О. Теоретико-методологічні засади управління змінами в системі військової освіти : монографія / НУОУ ім. І. Черняхівського. Київ : НУОУ ім. І. Черняхівського, 2022. 312 с.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2025

S. Konstantinov

WAYS OF ENSURING THE QUALITY OF HIGHER EDUCATION IN HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS WITH SPECIFIC TRAINING CONDITIONS

Higher education, especially in military educational institutions and institutions with specific learning conditions, plays a key role in the formation of professional abilities and personal development of cadets. Ensuring the quality of education in such institutions is a priority task, as it affects the training of specialists who are assigned to perform important functions in the society and defense of Ukraine.

The organization of the quality assurance system includes the development and implementation of standards that correspond to the specifics of higher military education or education with specific conditions, ensures the same level of quality of education, conducting systematic internal and external evaluations, which helps to identify the strengths and weaknesses of the educational process and look for ways to improve it. constant improvement of qualifications and updating of practical skills of scientific and pedagogical staff, involvement of stakeholders and cadets in the process of assessing the quality of education through surveys. Discussion and participation in working groups allows you to get objective feedback and suggestions for improving the educational process. Taking into account the requirements of employers for future specialists makes it possible to adapt training programs for those seeking higher education to the needs of the labor market.

The use of modern information technologies in the educational process contributes to increasing the efficiency and accessibility of education. Involvement of cadets in real service exercises and simulation exercises helps to develop their practical skills and ability to work in a team. Therefore, ensuring the quality of higher education in higher military educational institutions and institutions with specific learning conditions is a complex and multifaceted process that requires a systematic approach and constant improvement.

The ways described in this article can serve as a basis for developing effective strategies for managing the quality of education and improving its effectiveness.

Keywords: *quality of education, specialized education, system of ensuring the quality of education in higher military educational institutions and institutions of higher education with specific educational conditions.*

DOI: <http://doi.org/10.51369/3083-5917-2025-2-5>

УДК 343.01:343.241

Євген ПИСЬМЕНСЬКИЙ

доктор юридичних наук, професор,

в. о. проректора з наукової роботи

ЗВО «Університет Короля Данила»

E-mail: yevhen.pysmenskyi@ukd.edu.ua

ORCID: 0000-0001-7761-7103

ЯКИМ Є ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ?

У статті досліджено поняття покарання відповідно до його визначення у КК України (ч. 1 ст. 50 КК України). Констатується, що зазначена законодавча дефініція містить два істотних положення, яких цілком достатньо для визначення суті поняття покарання та формування його ознак.

Актуальність дослідження з-поміж іншого зумовлюється поточними тенденціями до вдосконалення інституту покарання, що простежуються в умовах воєнного стану: розширюється система покарань, окремі усталені його види трансформуються тощо.

Здійснено доктринальне тлумачення кримінально-правової норми, яку містить ч. 1 ст. 50 КК України. На основі аналізу поняття покарання, визначення та характеристики його ознак з'ясовується суть покарання з позиції підходу законодавця, що відображений у легальній дефініції.

Установлено, що ознаками покарання є такі: 1) покарання становить засіб примусу, через який відбувається комплексний вплив на поведінку особи поза її волею; 2) цей примус застосовується від імені України і лише згідно з обвинувальним вироком України, що ухвалюється відповідно до законодавчо визначених процедур; 3) покарання стосується лише особи, яка в межах тих самих процедур визнана винуватою у вчиненні кримінального правопорушення; 4) суть покарання полягає в тому, щоб у легальний спосіб обмежити права і свободи засудженого.

Наводяться аргументи стосовно того, що покарання є складником кримінальної відповідальності та становить правовий наслідок учинення кримінального правопорушення. Отже, покарання нерозривно зв'язано із вчиненням кримінального правопорушення, а застосування покарання до інших правопорушень унеможливується.

© Письменський Є., 2025

Порушується також проблема узгодженості кримінально-правових санкцій із рівнем суспільної небезпеки правопорушень. Продemonстровано диспропорції в системі покарань та можливі напрями вдосконалення кримінального законодавства. Наголошується на потребі системного підходу до кримінально-правового регулювання та обґрунтованого реформування санкцій, зважаючи на принцип справедливості й ефективності правозастосування.

Ключові слова: покарання, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суспільна небезпека, примус, кримінальне законодавство України.

Постановка проблеми. Інститут покарання на теренах України розвивалася поступово, з часом стаючи все більш розвинутим і сталим. Змінювалось ставлення держави та суспільства до людини, яка вчинила кримінальне правопорушення, та її кримінально-правового статусу. Окремі види покарань трансформувались в інші, деякі зникали з нормативних положень і практичної діяльності, з'являлись нові покарання, які за своїми властивостями узгоджувались із певним етапом соціального розвитку. Чимало змін зазнали порядок і умови призначення окремих видів покарання. Запроваджено поділ усіх видів покарань на основні та додаткові задля забезпечення індивідуалізованого впливу на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

Ретроспективний погляд на зародження, формування та функціонування інституту покарання у вітчизняному кримінальному праві уможливорює висновок про те, що в Україні він має досить глибоке національне коріння, самобутність та особливості, пов'язані з впливом інших держав, у складі яких перебували українські землі. Зокрема, чималий вплив на поточний стан системи покарань здійснив її розвиток у період совєцького панування. Наприклад, сьогодишнє обмеження волі є правонаступником передбаченого КК України 1960 р. різновиду позбавлення волі з відбуванням у колоніях-поселеннях. Інакше кажучи, закріплений у попередньому законі різновид позбавлення волі ви-

окремився в чинному законодавстві в самостійний вид покарання [1, с. 75].

Уперше за час чинності КК України 2001 р. система покарань почала розширюватися в період воєнного стану, що запроваджений в Україні з огляду на повномасштабне вторгнення російських загарбників. З'явилися нові види покарань, а саме пробаційний нагляд та позбавлення державної нагороди України, істотно змінилася суть арешту як виду основного покарання.

Водночас поняття покарання відображене в ч. 1 ст. 50 КК України, а отже, і його нормативний зміст характеризуються стабільністю. Єдина зміна, яка відбулася у ст. 50 КК України, стосується запровадження кримінальних проступків і появи родового поняття кримінального правопорушення, що і було використано у зазначеній нормі про поняття покарання. Однак, як часто буває, часткові зміни КК України не враховують системності певного законодавчого інституту. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 59-1 КК України суть пробаційного нагляду зводиться до обмеження прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду. Це застереження видається зайвим, оскільки за ч. 1 ст. 50 КК України будь-яке покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Покарання в Україні належить до числа відносно широко досліджених. У різний період фахівці зверталися до його вивчення (як у комплексі, так і щодо його поняття). Зокрема, йдеться про таких авторів, як М. Бажанов, Т. Денисова, М. В'юник, О. Книженко, Н. Марченко, Н. Орловська, Ю. Пономаренко, О. Рябчинська, В. Тютюгін. Щоправда, аналіз законодавчої дефініції поняття покарання на тлі сучасних соціально-правових трансформацій потребує свого самостійного та глибокого розгляду, що і пропонується зробити в межах цього дослідження.

Метою статті є аналіз поняття покарання, визначення та характеристика його ознак через здійснення доктринального тлумачення кримінально-правової норми, яку містить ч. 1 ст. 50 КК України.

Виклад основного матеріалу. Нюанси кримінально-правової кваліфікації, тонкощі кримінально-правової характеристики окремих кримінальних правопорушень, інші проблеми Загальної та Особливої частин КК України значною мірою втрачають сенс, якщо за вчинене правопорушення не призначається справедливе покарання або якщо призначене покарання не виконується або виконується неналежним чином.

Відповідаючи на питання, яку роль у боротьбі зі злочинністю відіграє покарання, М. Бажанов зазначав, що далеко не головну і лише допоміжну, оскільки перевага має надаватись заходам економічного, політичного та організаційного характеру [2, с. 130]. Це в жодному разі не означає приниження тієї ролі, яку відіграє кримінальний закон і діяльність органів правопорядку. Там, де переконання у протидії кримінально протиправній поведінці не дає бажаного результату, держава вимушена застосо-

вувати засоби примусу, включаючи покарання. Призначення покарання з подальшим його відбуванням у межах реалізації кримінальної відповідальності варто розглядати як останній засіб (*ultima ratio*), що використовує держава в протидії кримінально протиправній поведінці.

Відповідно до ч. 1 ст. 50 КК України під покаранням розуміється захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Це визначення (відносно чітко) дає змогу встановити коло ознак, за якими покарання можна відмежувати від інших заходів кримінально-правового впливу.

Мається на увазі, що зазначена законодавча дефініція містить два істотних положення, яких цілком достатньо для визначення суті поняття покарання і формування його ознак. Йдеться про те, що покарання, на противагу деяким іншим формам кримінальної відповідальності, є заходом державного примусу та полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Зважаючи на формально-логічні вимоги до визначення змісту понять, поняття покарання можна визначити як державний примус, що полягає в передбаченому КК обмеженні прав і свобод засудженого. Отже, істотною ознакою покарання є примус засудженого до певних обмежень його прав і свобод [3, с. 14–15].

Покарання розглядається як один із різновидів кримінально-правових наслідків учинення кримінального правопорушення, що водночас утворює ключовий складник кримінальної відповідальності. Покарання не може існувати поза кримінальною відповідальністю, залишаючись на сьогодні основним засобом, що застосовується

для реалізації кримінальної відповідальності.

На противагу кримінальній відповідальності, що розробляється переважно доктринально, питання покарання чітко регламентуються в КК України (розділ X його Загальної частини «Покарання та його види»). І такий підхід слід визнати перевагою законодавства України.

Кримінальне правопорушення та покарання нерозривно пов'язані між собою. Будь-яке кримінальне правопорушення має своє покарання, унікальність якого полягає в тому, що воно становить реакцію держави на найбільш небезпечний вид правопорушень – кримінальні правопорушення. Покарання відбивається в санкціях кримінально-правових норм, що утворює їх зміст, через зазначені санкції воно втілюється (може втілитися) у життя. Як зауважує К. Остапко, покарання як засіб охорони суспільства та громадянина від кримінально протиправних посягань здійснюється як через погрозу його застосування, що існує в санкції кожної кримінально-правової норми, так і у спосіб його реалізації, тобто примусового виправлення і наступної ресоціалізації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення [4, с. 11].

Спираючись на наведене вище законодавче визначення покарання, можна скласти перелік та охарактеризувати його базові ознаки (їх кількість може бути і більшою, що залежить від авторського підходу до змісту поняття покарання).

1. Покарання – засіб примусу, що поєднує комплекс прийомів впливу (психічного, фізичного, матеріального й організаційного характеру), з використанням яких, незалежно від волі особи, здійснюється реагування держави на її поведінку з метою забезпечення виконання завдань, сформульованих у ст. 1 КК України. Примус

совий характер покарання зумовлюється тим, що його призначення не потребує згоди особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та застосовується владною силою без врахування її (особи) побажань чи вимог.

Застосування державного примусу завжди пов'язане з різними за обсягом і ступенем інтенсивності правообмеженнями. З-поміж усіх заходів державного примусу саме покарання тягне найбільший обсяг правообмежень (зокрема порівняно з адміністративними чи дисциплінарними стягненнями). При цьому будь-який захід кримінально-правового впливу не може вважатись головним або найефективнішим засобом протидії злочинності. Покарання має застосовуватись лише тоді, коли інші кримінально-правові заходи залишаються не здатними належним чином вплинути на правопорушника. Водночас підвищена небезпека кримінально протиправного діяння та особи, яка його вчинила, зумовлює необхідність застосування найсуворіших заходів впливу, що тягнуть істотні обмеження її прав і свобод.

2. Примус застосовується від імені держави та за вироком суду. З огляду на те, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України), вона цілком законно одержує право визначати, у яких випадках порушники цих прав і свобод мають підлягати державному примусу. Це право належить виключно державі і ніхто, крім неї, не може використовувати примус. Виключається застосування покарання в інший спосіб, ніж це встановлює держава. Остання уповноважує суд у спеціально передбаченому для цього законом порядку встановлювати винуватість особи в учиненні певного кримінального правопорушення та, з огляду на обставини кримінального проваджен-

ня, здійснювати від її імені відповідне реагування в певному обсязі. Якщо суд, ухвалюючи обвинувальний вирок, приймає рішення про призначення покарання, він іменем України визначає його конкретну міру (вид, строк, розмір тощо). Таким чином відображається те, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, перебуває у кримінально-правових відносинах не з певним судом, а загалом із державою.

Установлення винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, визнання необхідності застосування щодо неї покарання, визначення його міри є виключною компетенцією суду. Жоден інший орган держави не вправі вирішувати питання про призначення покарання. Незаконне застосування покарання тягне настання юридичної відповідальності, включаючи кримінальну.

Застосування покарання від імені держави означає, що в основі покарання міститься негативна оцінка поведінки винуватої особи з боку держави, що засуджує її за вчинене діяння. Особливістю кримінально-правового осуду є набуття ним форми відбитого в обвинувальному вирокі суду осуду держави.

3. Покарання застосовується до особи, визнаної винуватою в учиненні кримінального правопорушення. Ця ознака передбачає, що: по-перше, покарання є правовим наслідком вчинення кримінального правопорушення, через що його застосування до інших правопорушень виключається; по-друге, покарання призначається лише в тому разі, якщо винуватість

особи в передбаченому законом порядку було встановлено, що відображається в обвинувальному вирокі суду. Важливо, щоб винуватість особи встановлювалась без порушення закону, і в жодному разі покарання не застосовувалося до особи, яка не є винуватою у вчиненні кримінального правопорушення; по-третє, покарання завжди має особистий характер, тобто його призначення та подальше відбукання стосується лише особи, яку суд визнав винуватою у вчиненні кримінального правопорушення. Ніхто інший, крім засудженого, не може зазнавати властивих покаранню обмежень прав і свобод (наприклад, ізоляції від суспільства підлягає саме і тільки засуджений до позбавлення волі на певний строк, конфіскації – лише майно, що йому належить особисто). Зазначена ознака покарання ґрунтується на конституційному положенні про те, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути покарана, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 62 Конституції України).

4. Покарання полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого¹. Це означає, що відповідні обмеження прав і свобод засудженого містить КК України, лише який згідно з ч. 2 ст. 1 визначає, які покарання застосовуються до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Саме санкція статті (частини статті) Особливої частини КК України закріплює вид і розмір покарання (обсяг правообмежень) за те чи інше кримінальне правопорушення. Суд не

¹ Щоправда відповідно до інших положень КК України може йтися і про позбавлення права. Наприклад, у ст. 54 КК України передбачено таке покарання, як позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Сама назва цього

покарання свідчить про те, що йдеться не про обмеження, а про позбавлення певних прав засудженого. Аналогічний висновок можна зробити й аналізуючи таке покарання, як конфіскація майна.

вправі обрати особі, визнаній винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, якийсь інший захід примусу з поміж тих, що не передбачені у кримінальному законодавстві України.

Покарання так чи інакше заподіює страждання тій особі, до якої воно застосовується. При цьому обмеження прав і свобод засудженого, що складають зміст покарання, можуть диференціюватись за обсягом карального впливу залежно від того, яким є вчинене кримінальне правопорушення. Зокрема, найбільших обмежень особа зазнає в разі вчинення особливо тяжких злочинів, тобто таких, які характеризуються найвищим рівнем суспільної небезпеки. Наприклад, вчинення вбивства працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК України) може мати наслідком пожиттєве обмеження права на свободу, передбачаючи застосування покарання у виді довічного позбавлення волі. У такий спосіб забезпечується справедливість покарання.

Характер обмежень прав і свобод засудженого визначається конкретним видом покарання, передбаченим у КК України. Найпоширеніші обмеження – ті, що поєднані зі звуженням майнових прав засудженого (наприклад, штраф, виправні роботи, конфіскація майна) та пов'язані з обмеженням його волі (арешт, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі тощо).

Треба враховувати, що деякі права і свободи особи можуть додатково обмежуватись через необхідність дотримання режиму відбування певного виду покарання (наприклад, права на тасмницю листування, телефонних розмов, телеграфної й іншої кореспонденції при відбуванні покарання у виді позбавлення волі на певний строк) або навіть з огляду на потребу компенсування витрат, пов'язаних із виконанням судового рішення. Наприклад,

згідно з ч. 1 ст. 13-1 КВК України засуджені до покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських чи виправних робіт та пробаційного нагляду оплачують витрати, пов'язані з виконанням судового рішення (за винятком неповнолітніх, осіб з інвалідністю першої або другої групи, осіб, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, особи віком понад шістьдесят років, які не працюють та не отримують пенсію). Через покриття витрат засуджені до зазначених видів покарань додатково обмежуються у своїх майнових правах.

Водночас деякі права та свободи особи не можуть обмежуватись за жодних обставин, включаючи утворення ними змісту покарання. Обмеженню не підлягають такі права: не бути вигнаним за межі України і не бути виданим іншій державі, на громадянство, на життя, на повагу до гідності тощо (це впливає зі ст. 64 Конституції України).

Обсяг правообмежень, який передбачає певне покарання, має узгоджуватись з характером і ступенем суспільної небезпеки діяння. У літературі з цього приводу слушно наголошується на тому, що в контексті побудови санкцій норм кримінального закону фундаментальне значення має суспільна небезпека, яка характеризує склад кримінального правопорушення в єдності його об'єктивних і суб'єктивних ознак [5, с. 25]. Щоправда, КК України знає чимало прикладів неузгодженості між санкцією кримінально-правової норми та рівнем суспільної небезпеки кримінального правопорушення, що може проявлятися у виді надмірності кримінальної репресії в одних випадках та її слабкості в інших (диспропорційний вплив).

Як відповідний приклад можна продемонструвати той обсяг покарання, що визначений стосовно колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України), який свідчить про здебільшого хибне відбиття типового рівня суспільної небезпеки відповідних актів поведінки. Можна виявити помилковість законодавчої оцінки характеру та ступеня суспільної небезпеки окремих форм колабораційної діяльності, що виражається у встановленні таких виду та розміру покарання за їх вчинення, які явно не відповідають тяжкості вчиненого. У цьому аспекті мають рацію фахівці, які доводять виникнення неспівмірності покарання за діяння, що можуть бути кваліфіковані за ст. 111-1 КК України: в окремих випадках покарання є занадто суворим, в інших – не виконує функцію виправлення та запобігання вчинення особою нових кримінальних правопорушень [6]. Приклад неадекватності (надмірної репресивності) покарання також можна простежити, звернувшись до ч. 6 ст. 111-1 КК України, яка з-поміж іншого передбачає відповідальність за активну участь у заходах політичного характеру. Водночас такий саме строк основного покарання у виді позбавлення волі передбачений, зокрема за фінансування тероризму, що призвело до тяжких наслідків. Навряд чи відповідні діяння можна розглядати з позиції однакового рівня суспільної небезпеки та й порівнювати загалом [7, с. 380].

Складно також пояснити, чому в частинах других статей 239, 239-1 та 239-2 КК України, якими регламентовано відповідальність за діяння (земельні делікти), що спричинили «загибель людей або інші тяжкі наслідки» («тяжкі наслідки»), як максимально суворе покарання передбачено позбавлення волі на строк до 5 років (нетяжкий злочин), тоді як за пору-

шення правил охорони або використання надр, що призвело до аналогічних наслідків (ч. 4 ст. 240 КК України), – 7 років, за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ч. 2 ст. 245 КК України) – 10 років (тяжкі злочини), а за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів ПЗФ (ч. 2 ст. 252 КК України) – 12 років позбавлення волі (особливо тяжкий злочин) [8, с. 108–109].

Варто констатувати і встановлення істотно різних покарань за кримінальні правопорушення однакової (схожої) суспільної небезпеки (тяжкості) і різний вплив однакових ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення, на зміну міри типового покарання. Як наслідок, наявні санкції нерідко дають спотворене уявлення про суспільну небезпеку певного діяння.

О. Дудоров щодо цього резонно констатує: на жаль, КК України загалом бракує виваженого, кваліфікованого підходу до побудови санкцій. При цьому останні, відіграючи роль формального класифікатора кримінальних правопорушень за ступенем їх тяжкості, переважно характеризуються довільністю і позбавлені наукового (зокрема соціологічного й психологічного) обґрунтування [9, с. 95]. Учений звертає увагу на ще одну притаманну КК України проблему, яка стосується конструювання санкцій, – це те, що частина останніх характеризується занадто широкими межами покарання у виді позбавлення волі, внаслідок чого покарання, призначене за конкретний злочин, може виявитись у діапазоні різних категорій тяжкості. У результаті не виключені випадки, коли особі може бути призначене покарання, яке відповідає індивідуальній тяжкості злочину, тоді як інші кримінально-правові наслідки (звільнення від покарання та його відбування, пога-

шення судимості тощо) можуть визначатись з огляду на типову тяжкість злочину [9, с. 96]. Якщо звернутися до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р., то відповідно до його положень конструювання санкцій має наслідком неприпустиме «розповзання» від кримінального проступку до нетяжкого злочину.

Наукова обґрунтованість побудови санкції кримінально-правової норми має не менше значення, ніж правильне конструювання її диспозиції, а КК України бракує вираженого, кваліфікованого підходу до побудови санкцій. Складно не погодитись із Ю. Пономаренком, який зазначає, що законодавець часто встановлює санкції, керуючись позаправовими міркуваннями, інколи інтуїтивно, «на око». Слушно констатується і наявність істотної розбіжності між законодавчо встановленою караністю кримінального правопорушення та сукупністю кримінально-правових засобів-установлень, що фактично використовують суди як покарання [10, с. 244–245, 351].

Висновки. Потрібно наголосити на нерозривності усталеної для вітчизняної правової доктрини тріади: кримінальне правопорушення – кримінальна відповідальність – покарання. При цьому покарання є складником кримінальної відповідальності, що є правовим наслідком вчинення кримінального правопорушення. З огляду на це, покарання нерозривно зв'язано із вчиненням кримінального правопорушення, а застосування покарання до інших правопорушень унеможливорюється.

На підставі аналізу поняття покарання, яке зафіксоване в ч. 1 ст. 50 КК України, визначено іманентні ознаки покарання, а саме: 1) покарання становить засіб примусу, через який відбувається комплексний вплив на поведінку особи поза її волею; 2) цей примус застосовується від імені України і лише згідно з обвинувальним вироком України, що ухвалюється відповідно до законодавчо визначених процедур; 3) покарання стосується лише особи, яка в межах тих самих процедур визнана винуватою у вчиненні кримінального правопорушення; 4) суть покарання полягає в тому, щоб у легальний спосіб обмежити права і свободи засудженого.

Список використаних джерел:

1. Новікова К. А. Обмеження свободи як вид покарання : монографія / наук. ред. Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2019. 288 с.
2. Бажанов М. І. Кримінальне право України. Дніпропетровськ : Пороги, 1992. 166 с.
3. Кримінальна політика у сфері покарань / Б. М. Головкін, В. О. Туляков, В. М. Бурдін, М. В. Романов, І. З. Сень, А. С. Хільченко (Макаренко) ; за ред. Б. Головкіна, Г. Шмельцер. Одеса : Гельветика, 2022. 209 с.
4. Остапко К. С. Правова регламентація виконання покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях мінімального рівня безпеки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 20 с.
5. Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2012. 40 с.
6. Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозиції

щодо змін у законодавстві: аналітична записка / Громадський холдинг «ГРУПА ВПЛИВУ» (листопад 2022 р.). URL: https://www.vplyv.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Zvit_zmina_ukr.pdf (дата звернення: 15.10.2024).

7. Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності: монографія. Київ: Алерта, 2024. 348 с.

8. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Про напрями вдосконалення механізму кримі-

нально-правової охорони довкілля (на замітку розробникам нового кримінального кодексу України). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 1 (13). С. 92–125.

9. Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 84–102.

10. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. 720 с.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2025

Ye. Pysmenskyi

WHAT IS THE LAWFUL CONTENT OF THE CONCEPT OF PUNISHMENT UNDER THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE?

The article examines the concept of punishment according to its definition in the Criminal Code of Ukraine (Part 1 of Article 50 of the Criminal Code of Ukraine). It is stated that this legislative definition contains two essential provisions which are quite sufficient to define the essence of the concept of punishment and to form its features.

The relevance of the study is, inter alia, stipulated by the current trends towards improvement of the institution of punishment which can be traced under martial law: the system of punishment is expanding, some of its established types are being transformed, etc.

The article provides a doctrinal interpretation of the criminal law provision contained in Part 1 of Article 50 of the Criminal Code of Ukraine. Based on the analysis of the concept of punishment, definition and characteristics of its features, it is determined that the essence of punishment is clarified from the perspective of the legislator's approach reflected in the legal definition.

It is established that the features of punishment are as follows: 1) punishment is a means of coercion which has a comprehensive impact on a person's behaviour against his/her will; 2) this coercion is applied on behalf of Ukraine and only by a guilty verdict of Ukraine adopted by the legally determined procedures; 3) punishment applies only to a person who is found guilty of a criminal offence under the same procedures; 4) the essence of punishment is to legally restrict the rights and freedoms of a convicted person.

It is argued that punishment is a component of criminal liability and constitutes a legal consequence of a criminal offence. Given this, punishment is inextricably linked to the commission of a criminal offence, and it is impossible to apply punishment to other offences.

The problem of consistency of criminal sanctions with the level of social danger of offences is also raised. It shows the disproportions in the system of punishment and possible areas for improvement of criminal legislation. It emphasises the need for a systematic approach to criminal law regulation and reasonable reform of sanctions, with due regard to the principle of fairness and effectiveness of law enforcement.

Keywords: *punishment, criminal liability, criminal offence, public danger, coercion, criminal legislation of Ukraine.*

Людмила РАДОВЕЦЬКА

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Національна академія Служби безпеки України
E-mail: radovetska@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9013-8246

Степан БОНДАРЕНКО

фахівець кафедри технологій захисту
кіберпростору центру кібербезпеки,
Національна академія Служби безпеки України
E-mail: bondarenko.stephan@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8328-5117

STARE DECISIS У КОНСТИТУЦІЙНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Принцип (доктрина) *stare decisis*, наріжний камінь традиції країн загального права, вимагає від судів дотримуватися прецедентів для забезпечення правової стабільності та передбачуваності. Цей принцип, коли він застосовується в конституційному судочинстві, являє собою складний взаємозв'язок між дотриманням судових прецедентів (історичних судових рішень) і динамічним характером конституційного тлумачення. У цій статті автори здійснили спробу розглянути філософські підвалини та практичні наслідки *stare decisis* у конституційному судочинстві, зосереджуючи увагу передусім на його принципах і притаманних йому суперечностях, особливо в періоди правових і суспільних перетворень.

Авторами шляхом історичного огляду *stare decisis* було простежено його еволюцію від ранніх систем загального права до сучасного застосування судами, які наділені конституційною юрисдикцією в своїх національних правових системах. Особлива увага приділяється філософському обґрунтуванню доктрини, включаючи аргументи на користь правової спадкоємності, ефективності судової системи та справедливого ставлення до учасників судового процесу.

Розглядаються ключові принципи *stare decisis*, включаючи відмінність між вертикальним і горизонтальним *stare decisis*, критерії для скасування прецеденту й роль суперпрецедентів. У статті виокремлено нормативні та інтерпретаційні виклики, які виникають у зв'язку зі сприйняттям прецедентів як несправедливих або застарілих. Проаналізовано напруженість між суддівською активністю та стриманістю. Акцентовано на тому, у який спосіб суди дотримуються балансу між вірністю минулим рішенням та необхідністю адаптувати судові тлумачення до актуальних сучасних цінностей.

Суперечності *stare decisis* в контексті судочинства, зокрема й перехідного періоду (характеризується періодами правової та політичної нестабільності), створюють унікальні виклики для його застосування, і у зв'язку з цим, потребують переосмислення складених підходів. У статті розглядаються знакові справи та судова практика в окремих країнах англо-саксонської сім'ї правових систем, які ілюструють, як суди узгоджують потребу в правовій визначеності з вимогами трансформаційного судочинства та інституційної легітимності.

Завдяки теоретичному й емпіричному дослідженню ця стаття робить внесок у дискусію про роль *stare decisis* у конституційній юрисдикції. У ній стверджується, що, хоча

© Радовецька Л., Бондаренко С., 2025

доктрина залишається життєво важливим елементом судової практики, її застосування має бути «чутливим» до контексту, допускаючи принципові відхилення перед обличчям переконливих нормативних імперативів. Висновки підкреслюють необхідність збалансованого підходу, який поважає правову спадкоємність і водночас ураховує трансформаційний потенціал конституційного судочинства, особливо в часи значних суспільних змін.

Підкреслено, що наслідки *stare decisis* у конституційному судочинстві є багатограними, охоплюючи як стабілізуючий вплив, так і потенціал увічнення правової негнучкості. Автори порушують питання рефлексивного й адаптивного застосування доктрини, визнаючи важливість прецеденту для підтримання судової послідовності, водночас визнаючи динамічну природу конституційного права, яке мусить реагувати на мінливі потреби суспільства.

Ключові слова: філософія, *stare decisis*, конституційне судочинство, прецедент, сім'я загального права, конституційне динамічне тлумачення, доктрина.

Постановка проблеми. *Stare decisis* в контексті дотримання правового прецеденту, має глибоке значення для систем конституційного судочинства в країнах загального права (англосаксонської сім'ї правових систем) по всьому світу. Будучи заснованим на стабільності та передбачуваності правових рішень, *stare decisis* забезпечує послідовність, сприяє справедливості та забезпечує верховенство права. Однак застосування принципу *stare decisis* в конституційному контексті піднімає складні питання щодо судового тлумачення, суспільної еволюції та балансу між спадкоємністю та змінами. У цій статті нами розглядаються наслідки філософії принципу *stare decisis* для конституційного судочинства, досліджуються її принципи, виклики та суперечності в перехідні періоди. Зазначимо, що *stare decisis* відіграє вирішальну роль у конституційному судочинстві, особливо в контексті національної безпеки в Україні.

Спираючись на правову науку, аналіз прецедентного права та порівняльні дослідження, авторами розглядаються суперечності між прецедентною аргументацією й конституційною еволюцією, підкреслюючи динамічну природу *stare decisis* в їх адаптації до мінливих правових ландшафтів і суспільних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ервін Чемеринський, видатний правознавець і почесний декан юридичного факультету Каліфорнійського університету в Берклі багато пише про конституційне право та теорію права, зокрема й про наслідки принципу *stare decisis*; Кас Санстейн, професор Університету Роберта Волмслі в Гарвардській школі права, знаний правознавець і політичний теоретик, досліджував особливості концепції *stare decisis* в контексті правової аргументації та прийняття судових рішень; Самуель Іссачарофф, професор права в Школі права Нью-Йоркського університету й відомий дослідник конституційного права та федералізму, аналізував вплив *stare decisis* на легітимність і стабільність власно механізму судового контролю; Хелен Ледд, професор права імені Чарльза А. Дана в Колумбійській школі права, яка спеціалізується на конституційному праві та федералізмі, досліджувала роль *stare decisis* у своїх працях про прийняття судових рішень з позиції балансу влади між судами та іншими гілками влади; Лоуренс Трібе, почесний професор конституційного права Гарвардської школи права в книзі «*American constitutional law*» дослідив безпосередньо роль прецеденту в підтримці послідовності та передбачува-

ності судових рішень. Ці та інші науковці, дослідники та практики зробили значний внесок у розуміння значення філософії принципу *stare decisis* для конституційного судочинства різноаспектно. Водночас малодослідженим залишилися питання власно впливу *stare decisis* на стабільність судового тлумачення й еволюцію правових принципів у межах конституційного судочинства, що і ставиться за мету цієї статті.

Виклад основного матеріалу.

Принцип *stare decisis*, що в перекладі з латинської означає «стояти на своєму», є наріжним каменем правових систем у всьому світі, забезпечуючи послідовність і передбачуваність у прийнятті судових рішень. У конституційному судочинстві застосування принципу *stare decisis* має значні наслідки для тлумачення і застосування основоположних прав, принципів та інститутів. *Stare decisis* сприяє правовій стабільності та передбачуваності, вимагаючи від судів дотримуватися встановлених прецедентів у подібних справах.

Доктрина *stare decisis* бере свій початок в англійській системі загального права. Історично вона була прийнята для забезпечення послідовності судових рішень і підтримання авторитету попередніх рішень. У контексті конституційного судочинства принцип *stare decisis* гарантує, що тлумачення прецеденту залишається стабільним протягом тривалого часу, забезпечуючи надійні правові рамки, у яких діють окремі особи та інституції. Доктрина *stare decisis* в конституційному судочинстві ґрунтується на кількох філософських аргументах. Ми їх умовно поділили на прагматичні, епістемічні та нормативні обґрунтування.

Прагматичні обґрунтування підкреслюють практичні переваги дотримання прецеденту. Одним з основних аргументів є те, що *stare decisis* сприяє

правовій стабільності та передбачуваності. Коли суди дотримуються встановлених прецедентів, особи й установи можуть покладатися на закон у своїх діях, що сприяє створенню атмосфери довіри та порядку. Як стверджували такі вчені-юристи, як Олександр Гамільтон і Джеймс Медісон у «Документах федералістів», стабільна правова система є необхідною для ефективного функціонування демократичного суспільства [12].

Попри свої філософські засади, доктрина *stare decisis* стикається з низкою викликів і критики в конституційному судочинстві. Одна з головних критик полягає в тому, що суворе дотримання прецеденту може увічнити несправедливі або застарілі рішення. Наприклад, такі знакові справи, як «Браун проти Ради з питань освіти» (1954), скасували попередні прецеденти, які підтримували расову сегрегацію, підкресливши необхідність судової гнучкості перед обличчям мінливих суспільних цінностей і норм [3].

Як видається, *stare decisis* може перешкоджати правовим інноваціям і не завжди відповідає вимогам гнучкості, що дає можливість швидко та ефективно адаптуватися до суспільних змін. Оскільки суспільство та його цінності змінюються, право має еволюціонувати, щоб відповідати новим викликам і реаліям. Правники, такі як суддя Луїс Брандейс, підкреслюють важливість суддівського розсуду у відході від прецеденту, коли це необхідно для просування судочинства та відображення сучасного розуміння конституційних принципів.

Знаковою справою, що ілюструє застосування принципу *stare decisis* у цей період, є справа Бонема (1610). Доктор Томас Бонхем оскаржив рішення Колегії лікарів ув'язнити його за практику без ліцензії. Сер Едвард Кок, який головував у цій справі, постановив, що повноваження Колегії

обмежені принципами загального права, тим самим зміцнивши уявлення про те, що навіть потужні інституції підпорядковуються судовому прецеденту. Ця справа підкреслила зростаюче значення *stare decisis* у підтримці правової узгодженості та обмеженні свавілля.

Доктрина продовжувала розвиватися в XVIII столітті, а «Коментарі до законів Англії» [Commentaries on the Laws of England] Вільяма Блекстоуна стали вичерпним викладом принципів загального права, включаючи роль прецедентів [1]. Блекстоун стверджував, що дотримання прецедентів є необхідною умовою правової стабільності, хоча й визнавав, що суди можуть відступати від усталених рішень, якщо вони є явно «абсурдними або несправедливими» [manifestly absurd or unjust].

XIX століття стало періодом консолідації та вдосконалення доктрини *stare decisis*. Промислова революція спричинила значні соціальні й економічні зміни, що вимагали більш структурованої та передбачуваної правової системи. Зростання складності правових спорів вимагало від судів більшої опори на прецеденти для забезпечення послідовності та справедливості. Однією з найвпливовіших справ цієї епохи стала справа «Регіна проти Дадлі та Стівенса» [Regina v. Dudley and Stephens] (1884) [5]. У цій справі двох моряків, які зазнали корабельної аварії, судили за вбивство після того, як вони вбили та з'їли свого товариша по службі, щоб вижити. Суд, визнавши відчайдушні обставини, залишив вирок у силі, спираючись на встановлені правові принципи щодо вбивства. Ця справа висвітлила суперечність між суворим дотриманням прецеденту й необхідністю суддівського розсуду – тему, яка продовжуватиме формувати доктрину *stare decisis* в наступні роки.

Stare decisis також підвищує ефективність судочинства, зменшуючи потребу судів переглядати та переглядати встановлені правові принципи в кожній справі. Слідуючи прецедентам, суди можуть оптимізувати свої процеси прийняття рішень, зосереджуючись на застосуванні встановлених правил, а не на переоцінці основоположних принципів. Ця ефективність особливо важлива в конституційних справах, які часто стосуються складних і далекосяжних питань, що вимагають ретельного та обдуманого розгляду.

Наприклад, рішення Верховного суду у справі «Плессі проти Фергюсона» (1896 р.), яке підтримувало расову сегрегацію згідно з доктриною «окремо, але рівноправно», десятиліттями залишалося законом країни. Лише у справі «Браун проти Управління освіти» (1954) цей прецедент було скасовано, визнавши, що окремі заклади за своєю суттю є нерівними. Тривала затримка в скасуванні Плессі ілюструє, як *stare decisis* може увічнити несправедливість і затримати прогрес. Початкове рішення відображало суспільні норми свого часу, але в міру того, як ці норми розвивалися, закон відставав, ілюструючи притаманну напруженість між прецедентом і прогресом.

Іншим критичним недоліком *stare decisis* є його потенціал увічнити судові помилки. Коли суди суворо дотримуються прецедентів, вони можуть продовжувати застосовувати неправильно Конституції, тим самим закріплюючи помилки, які можуть мати широкомасштабні наслідки. Це увічнення помилок є особливо проблематичним у конституційному праві, де рішення часто мають глибокий і тривалий вплив на структуру суспільства.

Stare decisis також може обмежити незалежність судової влади, обмежуючи здатність суддів тлумачити прецеденти у світлі сучасних цінностей

і нових правових ідей. Коли суди пов'язані прецедентом, судді можуть відчувати себе змушеними виконувати минулі рішення, навіть якщо вони вважають, що ці рішення були прийняті неправильно або вже не є актуальними. Це обмеження може пригнічувати суддівську креативність і заважати судам повною мірою залучатися до мінливих потреб і цінностей суспільства.

Stare decisis може перешкоджати захисту та розвитку індивідуальних прав шляхом збереження застарілих і дискримінаційних прецедентів. Конституційне право покликане захищати основні права та адаптуватись до нового розуміння свободи та справедливості. Однак суворе дотримання прецедентів може перешкодити цьому адаптаційному процесу, не даючи змоги закону реагувати на сучасні виклики та захищати вразливі верстви населення.

Принцип судової стриманості спрямований на збереження стабільності правової системи шляхом уникнення частих або радикальних змін у застосуванні законодавства. Він також поважає роль законодавчої та виконавчої гілок влади, гарантуючи, що зміни в законодавстві відображають ширший демократичний процес, а не рішення суду. Однак критики стверджують, що судові обмеження можуть увічнити застарілі або несправедливі прецеденти, перешкоджаючи правому та соціальному прогресу.

Альтернативні методи тлумачення конституції пропонують ще один шлях для відходу від суворого дотримання stare decisis. Ці теорії охоплюють низку підходів до тлумачення, які впливають на те, як суди розуміють і застосовують конституційні положення (див. табл. 1):

Таблиця 1 – Альтернативні методи тлумачення конституції

№ з/п	Назва підходу	Характеристика
1	Оригіналізм	Прихильники оригіналу стверджують, що Конституцію слід застосовувати, виходячи з початкового наміру чи значення її авторів. Такий підхід може призвести до перегляду прецедентів, які, як вважається, відрізняються від оригінального конституційного проекту. Наприклад, оригінальні застосування можуть оскаржувати судові рішення, які вийшли за межі того, що спочатку розуміли розробники Конституції
2	Текстуалізм	Текстуалісти зосереджуються на простому значенні конституційного тексту, стверджуючи, що використання має обмежуватися словами, використаними авторами. Цей метод може призвести до скасування прецедентів, які вважаються несумісними з оригінальним значенням тексту
3	Жива конституція	Прихильники підходу живої конституції виступають за гнучку та змінну інтерпретацію Конституції, яка адаптується до сучасних суспільних потреб і цінностей. Така перспектива дозволяє використовувати більш динамічний підхід до конституційного судочинства, що потенційно може призвести до відхилень від усталених прецедентів, які вважаються застарілими або не відповідають сучасним принципам

Юридичний реалізм наголошує на прагматичних і контекстуальних факторах, що впливають на ухвалення судових рішень. Реалісти стверджують, що правові результати формуються соціальним, економічним і політичним контекстом, і що дотримання прецедентів слід оцінювати в світлі цих факторів. Такий підхід спонукає суди розглядати реальні наслідки своїх рішень і може призвести до більш гнучкого застосування *stare decisis*.

Доктрина *stare decisis* відігравала ключову роль у розвитку американського конституційного права протягом XIX і XX століть. У справі Плессі проти Фергюсона (1896) Верховний суд підтвердив конституційність расової сегрегації відповідно до доктрини «відокремленого, але рівного» [*separate but equal*]. Це рішення створило прецедент, який не був скасований до справи «Браун проти Ради з питань освіти» (1954), коли суд, визнавши згубні наслідки сегрегації, відступив від усталеного прецеденту заради просування громадянських прав і соціальної справедливості. Рішення у справі Брауна продемонструвало, як *stare decisis* може адаптуватися до мінливих суспільних цінностей, балансує між необхідністю правової стабільності та імперативом справедливості й рівності.

У Сполучених Штатах Верховний суд залишається ключовим арбітром конституційних принципів, часто стикаючись із суперечностями між дотриманням прецеденту та вирішенням правових і суспільних питань, що змінюються. Справа Роу проти Вейд (1973), яка встановила право жінки на штучне переривання вагітності, є прикладом тривалого впливу *stare decisis*. Наступні рішення, такі як «Плановане батьківство проти Кейсі» [*Planned Parenthood v. Casey*] (1992), підтвердили основні принципи справи Роу, дозволивши внести деякі зміни, демонст-

руючи прихильність суду до збереження правової спадкоємності й урахування змін у суспільних поглядах [20].

З іншого боку, рішення Верховного суду США у справі «Citizens United v. Federal Election Commission» (2010) стало значним відходом від прецеденту, оскільки воно скасувало попередні рішення, які обмежували корпоративні витрати на вибори [8]. Ця справа викликала значні дебати щодо ролі *stare decisis*, критики стверджували, що готовність суду скасовувати усталені прецеденти підриває правову стабільність і передбачуваність.

В інших юрисдикціях, таких як Канада та Австралія, принцип *stare decisis* підтримується аналогічно, хоча і з унікальною адаптацією до відповідних правових контекстів. Верховний суд Канади, наприклад, продемонстрував гнучкий підхід до принципу *stare decisis*, дозволяючи відступати від прецеденту, коли це виправдано змінами в правових принципах або суспільних цінностях. У справі «Р. проти Бедфорда» (2013) Суд скасував закони, що криміналізували певні аспекти секс-праці, відступивши від попередніх рішень, щоб краще відповідати сучасному розумінню конституційних прав і свобод [4].

Прикладом вертикального прецеденту є рішенням Верховного суду США у справі «Міранда проти Арізони» [*Miranda v. Arizona*] (1966), в якому було встановлено вимогу до правоохоронців інформувати підозрюваних про їхні конституційні права перед допитом під вартою [9]. Це рішення створило прецедент, якого повинні дотримуватися всі суди нижчих інстанцій у подальших справах, пов'язаних зі схожими питаннями допитів під час тримання під вартою та правом П'ятої поправки на захист від самозвинувачення. Іншим прикладом вертикального прецеденту є згадувана

вище справа «Роу проти Вейд» (1973) щодо конституційного права жінки на переривання вагітності за певних обставин, що є обов'язковим для всіх нижчих федеральних судів і судів штатів у подальших справах, що стосуються права на штучне переривання вагітності. Попри триваючі правові та суспільні дебати, суди нижчих інстанцій повинні дотримуватися принципів, викладених у рішенні «Роу проти Вейд», якщо його не скасує сам Верховний суд.

З іншого боку, горизонтальний *stare decisis* означає принцип, згідно з яким суди, зазвичай, пов'язані своїми власними попередніми рішеннями або рішеннями судів рівного рангу в межах тієї ж юрисдикції. Цей принцип сприяє послідовності та стабільності у прийнятті судових рішень у конкретному суді або між судами паралельної юрисдикції. Англійська справа «Донохью проти Стівенсона» [Donoghue v. Stevenson] (1932), яку часто називають основою сучасного законодавства про недбалість, встановила принцип, згідно з яким виробники зобов'язані дбати про споживачів, щоб уникнути передбачуваної шкоди [7]. Це рішення створило горизонтальний прецедент в англійських судах, вимагаючи від наступних судів дотримуватися тієї ж аргументації у справах, пов'язаних зі схожими фактами та правовими питаннями, що стосуються відповідальності за якість продукції.

У справі «Р. проти Оукса» [R. v. Oakes] (1986) Верховний суд Канади встановив критерій для визначення того, чи є обмеження права, закріпленого в Хартії, виправданим у вільному та демократичному суспільстві [22]. Це рішення створило горизонтальний прецедент, який є обов'язковим для всіх судів нижчих інстанцій у Канаді, вимагаючи від них застосовувати тест Оукса [Oakes test] у справах, пов'язаних з оскарженням зако-

нодавства на підставі Хартії [6]. Тест Оукса став наріжним каменем канадського конституційного права, забезпечуючи послідовність і передбачуваність судового розгляду законодавчих актів [19].

Хоча *stare decisis* сприяє правовій визначеності, його жорстке застосування іноді може перешкоджати гнучкості судової системи та адаптації до мінливих суспільних цінностей або правових змін. Суди можуть відступати від прецеденту за певних обставин, таких як:

1) скасування рішення – коли суд вищої інстанції однозначно скасовує попереднє рішення, часто через зміни в правових принципах або суспільних нормах;

2) розмежування – коли суд знаходить фактичні або юридичні відмінності між поточною справою та прецедентом, що дає змогу йому досягти іншого результату без формального скасування прецеденту;

3) обмежувальне – коли суд звужує сферу дії або застосування прецеденту, відображаючи еволюцію правових інтерпретацій або політичних міркувань.

З філософської точки зору, можна замислитися над суперечністю між прагненням до стабільності та імперативом прогресу. Хоча дотримання прецеденту може забезпечити спадкоємність, воно також може увічнити несправедливість, закріплену в історичних рішеннях. Це ставить питання про моральну відповідальність суддів за виправлення минулих помилок і просування судочинства, навіть якщо це означає відхід від усталеного прецеденту.

Розглянемо, як же цей принцип репрезентує себе в практичній площині. Наприклад, знакова справа «Браун проти Ради з питань освіти» [Brown v. Board of Education] (1954) поставила під сумнів конституційність расової

сегрегації в державних школах [3]. Верховний суд скасував доктрину «відокремленого, але рівного», встановлену у справі «Плессі проти Фергюсона» [Plessy v. Ferguson] (1896), і постановив, що расова сегрегація в державній освіті порушує положення про рівний захист Чотирнадцятої поправки до Конституції [21]. Попри прецедент, створений Плессі, суд визнав необхідність відступити від прецеденту, щоб підтримати принципи рівності та справедливості, закріплені в Конституції.

У справі «Роу проти Уейда» [Roe v. Wade] (1973) Верховний суд США визнав конституційне право жінки на недоторканність приватного життя, яке включає право на переривання вагітності за певних обставин. Це рішення потягнуло за собою скасування численних законів штатів, що обмежували доступ до штучного переривання вагітності, і встановило межі для аналізу державного регулювання переривання вагітності на основі триместрів. Попри відсутність чітких формулювань щодо штучного переривання вагітності в Конституції США, суд покладался на прецеденти, зокрема, на справу «Грізвольд проти Коннектикуту» [Griswold v. Connecticut] (1965), щоб захистити фундаментальні права, що впливають з із законів [11].

Певні знакові рішення, такі як справа «Браун проти Ради з питань освіти», часто вважаються «доктринами суперпрецедентами» через їхній глибокий вплив на суспільство. У зв'язку з цим виникають питання про відповідний поріг для скасування таких прецедентів. Значення stare decisis в конституційному судочинстві полягає в дотриманні делікатного балансу між: 1) підтримкою стабільності та передбачуваності; 2) урахуванням суспільних цінностей, що змінюються. Дотримання прецеденту забезпечує певний рівень правової визначеності

та сприяє зміцненню довіри суспільства до судової системи. Відмова від прецедентів має бути оформлена в добре обґрунтованому акті, який, переважно, застосовується в ситуаціях, коли прецедент є очевидно недосконалим, не відповідає основним принципам, закріпленим в конституційних актах, створює значну перешкоду для реалізації основоположних прав.

У справі Дред Скотт проти Сендфорда [Dred Scott v. Sandford] (1857) Верховний суд США постановив, що афроамериканці, попри те чи були вони рабами, чи вільними, не мають права на громадянство згідно з Конституцією і не можуть подавати позови до федерального суду. Рішення суду у справі Дреда Скотта «зацементувало» інститут рабства та позбавило афроамериканців фундаментальних прав, відображаючи негативні наслідки жорсткого дотримання прецеденту в конституційному судочинстві. Таким чином stare decisis продемонстрував, як можна закріпити несправедливість і нерівність.

Висновки та перспективи подальших розробок. Доктрина stare decisis, коріння якої глибоко вкорінене в традиції сім'ї загального права, відіграє в цих країнах ключову роль у формуванні систем конституційного судочинства, наслідки stare decisis для конституційного судочинства є, в переважній більшості, позитивними, сприяючи правовій стабільності, повазі до прецеденту, незалежності судової влади та правовій визначеності. Хоча stare decisis не позбавлений недоліків, його переваги очевидні. Дотримуючись прецеденту й поважаючи правову традицію, суди підтримують верховенство права та захищають основоположні права і свободи. Водночас stare decisis може зацементувати несправедливість, закріпивши нерівність, перешкоджаючи прогресу. Тому суди повинні дотримуватися балансу між

повагою до прецедентів і реагуванням на нові суспільні реалії та виклики.

У цьому висновку нами синтезовано наслідки, принципи та суперечності *stare decisis* у контексті перехідного конституційного судочинства, проаналізовано його наукове підґрунтя та практичне застосування. *Stare decisis* втілює фундаментальні принципи, що мають вирішальне значення для доброчесності та передбачуваності конституційного судочинства. Вимагаючи від судів дотримуватися прецедентів, установлених у попередніх справах, *stare decisis* сприяє правовій стабільності, послідовності та верховенству права. Цей принцип гарантує, що подібні справи розглядаються однаково, що сприяє підвищенню довіри громадськості до процесу прийняття судових рішень і зміцненню авторитету судових інституцій.

У контексті тлумачення положень Конституції *stare decisis* сприяє судовій стриманості. Це перешкоджає судям приймати свавільні рішення, засновані на особистих упередженнях або зміні суспільних цінностей, таким

чином зберігаючи цілісність судової системи. Дотримуючись прецеденту, суди поважають рішення попередніх юристів і зберігають стабільність конституційного права протягом тривалого часу. Стабільність, яку забезпечує *stare decisis*, є важливою для функціонування демократичного суспільства. Коли конституційні принципи застосовуються послідовно, громадяни можуть мати впевненість у правовій системі та вірити, що їхні права та обов'язки будуть дотримані. Така передбачуваність створює відчуття безпеки та заохочує дотримуватись закону.

У конституційному судочинстві еволюція правових принципів часто відбувається шляхом поступових змін, а не радикальних зрушень. Суди можуть уточнювати або розширювати існуючі прецеденти, поступово формуючи тлумачення конституції для відображення сучасних цінностей і розуміння. Цей процес дозволяє праву розвиватися, зберігаючи зв'язок із його історичними основами.

Список використаних джерел:

1. Blackstone's Commentaries on the Laws of England. Avalon Project – Documents in Law, History and Diplomacy. URL: https://avalon.law.yale.edu/subject_menus/blackstone.asp (дата звернення: 15.07.2024).

2. Bowers v. Hardwick, 478 U.S. 186 (1986). *Justia Law*. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/478/186/> (дата звернення: 01.05.2024).

3. Brown v. Board of Education (1954). *National Archives*. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/brown-v-board-of-education#:~:text=In%20this%20milestone%20decision,%20the,1896%20Pl> [essy%20v.%20Ferguson%20case](https://www.archives.gov/milestone-documents/brown-v-board-of-education#:~:text=In%20this%20milestone%20decision,%20the,1896%20Pl) (дата звернення: 01.03.2024).

4. Canada (Attorney General) v. Bedford – SCC Cases. *Decisions and Resources*. URL: <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/13389/index.do> (дата звернення: 15.07.2024).

5. Case Summary: R V. Dudley And Stephens 1884. *LegalFly*. URL: <https://legalfly.in/case-summary-r-v-dudley-and-stephens-1884/#:~:text=Dudley%20and%20Stephens-,R%20v.,in%20a%20lifeboat%20without%20provisions>. (дата звернення: 15.07.2024).

6. Charter of fundamental rights of the European Union 2012/C 326/02. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT> (дата звернення: 15.07.2024).

7. Donoghue v Stevenson. Case Analysis. *Negligence Solicitors*. URL: <https://professionalnegligenceclaimsolicitors.co.uk/duty-of-care-key-tort-law-judgment-donoghue/> (дата звернення: 15.07.2024).
8. Duignan B. Citizens United v. Federal Election Commission. Opinion, Dissent, Significance, & Influence. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/Citizens-United-v-Federal-Election-Commission> (дата звернення: 15.07.2024).
9. Facts and Case Summary – Miranda v. Arizona. *United States Courts*. URL: <https://www.uscourts.gov/educational-resources/educational-activities/facts-and-case-summary-miranda-v-arizona> (дата звернення: 15.07.2024).
10. Federalist Papers: Summary, Authors & Impact. *History*. URL: <https://www.history.com/topics/early-us/federalist-papers> (дата звернення: 15.07.2024).
11. Griswold v. Connecticut, 381 U.S. 479 (1965). *Justia Law*. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/381/479/> (дата звернення: 01.05.2024).
12. Hart and Fuller Debate on Law and Morality. *LawTeacher*. URL: <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/judicial-law/hart-and-fuller-debate-9262.php> (дата звернення: 10.07.2024).
13. Institutes of the Lawes of England (1628–1644). *National Constitution Center*. URL: <https://constitutioncenter.org/the-constitution/historic-document-library/detail/edward-coke-institutes-of-the-lawes-of-england-1628-44> (дата звернення: 15.07.2024).
14. Lawrence v. Texas, 539 U.S. 558 (2003). *Justia Law*. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/539/558/> (дата звернення: 01.02.2024).
15. LII / Legal Information Institute stare decisis. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/stare_decisis#:~:text=Florida%20explained%20that%20stare%20decisis,example,%20in%20deciding%20Brown%20v (дата звернення: 15.07.2024).
16. Lochner v. New York, 198 U.S. 45 (1905). *Justia Law*. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/198/45/> (дата звернення: 01.05.2024).
17. Loving v. Virginia, 388 U.S. 1 (1967). *Justia Law*. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/388/1/> (дата звернення: 01.04.2024).
18. Michael J. Gerhardt. The Power of Precedent. *Oxford Academic*. URL: <https://academic.oup.com/book/8163/chapter-abstract/153660310?redirectedFrom=fulltext> (дата звернення: 15.07.2024).
19. Oakes Test. *Centre for Constitutional Studies*. URL: <https://www.constitutionalstudies.ca/2019/07/oakes-test/> (дата звернення: 15.07.2024).
20. Planned Parenthood of Southeastern Pa. v. Casey, 505 U.S. 833 (1992). *Justia Law*. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/505/833/> (дата звернення: 15.07.2024).
21. Plessy v. Ferguson (1896). *National Archives*. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/plessy-v-ferguson> (дата звернення: 01.05.2024).
22. Stepan Bondarenko, Luidmyla Radovetska. Analysis of Tradition and Innovation in The Theory of State and Law Development. VI. International Congress of Social Sciences Research, USOBAC (November 02-03, 2023). P. 519–523.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2025

L. Radovetska, S. Bondarenko

STARE DECISIS IN CONSTITUTIONAL JUSTICE

The principle (doctrine) of stare decisis, a cornerstone of the common law tradition, requires courts to adhere to precedents to ensure legal stability and predictability. This principle, when applied in constitutional proceedings, presents a complex relationship between the adherence to judicial precedents (historical court decisions) and the dynamic nature of constitutional interpretation. In this article, the authors attempt to examine the philosophical

underpinnings and practical implications of stare decisis in constitutional proceedings, focusing primarily on its principles and inherent contradictions, especially in times of legal and social transformation.

Through a historical overview of stare decisis, the authors trace its evolution from early common law systems to the modern application by courts with constitutional jurisdiction in their national legal systems. Particular attention is paid to the philosophical underpinnings of the doctrine, including arguments in favour of legal continuity, efficiency of the judicial system and fair treatment of litigants.

The author examines the key principles of stare decisis, including the distinction between vertical and horizontal stare decisis, the criteria for overruling a precedent and the role of superprecedents. The article highlights the normative and interpretive challenges that arise from the perception of precedents as unfair or outdated. The tension between judicial activism and restraint is analysed. The author emphasises the way in which courts strike a balance between fidelity to past decisions and the need to adapt judicial interpretation to current contemporary values.

The contradictions of stare decisis in the context of judicial proceedings, including the transitional period (characterised by periods of legal and political instability), pose unique challenges for its application, and therefore require a rethinking of the established approaches. The article examines landmark cases and case law in selected countries of the Anglo-Saxon family of legal systems, which illustrate how courts reconcile the need for legal certainty with the requirements of transformative justice and institutional legitimacy.

Through a theoretical and empirical study, this article contributes to the debate on the role of stare decisis in constitutional jurisdiction. It argues that, while the doctrine remains a vital element of jurisprudence, its application should be 'sensitive' to the context, allowing for principled deviations in the face of compelling normative imperatives. The conclusions underline the need for a balanced approach that respects legal continuity while taking into account the transformative potential of constitutional justice, especially in times of significant social change.

It is emphasised that the effects of stare decisis in constitutional proceedings are multifaceted, encompassing both a stabilising impact and the potential to perpetuate legal inflexibility. The authors raise the issue of reflexive and adaptive application of the doctrine, acknowledging the importance of precedent for maintaining judicial consistency while recognizing the dynamic nature of constitutional law, which must respond to the changing needs of society.

Keywords: *philosophy, stare decisis, constitutional justice, precedent, common law family, constitutional dynamic interpretation, doctrine.*

Volodymyr MAMCHUR

Doctor of Economic Sciences, senior researcher,
deputy director for scientific and innovative work
National Scientific Centre of the «Institute of Agrarian Economics»
e-mail: mamchur111@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1300-3633

Roman Bey

PhD hab. (History), Senior Researcher,
National Scientific Agricultural Library
of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0003-0649-2141

STRATEGIC PRIORITIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE AGRI-FOOD MARKET IN THE CONTEXT OF ENSURING FOOD SECURITY

The relevance of the research topic is due to the fact that the strategic priorities of the development of the meat market are an important prerequisite in the mechanism of ensuring food security. The conducted research made it possible to form an algorithm for the formation of strategic directions to promote the meat market, taking into account the peculiarities of the development of regional markets, the level of their self-sufficiency under conditions of a rapid increase in the demand for meat, the implementation of which is expedient to ensure by stimulating the economic potential of the livestock industry, to favour the acceleration of the pace of quality increase in meat production, the level of state support, effective pricing, income level, promotion of family farming, cooperation, vertical and horizontal integration, etc. The research is based upon statistical and analytical materials in domestic and foreign periodicals. When writing the work, the methods of analysis and synthesis, comparison, grouping and systematization, elements of the institutional approach were implemented.

The results of the study made it possible to form a scheme-model of the development of the meat market, that provides an opportunity to distinguish the characteristic features of the market of meat and meat products in relation to other types of markets of the food segment pertaining to the agrarian market. One should stress upon the constant demand, limited shelf life of products, mismatch between supply and demand, etc. It should also be noted that the market of meat and meat products is at one of the important levels along with other markets of the food segment, which form the protection of the population against possible under-consumption of the main types of agri-food products. It should also be taken into account that consumers buy the lion's share of meat from the producer. Therefore, the market of meat and meat products, on the one hand, is an institutionalized environment, ensuring the interaction of agriculture and the processing industry, as well as between consumers and food producers, on the other hand, it is a disorganized (spontaneous) environment. The necessity of improving the organizational and economic mechanism of its effective development, which involves the implementation of social, economic, stimulating, controlling, regulatory functions of the meat market on the basis of adaptation to new conditions caused by quarantine restrictions, is also argued about. The implementation of the proposed mechanism in accordance with the formed strategic directions of the development of the meat market makes it possible to obtain socio-economic effects and is a determinant of the meat market evolvement model. Prospects for

further research may relate to the disclosure of areas for developing a methodological approach to produce long-term forecasts for the development of the meat market.

Keywords: *Strategic priorities, development, market, meat market, mechanism, food security.*

Goal setting. One of the components of the institutional and economic reality of agro-food market development is the search for an effective paradigm of sustainable market development institutionally integrated system that includes formation of methodological provisions for assessing production, sales and consumption of agricultural products. In our case, these are the products of the livestock industry as the basis for the development of the meat market. Accordingly, the mentioned paradigm should be based on theoretical concepts and definitions, as well as on the existing practice of forming the organizational and economic foundations for the development of the agricultural food market as an integral market system. Under existing conditions the aforesaid facts can be viewed as an ‘identity indicator’ of today’s meat market first and ultimately as a component of the country’s food security.

Analysis of recent research and publications. A significant contribution to the study of the development of the meat market in the context of food security was made by both domestic and foreign scientists, including I. Artimonova [1], Boyko [2], P. Sabluk [3], O. Varchenko [1], V. Mesel-Veseliak [3], and other scientists.

The development of theoretical and methodological provisions and practical recommendations for the organization of the meat market, its assessment, competitiveness, pricing was carried out by such scientists as P. Sabluk [3], N. Kopytets [1; 4], O. Varchenko [1], V. Mesel-Veseliak [3, 5], and others.

The purpose of this article is to assess the strategic priorities for the development of the meat market as a component of the agri-food market in the

mechanism of ensuring food security of Ukraine.

Summary of the material researched. Having joined the global process of sustainable development, declared by the UN General Assembly Resolution ‘Transforming the world: the 2030 Agenda for Sustainable Development’ [6], and having formed 17 global goals and 169 targets for their achievement, Ukraine started to define a strategic framework for its national development based on the principle of ‘leaving no one behind’ and an inclusive process of adapting the Sustainable Development Goals (SDGs). These issues are reflected in the Presidential Decree ‘On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030’ [7] and the National Report ‘Sustainable Development Goals: Ukraine’ [8].

The development and formation of strategic directions for the market development and mechanisms for their implementation are not only timely, but also necessary for our country, since, as the analysis has shown, it is at the stage of formation, but has significant potential for development and is able to meet both the demand in the domestic market and significantly increase its presence in foreign markets.

The indicators and targets set out in the national report will serve as the basis for the formation of strategic priorities and indicative indicators for the development of the meat market. It should be noted that the National Report ‘Sustainable Development Goals: Ukraine’ reveals the guidelines for the implementation of the SDGs by our country through the established system of goals, according to which 86 tasks have been identified, 172 indicators for their moni-

toring have been identified, which will provide the basis for further planning of the country's development and tracking the level of achievement of the goals. They include, in particular, the development of agriculture and entrepreneurship. We have chosen these areas as strategic benchmarks on the basis of which we intend to create a state vision of the meat market development. All of this requires a clear algorithm for forming the relevant areas, defining the main goal and objectives (tasks), priority steps, principles and methods to ensure the implementation of strategic priorities for the development of the meat market.

The mission of the meat market is to guarantee food security, ensure a scientifically sound level of meat/meat products consumption and increase the supply of Ukrainian meat products to foreign markets.

The strategic goal is to increase incentive and advisory agricultural policy, identify key areas of support for the industry, build high-quality infrastructure for market players, balance the production of raw meat by livestock sub-sectors, increase the industry's profitability, ensure effective pricing in the meat market, taking into account its share in the formation, ensure the full functioning of the processing industry and an appropriate level of meat consumption, increase exports, simplify business conditions, and develop effective mechanisms for the cooperation and integration, stimulating employment in rural areas, etc.

The strategic goals (objectives) of the meat market development are to ensure the availability of a balanced structure of meat/meat products consumption at the level of scientifically based standards, increasing the production of raw meat by livestock sub-sectors and categories of producers (agricultural enterprises, including farms, households,

family farms), stimulating the development of cooperation and clustering of meat producers, reducing the volatility of meat/meat products prices, accelerating the growth of household incomes and reducing the share of their food expenditures.

The above-mentioned facts require the formation of strategic indicative benchmarks (indicators) for all meat market players. These are key strategic indicators of the meat market development that are the benchmarks that will ensure its functioning and development. Among such indicators the following ones have been focused on: an indicator of growth in the production of raw meat (by increasing the number of cattle and pigs), production of raw meat in the industries, increasing the level of provision of the population with meat/meat products per consumer, increasing the level of welfare of the population through increased income and reduced food costs, increasing the share of state support for industries characterized by asymmetric indicators, etc (see *Table 1*).

The key indicative benchmark for the implementation of strategic principles for the development of the meat market is to ensure an appropriate level of meat/meat products consumption.

The above allows us to formulate priorities for ensuring the functioning and development of the meat market, which are formed and shown in **Fig. 1**.

Thus, we have identified three main groups of problems, the solution of which ensures the development of both the market as a whole and its functional sector, which is livestock:

- structural imbalances in the livestock sector caused by the mismatch between the scale and structure, its scientific, technical and production potential, and the volume and structure of effective demand for the main types of products in the sector;

Table 1.

Key strategic indicators of meat market development within
the agricultural food market

Indicator	Current indicating level (2019)	Target indicator (strategic goals)(2030)
Increasing the production of raw meat, thousand tons		
Total volume (thousand tons)	603	2136
Livestock sector	174	932
Pig industry	429	1204
Consumption level, kg/per capita	53,6	80
Share of food costs, %	56	25,2
Population welfare (wage level),UAH	10450	37452
Level of support for the sector,UAH (million)	4,0	79221

Source: compiled by the author according to [9,10] and own calculations [11, p.150].

– the livestock industry is mainly focused on satisfying domestic interests, despite significant economic prospects in foreign markets;

– underdeveloped regulatory framework and financial institutions to support and stimulate the development of the industry.

The current system of financial instruments to stimulate and support the full cycle of livestock production, except for poultry, which is characterized by relatively low labor and feed costs for a short production cycle, provides significant volumes of poultry production, which determines the priority attention to domestic pork and beef producers for the next 10 years in terms of state support. That is why we have focused on the development and support of these industries in the process of formulating our strategic guidelines.

The analysis of the development of the beef and pork meat markets, both from the standpoint of the primary meat market (supply) and the secondary market (demand), which shows negative trends in their production and consumption, also serves as a guideline for prioritizing them.

It is an axiom that the proper balance of supply and demand, as well as prices for meat and meat products should become a strategic factor in the system of development and functioning of the meat market, while directly addressing the issue of increasing purchasing power. Our strategic vision for the development of the meat market will be based on these four basic postulates.

In this regard, we believe that the algorithm for implementing strategic priorities in ensuring the development of the meat market should be based on compliance with the requirements of the laws to maintain a balanced and, at the same time, progressive development as a basic industry, which is livestock production, and the definition of mechanisms and tools for achieving effective relationships across all functional components. This will ensure an increase in meat production, a balance between supply and demand, etc. This, in our opinion, will allow us to allocate funds exclusively for the development of cattle and pig industries in the future.

The potential for further development of the livestock sector through support for the development of cattle and pig breeding as agricultural sectors is

Economic aspects of the national security of Ukraine

determined by the combined influence of macroeconomic factors, conditions at the level of individual regions, the level of state support, production and financial

capabilities of farms of different categories and their competitiveness in livestock markets.

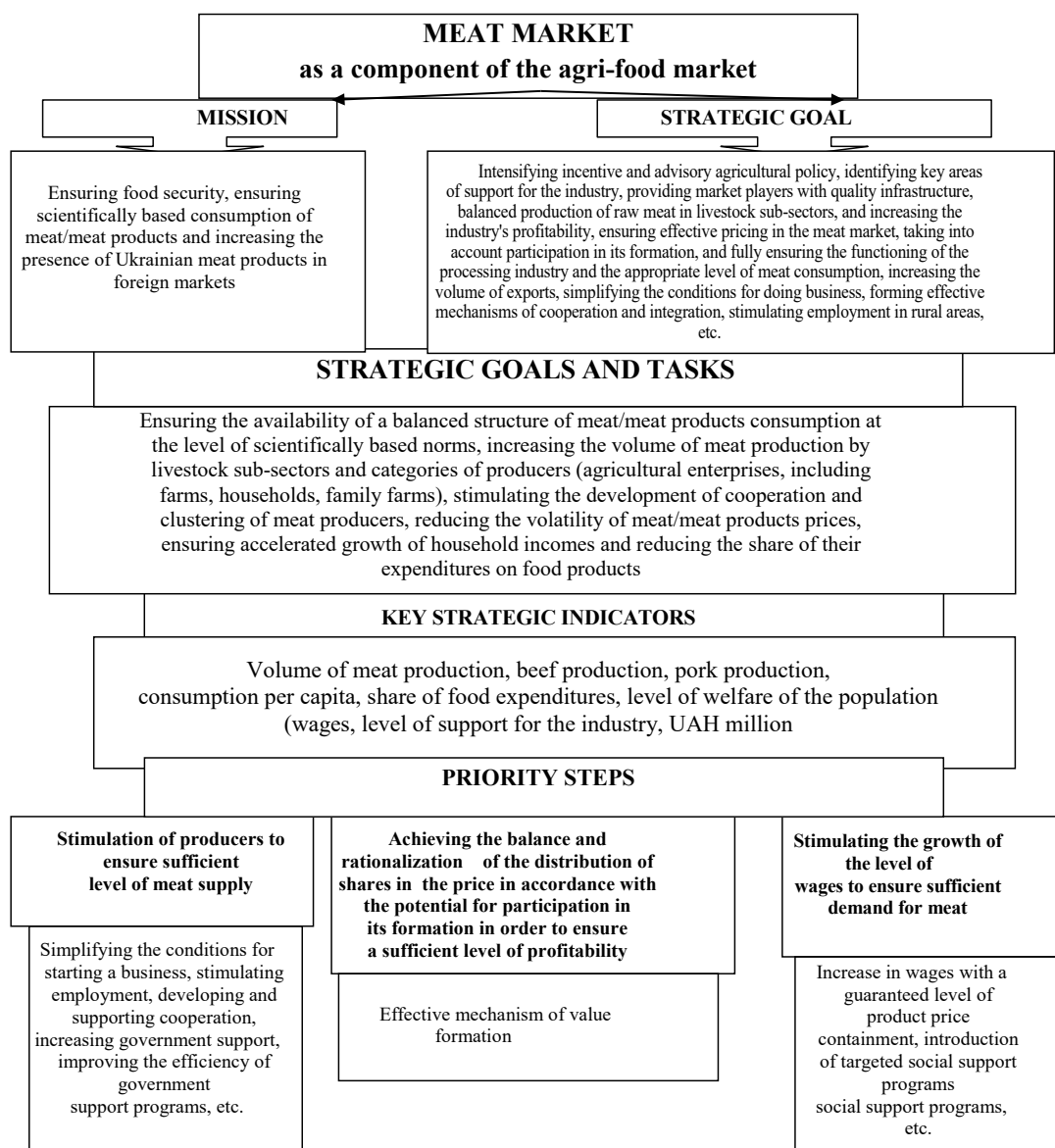

Figure 1. Strategic priorities for ensuring the development of the meat market in the food security mechanism

In order to achieve the strategic goals of the cattle and pig industries, it is necessary to ensure:

- fair competition in the meat market by creating effective barriers to massive product falsification;
- equal access to state support for the industry and credit resources for all

forms of large, medium and small agribusiness and cooperative organizations;

- taking into account the long pay-back periods of investment projects in livestock, provide tax incentives to business entities for up to 10 years, implement projects for the construction of new or reconstruction of existing complexes

and farms in order to stabilize their financial situation;

- elaboration of programs for the development of production and market infrastructure of cattle and pig breeding, which stimulate the stabilization and increase of cattle in small forms of management, including in households of the entrepreneurial type;

- intensification of breeding and genetic work aimed at increasing the productive potential of the dairy and beef cattle herd and its adaptive properties to different natural and climatic, organizational and economic conditions;

- stimulation of the increase in demand for cattle meat due to the growth of population incomes and promotion of healthy nutrition, etc.

The research conducted once again confirms our position that in order to effectively ensure the development of the meat market, an important aspect is the development of the livestock sector as an integrated institutional system, directly through state levers of regulation and incentives, through appropriate support mechanisms and tools, which will increase the number of farm animals and, as a result, increase the production of raw meat. An analysis of the experience of developing industries with low profitability, and sometimes with permanent losses, shows that cattle and pig breeding industries are also unprofitable and have long payback periods. This undoubtedly confirms the importance of state support.

In addition to these, there are other barriers that, in our opinion, affect the development of the meat market. Let's consider them, dividing them according to the areas of influence: state agricultural policy that favors the effectiveness of state agricultural policy is limited, caused by the liquidation of the relevant ministry; the model of the meat market is limited to the development of the livestock sector; interaction of state institutions – low level – causes negative com-

munication between market players; state support programs – low level – irrational use of public spending and failure to fulfill the declared amounts of funding;

- market infrastructure – transportation of products – costs account for the lion's share of the final price; technological potential – underutilized due to the low access to financial instruments;

- production – structure of production – focused on production of low-margin meat; production productivity – high – significant gap between small and large producers; shadow market negatively affects the development of the meat market; livestock – catastrophic – resulting in a shortage and growth of imports; pig population – decreasing – resulting in a shortage and growth of imports; poultry population – significant increase – resulting in the formation of oligopolies in the market, growth in the share of consumption;

- processing – interaction of producers – negative – lack of cooperation between small producers adversely affects the share of products with significant added value; interaction of producers and processors – low level – caused by inefficient pricing policy; complete processing cycle is not guaranteed, except for poultry processing;

- sales meaning raw material orientation; sales volumes – small – low purchasing power; exports of livestock products – small, caused by the growth of live livestock trade leading to reduced profit.

Accordingly, on the basis of the formed priority steps for the implementation of strategic directions and the achievement of the outlined indicative indicators, we will forecast the necessary amount of state support required to increase meat production, thereby ensuring the implementation of the expected tasks of the strategic directions of meat market development, in particular, brin-

Economic aspects of the national security of Ukraine

ging the level of meat/meat products standards of 80 kg per person by 2030
consumption to the rational consumption (see *Table 2*).

Table 2.

Projected estimates of state support for the livestock industry
for the implementation of priority areas of meat market development in Ukraine,
UAH million

Indicators	Baseline year	Projected estimates of state support										
	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Scenario	Compromise*											
Volume– total thousands	603	1188	1255	1327	1403	1486	1574	1670	1774	1886	2006	2136
Industry of cattle breeding	174	357	393	432	476	523	576	634	698	769	846	932
Sector of pig breeding	429	831	862	894	928	962	998	1036	1076	1117	1159	1204
Increase of production, thousands of tons*												
Volume– total thousands of tons	-	585	652	724	801	883	972	1068	1172	1283	1403	1533
Cattle industry	-	183	219	258	302	349	402	460	524	595	672	758
Pig industry	-	402	433	466	499	534	570	608	647	688	731	775
Price, UAH/t												
Cattle	-	30264.4	31505.2	32796.9	34141.6	35541.4	36998.6	38515.5	40094.7	41738.6	43449.8	45231.3
Swine	-	38793.7	40384.2	42040.0	43763.6	45557.9	47425.8	49370.3	51394.5	53501.6	55695.2	57978.7
Amount of support, UAH/million												
Industry of cattle breeding	-	5542	6898	8473	10301	12419	14870	17721	21016	24822	29214	34279
Pig industry	-	15609	17505	19578	21845	24321	27026	30012	33273	36830	40711	44942
Support – total	-	21152	24403	28051	32146	36740	41896	47733	54289	61652	69925	79221

In our opinion, the aforesaid and a number of additional stimulating factors will ensure the achievement of the strategic directions of the meat market development. The essence of state regulation in fostering strategic directions of meat market development is to form appropriate mechanisms and tools for their implementation, which will be aimed at supporting entities at all levels, promoting the functionality of the market, namely: at the initial stage – growing and producing meat, at the level of implementation – providing a mechanism for state reserve purchases, pricing policy, increasing the solvency of the population, without violating the interests of market participants, sellers and consumers.

Equally important for the implementation of the strategic directions of meat market development is the formation of an effective pricing mechanism, which, in our opinion, will ensure an appropriate level of supply of raw meat on the market, a guaranteed level of demand for it, a fair share of commodity producers in the price as the entities with the largest share of costs, but with the smallest share in the final price. In order to implement an effective pricing mechanism in the meat market that might ensure a fair distribution of the final price structure, taking into account the costs and time incurred, we recommend introducing a mechanism for calculating the producer's price, following the reverse mechanism of its formation.

Therefore, operating with the normative indicators of price premiums (the level of profitability), in the distribution along the entire chain of passing products

from the manufacturer to the final consumer, the manufacturer will have that share in the price that can provide him with the reproduction process, additional financial resources for expanding and increasing production volumes.

Based on the above, taking into account the results of the analysis of pricing in the meat market, we have formed an algorithm for the implementation of such a mechanism. In the strategic perspective, it will provide the commodity producer, depending on the integration of production processes, with a share in the final price of more than 50%. This will contribute to the growth of profitability, opportunities for increasing investments in modernization and the use of innovations, increasing wages, etc. (*Fig. 2*).

In accordance with the proposed mechanism, we calculated its potential efficiency (*Table 3*).

As it can be seen from the above made calculations of the effectiveness of the proposed pricing mechanism, the potential can be viewed as UAH 44774 million.

Ensuring the fulfillment of both priority steps in the implementation of strategic directions of market development is possible by increasing the economic well-being of the population, namely the level of wages that would stimulate the growth of demand in proportion to the increase in meat production.

The implementation of priority steps towards the development of the meat market provides an opportunity to present a matrix of its economic recovery and development (*Fig. 3*).

Figure 3: Matrix of economic recovery and development of the meat market

Stimulation of the state agricultural policy Stimulation of the development of agricultural cooperatives, agricultural clusters, and support farming, introduction of tools and mechanisms to promote family farming, harmonization of current legislation, maximum simplification of conditions for the transformation of private peasant farms into family farms, optimization of the structure of the Ukrainian State Fund for Support of Farms, ensuring the full functioning of the State Agrarian Register (SAR) as a system of accounting and monitoring of all agricultural enterprises, including simplifying their access to state support programs, introducing a zero tax burden for family farmers and a differentiated one for “pseudo-farmers,” and creating a partial loan guarantee fund to reduce the cost of access to finance for small agricultural enterprises and farms, restoration of the specialized Ministry.
Market infrastructure institutions Formation and development of stock exchange institutions, development and regulation of wholesale markets, food quality and safety control, trade licensing, development of food storage institutions.
Balanced production Setting profitability limits, raising wages, limiting retail prices, subsidizing consumers of certain types of food, stimulating exports, setting prices for food products, stopping the decline in cattle and pigs, improving the structure of production (increasing the share of agricultural enterprises) by increasing the number of livestock in the organized sector, limiting food imports, financial support, public-private partnerships, state procurement, and support, tax incentives, public-private partnerships and public procurement.
Increase in added value (full-scale processing) Stimulating the processing of livestock and food products, encouraging the unification of small farms, including family farms, into agricultural cooperatives to increase their capacity production and processing of home-grown products through partial compensation for the loss of processing equipment, ensuring that farmers are aware of the benefits of clustering production through economies of scale, digitalization of product circulation, determining ways to sell products of cooperatives and clusters through long-term contracts.
Implementation Effective pricing mechanism, public procurement, development of market infrastructure, development of cooperation that will allow households not only to form commercial batches of products, but also to comply with the minimum requirements of biological security measures, introduction of state programs for the preservation of cattle, development of family farming, an increase of the population’s ability to pay.

Source: [11, p. 159]

As expected, the implementation of these steps can ensure the achievement of the main strategic directions of the meat market development, which will contribute to the sufficient availability of food at any time, in the amount necessary for decent living conditions. Solving the

problem of providing the country's population with meat through the use of an effective mechanism for developing the meat market is a realistic task, but only in case of the usage of a comprehensive and systematic approach to solve the aforesaid problems.

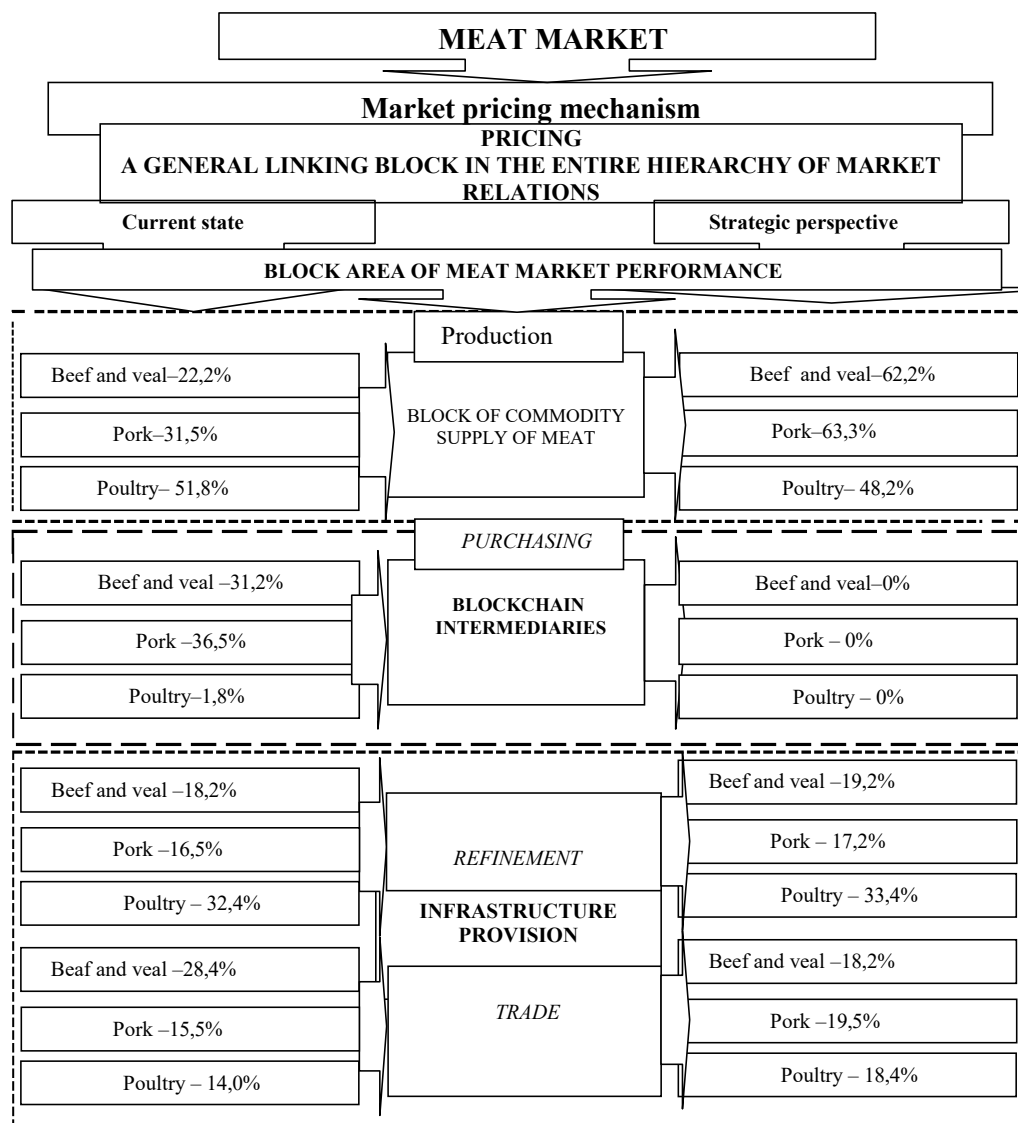

Figure 2. The reverse mechanism of meat market pricing with regard to the hierarchical component of ensuring its formation

Source: [11, p. 157]

Table 3.

The effectiveness of the proposed pricing mechanism in the meat market

Indicators	Predicted calculations of the volume of actual income of the industry and the share of the commodity producer in it										
	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Scenario	Compromising*										
Volume – total, thousand	1188	1,255	1327	1403	1486	1574	1670.	1774	1886	2006	2136
Livestock industry	+357	393	432	476	523	576	634	698	769	846	932
Industry of pig farming	831	862	894	928	+962	+998	1036	1076.	1117	1159	1,204
Price, UAH/t											
Cattle	30264	31505	32796	34141	35541	36998	38515	40094	41738	43449	45231
Pigs	38793	40384	42040	43763	45557	47425	49370	51394	53501	55695	57978
Actual income, taking into account inflation, UAH/ million											
Livestock industry	10808	12380	14180	16242	18603	21308	24423	27992	32084	36774	42149
Industry of pig farming	32232	34809	37592	40597	43843	47348	51,167	55295	59756	64576	69786
Support Total	43041	47189	51772	56839	62446	68656	75590	83288	91840	101350	111935
Pricing performance											
Current state of price formation, UAH/ million											
Livestock industry	2399	2748	3148	3606	4 130	4730	No. 5422	6214	7123	8164	9357
Industry of pig farming	7156	7728	8345	9013	9733	10511	11359	12275	13266	14336	15492
Support Total	9555	10476	11493	12618	13863	15242	16781	18490	20388	22,500	24850
Strategic perspective of price formation, UAH/ million											
Livestock industry	6723	7.700	8820	10103	11571	13254	15191	17411	19956	22873	26217
Industry of pig farming	20048	21651	23382	25251	27270	29450	31826	34393	37168	40166	43407
Support Total	26772	29352	32202	35354	38841	42704	47017	51805	57124	63040	69624
Market potential – Total	-17216	-18876	-20709	-22736	-24978	-27462	-30236	-33315	-36736	-40540	-44774

Source: [11, p. 158]

It is an undeniable fact that the basis for ensuring the country's food security should be, first of all, the efficiency of the agricultural market through its functions and tasks at all hierarchical levels, namely: production of agricultural products, ensuring their storage, promotion of food products to final consumers in the volumes necessary to meet the rational (scientifically based) needs of all social groups of the population. At the same time, as already emphasized, the role of the state cannot be reduced to passive forecasting and monitoring of external and internal threats to the country's food security, as well as to implementing emergency measures to eliminate them. The practice of countries with developed market economies confirms the introduction of special state support for agricultural production, given the constant risks of agricultural production under market conditions. In the world practice, mechanisms have been introduced to prevent such threats by supporting agricultural prices and farmers' incomes through financial resources of the state budget (the specific mechanisms of such support in this context are not of fundamental importance). An equally important and effective direction, which, in our opinion, allows the market to function more efficiently, is the formation of an appropriate organizational and economic mechanism for balancing the development of the meat and meat products market. However, before considering such a mechanism, it is advisable to develop a model of the meat and meat products market.

One of the methods that can be used to study the systemic dynamics of the development and functioning of the meat market of a national or regional level is the method of building models using simulation. In the macro model of market

development, the object of modeling is the mechanism of the market as a whole and its individual structures, in the micro model – economic activity and potential opportunities for the development of market actors. In our study, we propose a scheme-model of the meat market development, which will conditionally reflect the real market reality and allows us to link the functions of the market and the principles of its functioning with the definition of promising forms based on a certain stage, source and path of its development (Fig. 4).

Having formed the corresponding scheme-model of development of the meat and meat products market, we can talk about the existence of functional features based on the fact that the monitored market acts as an intermediary between consumers of food consumers and producers, accumulates information with the help of which producers form an appropriate supply of products demanded by consumers, provides information to business entities on the need to change the range of meat products offered for sale, ensures the interaction of supply and demand through the market equilibrium price.

Therefore, it can be argued that the meat and meat products market in the overall system of the food segment of the integrity of the agricultural market is a complex institutional system of economic relations, the interests of participants of which are often different, which requires a systematic approach to justifying its development and features of functioning.

Based on the developed scheme-model of market development, we will present a scheme of its functioning with the relevant factors of supply and demand as the main market institutions, characterizing its balanced evolution.

Figure 4: Schematic model of meat market development

MEAT PRODUCTS MARKET				
FUNCTIONAL PECULIARITIES				
Formation of appropriate rules of the game for sellers and buyers	Stimulating the production of raw materials and food	Formation of an optimal product offer	Formation of the appropriate price level	Stimulating cooperation and integration
FUNCTIONAL PRINCIPLES				
Freedom of the buyer	Freedom of the producer		Freedom of the seller	
FEATURES OF FUNCTIONING				
Defining the stages of development				
Level of market supply; number of participants; barriers to market entry; level of product differentiation				
Determining the development factors				
Ensuring food security; import substitution; integration of market participants; changing the rules of the game (internal and external); quality and safety of products, etc.				
Defining the form of development				
Endogenous, exogenous (extensive, intensive, progressive)				
STRATEGIC DEVELOPMENT GOAL				
Demand for livestock products				
Increasing economic accessibility, demand, etc.				
Market infrastructure				
Ensuring effective interaction between buyers and sellers; logistics, etc.				
Livestock products offer				
Increase in volumes, product competitiveness, quality, etc.				
Competitive environment				
Ensuring competition between market participants; achieving a balance between the number and size of producers and consumers.				
FORMATION OF A SYSTEM OF KEY DEVELOPMENT INDICATORS				
‘State of Demand’, ‘State of Supply’, ‘State of Infrastructure’, ‘State of Market Environment’, ‘Number of Entities’, etc.				
ASSESSMENT OF DEVELOPMENT EFFECTIVENESS				
Organizational and economic mechanism of the balanced development				
A set of institutions of market self-regulation and state support with conditions for all market participants				

Source: [11, p. 164]

The author’s scheme-model makes it possible to distinguish the characteristic features of the meat and meat products market in relation to other types of food

markets of the integrity of the agricultural market. The main ones are constant demand, limited shelf life of products, mismatch of supply and demand, etc. It should also be noted that the meat and meat products market is on one of the most important levels along with other food markets, which form the protection of the population from possible under consumption of the main types of agro-food products. It should also be taken into account that consumers buy the lion's share of meat from producers. Hence, the market for meat and meat products, on the one hand, is an institutionalized environment that ensures interaction between agriculture and the processing industry, as well as between consumers and food producers, and on the other hand, it is an unorganized (spontaneous) environment.

Despite the existence of a range of problems that limit the possibility of forming and effectively utilizing the potential of the livestock sector, it can become a driving force of agricultural development in many regions of the country, a point of growth for the rural economy and rural development, a source of employment and self-employment of the rural population, and an increase in their income.

Conclusions and prospects for further development. The conducted research allowed us to determine the algorithm for the formation of strategic directions for the development of the

meat market, taking into account the peculiarities of the formation of regional markets, the level of their self-sufficiency and the conditions of rapid growth in demand for meat, the implementation of which should be ensured by stimulating the economic potential of the livestock sector, accelerating the growth of quality meat production, the level of state support, effective pricing, increasing incomes, promoting the development of family farming, cooperation, vertical and horizontal integration, etc. Based on the generalization of the data obtained and the developed scheme-model of the meat market development, the author argues that it is necessary to improve the organizational and economic mechanism for its effective development, which involves the implementation of social, economic, incentive, control, and regulatory functions of the meat market on the basis of adaptation to the new conditions caused by quarantine restrictions. The application of the proposed mechanism in accordance with the established strategic directions of the meat market development makes it possible to obtain socio-economic effects and is a determinant of the model of meat market development.

Prospects for further research may relate to the disclosure of directions for developing a methodological approach to the creation of long-term forecasts for the evolution of the meat market.

References:

1. Varchenko O. M., Artimonova I. V., Kopytets N. G. Organizational and economic principles of formation of demand in the meat market in Ukraine. *Sustainable development of the economy*. 2018. No. 2. Pp. 166–172.
2. Boyko V. I. Mamchur L. V. Meat market: global trends in regional production development. *Economics of agro-industrial complex*. 2011. Pp. 108, 145–148.
3. Agrarian sector of the economy of Ukraine (state and prospects of development) / ed. M. V. Zubtsya, P. T. Sabluka, V. Ya. Messel-Veseljak, M. M. Fedorova. Kyiv : NSC 'IAE'. 2011. 1008 p.
4. Kopytets N. G., Voloshin V. M. The current state and trends of the meat market. *Economics of agro-industrial complex*. 2020. No. 6. P. 59–67.

5. Mesel-Veselyak V. Ya. Organizational and economic conditions for the development of agricultural production in Ukraine. *Economics of agro-industrial complex*. 2010. No. 9. P. 3–12.
6. UN General Assembly Resolution "Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development" No. 70/1 dated September 25, 2015. URL: <http://21.helsinki.org.ua/files/docs/1549390386.pdf> (Accessed February 25, 2024).
7. Decree of the President of Ukraine 'On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030' dated September 30, 2019. No. 722/2019. *Ukrainian law*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/722/2019> (Accessed: 25.02.2024).
8. National report 'Sustainable Development Goals: Ukraine'. 2019. URL: http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (Accessed February 25, 2024).
9. State Statistics Service of Ukraine. Official website. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.
10. National Report 'Sustainable Development Goals: Ukraine'. 2019. URL: http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (Accessed February 25, 2024).
11. Mamchur L. V. Organizational and economic principles of meat market development. Monograph. Kyiv : NSC "IAE", 2023. 224 p. The State Statistics Service of Ukraine Website Link. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (Accessed February 25, 2024).

*The article was submitted
to the editorial office 05.06.2025*

В. Мамчур, Р. Бей

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що стратегічні пріоритети розвитку ринку м'яса є важливою передумовою в механізмі забезпечення продовольчої безпеки. Проведене дослідження дозволило сформулювати алгоритм формування стратегічних напрямів просування ринку м'яса з урахуванням особливостей розвитку регіональних ринків, рівня їх самозабезпеченості в умовах стрімкого зростання попиту на м'ясо, реалізацію якого доцільно забезпечити шляхом стимулювання економічного потенціалу галузі тваринництва, сприяти прискоренню темпів підвищення якості м'ясної продукції, рівня державної підтримки, ефективної державної підтримки. ціноутворення, рівня доходів, стимулювання сімейного фермерства, кооперації, вертикальної та горизонтальної інтеграції тощо. Дослідження базується на статистичних та аналітичних матеріалах вітчизняної та зарубіжної періодики. При написанні роботи реалізовано методи аналізу та синтезу, порівняння, групування та систематизації, елементи інституційного підходу.

Результати дослідження дозволили сформулювати схему-модель розвитку ринку м'яса, що дає можливість виділити характерні риси ринку м'яса та м'ясопродуктів у співвідношенні з іншими типами ринків продовольчого сегменту, що відносяться до аграрного ринку. Слід наголосити на постійному попиті, обмежених термінах зберігання продукції, невідповідності попиту та пропозиції тощо. Слід також зазначити, що ринок м'яса та м'ясопродуктів поряд з іншими ринками продовольчого сегменту знаходиться на одному з важливих рівнів, які формують захист населення від можливого недоспоживання основних видів агропродовольчої продукції. Слід також враховувати, що ліву частку м'яса споживачі купують у виробника. Отже, ринок м'яса та м'ясопродуктів, з одного боку, є інституціоналізованим середовищем, що забезпечує взаємодію сільського господарства та переробної промисловості, а також між споживачами та виробниками харчових продуктів, з іншого боку, це неорганізоване (стихійне) середовище. Аргументовано також необхідність удосконалення організаційно-економічного меха-

нізму його ефективного розвитку, який передбачає реалізацію соціальної, економічної, стимулюючої, контролюючої, регулюючої функцій ринку м'яса на основі адаптації до нових умов, зумовлених карантинними обмеженнями. Реалізація запропонованого механізму відповідно до сформованих стратегічних напрямків розвитку ринку м'яса дає змогу отримати соціально-економічний ефект і є визначальним фактором моделі розвитку ринку м'яса. Перспективи подальших досліджень можуть стосуватися розкриття напрямів розробки методологічного підходу для формування довгострокових прогнозів розвитку ринку м'яса.

Ключові слова: стратегічні пріоритети, розвиток, ринок, ринок м'яса, механізм, продовольча безпека.

DOI: <http://doi.org/10.51369/3083-5917-2025-2-8>

УДК 339.97: 338.43: 332.2.021(045)

Наталя НОВІКОВА

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри публічного управління та адміністрування,
Державний торговельно-економічний університет

E-mail: n.l.novikova@knute.edu.ua

ORCID: 0000-0001-5219-9494

Андрій ШИНЬКОВИЧ

кандидат економічних наук,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
Державний торговельно-економічний університет

E-mail: a.shynkovych@knute.edu.ua

ORCID: 0000-0003-2922-3796

ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ФІЗИЧНОЇ ДОСТУПНОСТІ ТА ЯКОСТІ ПРОДОВОЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті описано результати дослідження правового регулювання економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині фізичної доступності та забезпечення якості продовольства з метою виявлення проблемних місць та розробки напрямів його поліпшення. В умовах воєнного стану виникають особливі вимоги до нормативно-правового регулювання, враховуючи усі негативні наслідки бойових дій, ракетних атак, мінування значної частини території, блокування логістичних об'єктів та маршрутів. Водночас, потреба забезпечити внутрішній ринок продовольством та продовжити зовнішньоекономічну діяльність в особливих умовах потребує від влади ефективних інноваційних рішень.

Розглянуто недоліки законодавчого забезпечення продовольчої безпеки та підзаконних актів, що є чинними на момент виходу статті. На основі аналізу зроблено висновки та внесено пропозиції щодо вдосконалення державного нормативно-правового регулювання фізичної доступності та якості продовольства в умовах воєнного стану. Деталізовано раніше введені поняття «економічний україноцентризм».

Методологія дослідження – монографічний, абстрактно-логічний, гіпотетичний методи, SWOT-аналіз та метод структурно-функціонального аналізу. В основу гіпотези

© Новікова Н., Шинькович А., 2025

дослідження покладено припущення, що, виявивши та класифікувавши нормативно-правове забезпечення функціонування продовольчих ланцюгів постачання в умовах воєнного стану, можна, зробити більш безпечною та розвинути фізичну доступність продовольства для внутрішнього споживача. А переглянувши та оновивши українське законодавства з метою повного дотримання міжнародних стандартів якості та безпечності харчових продуктів, (ЄС, ФАО, ВООЗ, Codex Alimentarius, ISO 22000, OIML, IPPC, ICMSF), можна забезпечити якісну правову базу для імплементації міжнародних стандартів якості та безпеки у виробництво, зберігання, транспортування та реалізацію українських продуктів, як на внутрішньому ринку, так і на світовому. Теоретична значимість та новизна статті полягає у аналізі чинних законів України та підзаконних актів, конкретних авторських пропозиціях стосовно вдосконалення нормативно-правової бази в частині продовольчої безпеки України.

Ключові слова: продовольча безпека, нормативно-правове регулювання, фізична доступність продовольства, якість продовольства, воєнний стан, економічний україноцентризм.

Вступ. В Україні активність усіх учасників продовольчої системи, включаючи виробників, споживачів, державні установи, інвестиційні та логістичні агентства, залишається високою, незважаючи на численні виклики та загрози [1]. Купівельна спроможність, а відтак виробництво і споживання продуктів харчування збільшилися. Продовольчий сектор, який є важливою ланкою в економіці країни, зазнав величезних втрат у перші дні та місяці війни. Поточні проблеми на внутрішньому продовольчому ринку України продовжують посилюватися, зв'язки для забезпечення його функціонування суттєво порушуються. Тому робота щодо запобігання труднощам, що виникають захисту внутрішнього продовольчого ринку та пошуку шляхів своєчасного впровадження ефективних інструментів і заходів державного регулювання продовольчого забезпечення та експорту українського продовольства є своєчасною й важливою.

З 24 лютого 2022 року органами влади України прийнято значну кількість нормативно-правових актів. Їх аналіз свідчить про значною мірою ефективні оперативні владні рішення, водночас багато аспектів продовольчої безпеки потребують поглибле-

ного вивчення та опрацювання владними інституціями, зокрема це стосується фізичної доступності та якості продовольства в умовах воєнного стану [2–4].

Проблему нормативно-правового забезпечення фізичної доступності продовольства в Україні в умовах правового режиму воєнного стану та наслідки повномасштабного вторгнення для продовольчої безпеки досліджувало не багато українських науковців. Це насамперед Є. Білоусов, О. Ковальчук, Т. Курман [5], В. Микитюк, А. Ольховська [6], І. Павловська [7], О. Скидан [11] та ін.

Метою статті є виявлення проблемних місць правового регулювання економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині фізичної доступності та забезпечення якості продовольства та визначення напрямів удосконалення нормативно-правового регулювання фізичної доступності та якості продовольства в Україні в умовах воєнного стану, окреслення векторів трансформацій публічного управління й підходів до забезпечення продовольчої безпеки.

В основу дослідження покладено гіпотезу, що нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки в

Україні, яке вступило в дію після повномасштабного вторгнення росії в Україну, вирішило частину нагальних проблем. Утім, фізична доступність та якість продовольчого забезпечення потребує доопрацювання та конкретизації шляхом змін і доповнень чинної нормативно-правової бази.

Теоретичною основою дослідження, результати якого описані у статті, є нормативно-правова база, наукові праці українських учених. Методологія дослідження – монографічний, абстрактно-логічний, гіпотетичний методи, SWOT-аналіз та метод структурно-функціонального аналізу.

Теоретична значимість та новизна статті полягає у аналізі чинних законів України та підзаконних актів, конкретних авторських пропозицій стосовно вдосконалення нормативно-правової бази в частині продовольчої безпеки України, поглибленому роз'ясненні нововведеного поняття «економічний україноцентризм».

Понад два роки Україна регулює продовольче забезпечення в умовах воєнного стану. Щоб забезпечити населення необхідними товарами на внутрішньому ринку, запобігти продовольчій кризі, уряд розробив та запровадив нормативні акти на різних рівнях ієрархії. Їх зміст спрямовано на запобігання негативних чинників для функціонування системи постачання харчових продуктів їх подолання й нейтралізацію. Запропоновані заходи спрямовані не тільки на запобігання кризам на продовольчому ринку, а й на оптимізацію поставок продуктів, які є ключем до стабільності внутрішнього і зовнішнього ринків, але також на зниження їх ефективності без системного державного підходу до вирішення проблем безпеки харчових продуктів за допомогою нормативного регулювання.

Щоб забезпечити раціональне функціонування економіки в дуже складних ситуаціях, у чинне законодавство були внесені серйозні зміни, прийняті нові нормативні документи, запроваджено спрощені процедури для здійснення земельних відносин, податкові пільги, розроблено механізми швидкого переміщення виробничих потужностей із зон бойових дій, кредитних механізмів і система державних гарантій сільськогосподарських підприємств товаровиробникам, на основі якої вона була створена.

Водночас, заслуговують на увагу висновки науковців і щодо недоліків. Зокрема Т. Курман зазначає, що в теперішній час в Україні немає ефективного правового механізму для забезпечення продовольчої безпеки, а поспішно прийняті законодавчі нововведення не є науково обґрунтованими й систематизованими, не враховують потреби європейської інтеграції, перетворюють необхідність стійких стратегічних реформ, розвиток сільськогосподарського сектору та реакція на несприятливі кліматичні умови змінами сільськогосподарського виробництва [5].

На нашу думку, всі вищезгадані недоліки потребують вдосконалення в нормативно-правовій базі в частині регулювання продовольчої безпеки. Серед них предметом дослідження стали фізична доступність та якість продовольства в Україні в умовах воєнного стану.

Фізична доступність продуктів харчування є фундаментальною складовою продовольчої безпеки, яка передбачає стабільне і незалежне постачання від виробника до споживача. Воєнний стан та інші кризові ситуації вносять суттєві зміни у функціонування логістичних потоків, збільшуючи ризики для продовольчої безпеки.

Отже, оптимізація поставок продуктів харчування вимагає не тільки поліпшення способу виробництва, зберігання, транспортування і розподілу продуктів, а й впровадження інноваційних технологій для підвищення ефективності та зниження витрат на всіх етапах ланцюга постачання. Наявність бюрократичних процедур і

труднощів, пов'язаних із застосуванням закону, повільна адаптація закону до мінливих умов воєнного стану, залежність від імпорту і потенційні затримки в реалізації проєктів відновлення інфраструктури, а також значні ризики, пов'язані з міжнародним фінансуванням і обмеженнями на експорт (див. рис. 1).

Рисунок 1 – Основні проблеми функціонування продовольчих ланцюгів постачання (джерело: побудовано автором)

Аналіз нормативно-правової бази продовольчої пропозиції й функціонування ланцюгів постачання показує наявність безлічі негативних чинників, загроз і проблем, які необхідно вирішити. Серед найбільш важливих з них бюрократичні процедури і труднощі в забезпеченні дотримання законів, які перешкоджають швидкому реагуванню сільськогосподарського сектора на кризові ситуації, а також бюджетні й ресурсні обмеження, які не дозволяють реалізувати весь потенціал нормативних правових актів і задовольняти критичні потреби сільськогосподарського сектору. Крім того, оскільки військові операції безпосередньо впливають на сільськогосподарський сектор, завдають шкоди інфраструктурі, зменшують виробничі потужності та обмежують доступ

до ринку, повільна адаптація законів до швидко мінливого стану війни негативно впливає на ефективність адміністрування ситуації у критичний період.

Упровадження сучасних підходів до вдосконалення нормативно-правової бази та активізації економічних механізмів державного управління продовольчою безпекою сприятиме оптимізації поставок продовольства та відновленню ланцюгів постачання для забезпечення населення необхідними продовольчими ресурсами.

Першочерговим завданням є поліпшення координації між урядом і міжнародними організаціями, що сприяє обміну інформацією та досвідом для швидкого реагування на кризові ситуації. Оскільки створення спільної платформи для планування та управління

допомагає забезпечити узгодженість дій та консолідувати зусилля, необхідно сформувати єдину інформаційну систему для обміну даними між усіма структурами, що беруть участь у забезпеченні продовольчої безпеки, включаючи міжнародних партнерів.

Наступним є необхідність зміцнення логістичної інфраструктури, такої як дороги, мости й порти, що робить ланцюг постачання більш стійким до зовнішніх потрясінь, а також дає змогу швидко переміщати продукти харчування у критичні періоди. Тому важливо доповнити нормативно-правову базу положеннями, що стимулюють інвестиції у критично важливу інфраструктуру за допомогою податкових пільг і державно-приватного партнерства. Особливу увагу слід приділити використанню новітніх технологій та інформаційних систем, які дозволяють більш точно прогнозувати потреби у продуктах харчування й оптимізувати запаси.

Оскільки оцифровка процесів сприяє підвищенню прозорості й ефективності ланцюга поставок, важливо внести зміни до законів, що сприяють впровадженню цифрових технологій у сільськогосподарський сектор, особливо шляхом фінансування державних субсидій для інноваційних ініціатив. Водночас, важливо стимулювати виробництво ключових харчових продуктів, що допоможе знизити залежність країни від імпорту й підвищити продовольчу безпеку.

Державна підтримка малих і середніх сільськогосподарських виробників у теперішній час відіграє ключову роль і характеризується високою продуктивністю, але необхідно реформувати земельне законодавство, щоб полегшити доступ до землі для дрібних фермерів і спростити процедури залучення інвестицій у сільськогосподарський сектор. Але в період дії

воєнного стану та і після війни, коли Україна буде відбудовувати, а економіка ще слабкою, потрібно окремим законом увести мораторій на продаж землі іноземним компаніям та іноземцям. Це буде однією з ключових складових економічного україноцентризму. Сповідувати економічний україноцентризм потрібно в усіх міжнародних партнерських стосунках, що забезпечить Україні економічний захист.

Ще однією серйозною проблемою, яка вимагає раціоналізації, є аналіз ланцюгів постачання і впливу на них військових операцій. Оновлення нормативно-правової бази для впровадження єдиної інформаційної системи збору даних допоможе стейкхолдерам швидко реагувати на зміни та адаптувати стратегії безпечності харчових продуктів. Пропонований вектор вдосконалення регулювання та правової підтримки економічного механізму національного управління продовольчою безпекою спрямовано на оптимізацію продовольчого постачання – ланцюгів поставок в умовах воєнного стану, сприяння стабілізації ситуації у країні й забезпечення населення необхідними продовольчими ресурсами передусім українського виробництва.

Серед пріоритетів – необхідність перегляду та оновлення національного законодавства з метою повного дотримання міжнародних стандартів якості та безпечності харчових продуктів – ЄС, ФАО, ВООЗ, Codex Alimentarius, ISO 22000, OIML, IPPC, ICMSF тощо. Водночас необхідно посилити роль і можливості державних регуляторних органів у сфері управління якістю та безпечністю харчових продуктів, особливо державних служб захисту споживачів харчових продуктів та їх територіальних органів, шляхом зміцнення інституційної бази та реформування існуючих інс-

титуційних органів, створення нових інституційних органів та розширення повноважень та ресурсів відповідних регуляторних органів, які можуть забезпечити ефективне управління та нагляд за якістю та безпечністю харчових продуктів. Скорочення бюрократії з точки зору впровадження економічних механізмів вимагає спрощення адміністративних процедур і впровадження електронних послуг, які водночас стануть ефективними запобіжниками для значної частини корупційних проявів.

Водночас, існує потреба у розвитку інфраструктури управління лабораторіями, для точного моніторингу якості та безпеки харчових продуктів, такі як удосконалення методів аудиту й аналізу. Такий розвиток подій вимагає розширення та модернізації лабораторної бази для забезпечення належного рівня контролю, а також встановлення вимог до сертифікації лабораторій та методів випробувань.

Не менш важливим є маркування, доступ до результатів контролю якості, інформаційні кампанії, що вимагають законодавчих змін, а також інформація про продукти виробників – склад продукту, упаковка тощо. Водночас, складний процес включає перегляд існуючих процедур державного управління з метою спрощення та зменшення адміністративного навантаження на виробників при збереженні високого рівня безпеки продукції, тоді як відповідальність виробників за дотримання високих стандартів якості полягає у розробці методів реалізації стимулів у формі розвитку. Він повинен бути встановлений через законодавчі ініціативи, які приносять користь виробникам, котрі дотримуються високих стандартів якості та безпеки, а також упровадження суворих санкцій щодо тих, хто їх порушує. З точки зору забезпечення якості хар-

чових продуктів пропонується напрям поліпшення регулювання та правової підтримки економічних механізмів ефективного управління безпечністю харчових продуктів потребуватиме комплексного підходу та взаємодії між державою, підприємствами та громадськістю, а також постійного моніторингу та оцінки ефективності реалізованих заходів. Це забезпечить ефективне впровадження і реалізацію.

Відмінність українського продовольства, з одного боку, знаходиться в площині реального ціноутворення як на внутрішньому, так і на світовому ринках, а також – це предмет однієї з численних вимог для повноцінного вступу України у ЄС, прописаних ще в угоді про асоціацію в 2014 році. І якщо сьогодні ми просимо доступу на ринок ЗВТ як рівноправний учасник зі своїм товаром, то маємо аргументувати готовність державними стандартами продукції та системою контролю за її виробництвом, зберіганням, транспортуванням та реалізацією.

У результаті проведеного дослідження, підтверджено гіпотезу про те, що чинне нормативно-правове регулювання продовольчої безпеки в Україні не створює основи для ефективного забезпечення фізичної доступності та якості продовольства. Прийняте після повномасштабного вторгнення законодавство вирішує частину нагальних проблем, утім, фізична доступність та якість українського продовольства потребують суттєво нового підходу шляхом удосконалення чинної нормативно-правової бази.

Подальші дослідження потребують аналізу та вдосконалення нормативно-правового регулювання логістики експорту українського продовольства, адже Україна є стратегічним учасником міжнародного ринку продовольства. Після повномасштабного

вторгнення на міжнародному рівні поставки українського продовольства стали більш складними і на певний час неодноразово припинялися. Бідні країни Африки та Східної Азії реагують найбільш чутливо на це, адже зерно з України є найнеобхіднішим і чи не єдиним джерелом засобів до існування. Вивчення нормативно-пра-

вової підтримки та вдосконалення економічних механізмів якості та безпечності харчових продуктів відіграє важливу роль у сучасному контексті ускладненого ведення Україною зовнішньоекономічної діяльності, збереження конкурентоспроможності української продукції та євроінтеграційного руху України.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 22.10.2024).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (дата звернення: 22.10.2024).

3. Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 № 2246-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-20#Text> (дата звернення: 22.10.2024).

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 № 2247-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text> (дата звернення: 22.10.2024).

5. Курман Т. В. Агробізнес та продовольча безпека: загрози та проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2022. (3). С. 122–126.

6. Ольховська А. М., Білоусов Є. М. Нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки в умовах правового режи-

му воєнного стану (постановка проблеми). *Право та інновації*. 2022. № 2 (38). С. 27–34. URL: <https://openarchive.nure.ua/items/5d64bcbd-764c-4f19-a38f-b3ef76cbcb6d> (дата звернення: 22.10.2024).

7. Павловська І. Г. Світовий досвід управління ризиками продовольчої безпеки: аналіз та перспективи впровадження в Україні в повоєнний час. *Адаптивне управління: теорія і практика*. Серія Економіка, 2023. 15(30). URL: [https://doi.org/10.33296/2707-0654-15\(30\)-02](https://doi.org/10.33296/2707-0654-15(30)-02) (дата звернення: 22.10.2024).

8. Деякі питання надання державних гарантій на портфельній основі : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.2021 № 723 (редакція від 30.04.2024 р.). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/497492__769064 (дата звернення: 22.10.2024).

9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 жовтня 2023 року «Про стан забезпечення продовольчої безпеки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/681/2023#Text> (дата звернення: 22.10.2024).

10. Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Розпорядженням КМУ від 29.04.2022 № 327-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.10.2024).

11. Скидан О. В., Микитюк В. М., Ковальчук О. Д. Законодавче регулювання продовольчої безпеки. *Розробити та обґрунтувати стратегічні напрями і пріорите-*

ти формування конкурентоспроможного аграрного сектора економіки Північно-Західного регіону України : проміжний звіт з наук.-дослід. теми. Житомир : ЖНАЕУ, 2011. С. 9–13.

12. Стеців І. С. Законодавче регулювання економічного механізму державного

управління продовольчою безпекою: оптимізація пропозиції та ланцюгів постачання в умовах воєнного стану. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 4(32). С. 176–186.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2025

N. Novikova, A. Shinkovich

KEY THREATS TO THE PHYSICAL AVAILABILITY AND QUALITY OF FOOD IN THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

The article describes the results of a study of the legal regulation of the economic mechanism of state food security management in terms of physical accessibility and ensuring the quality of food in order to identify problem areas and develop areas for its improvement. In conditions of martial law, special requirements arise for regulatory and legal regulation, taking into account all the negative consequences of hostilities, missile attacks, mining of a significant part of the territory, blocking of logistical facilities and routes. At the same time, the need to provide the domestic market with food and continue foreign economic activity in special conditions requires effective innovative solutions from the authorities.

The shortcomings of the legislative provision of food security and by-laws adopted for the period from the beginning of the full-scale invasion on February 24, 2022, which are in force at the time of the article's publication, are considered. Based on the analysis, conclusions are drawn and proposals are made to improve the state regulatory and legal regulation of physical accessibility and quality of food in conditions of martial law. The previously introduced concept of "economic Ukrainianocentrism" is detailed.

The research methodology is monographic, abstract-logical, hypothetical methods, SWOT analysis and structural-functional analysis method. The research hypothesis is based on the assumption that by identifying and classifying the regulatory and legal support for the functioning of food supply chains under martial law, it is possible to make food safer and develop the physical availability of food for the domestic consumer. And by reviewing and updating Ukrainian legislation in order to fully comply with international standards of quality and food safety (EU, FAO, WHO, Codex Alimentarius, ISO 22000, OIML, IPPC, ICMSF), it is possible to provide a high-quality legal basis for the implementation of international standards of quality and safety in the production, storage, transportation and sale of Ukrainian products, both on the domestic market and on the world market. The theoretical significance and novelty of the article lies in the analysis of the current laws of Ukraine and by-laws, specific author's proposals for improving the regulatory framework in terms of food security in Ukraine.

Keywords: *food security, regulatory framework, physical availability of food, food quality, martial law, economic Ukrainian centrism.*

Наукове видання

**НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА:
ПРАВО ТА ЕКОНОМІКА**

№ 1 (2) 2025

Редактор *Д. В. Каменський*

Технічне редагування
та комп'ютерна верстка *Т. В. Єжової*

Формат 60x84¹/₈. Гарнітура Таймс.
Умовн. друк. арк. 11,32. Обл.-вид. арк. 7,43.

Видавець і виготовлювач
Національна академія Служби безпеки України,
03066, м. Київ, вул. Михайла Максимовича, буд. 22.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6844 від 17.07.2019.